

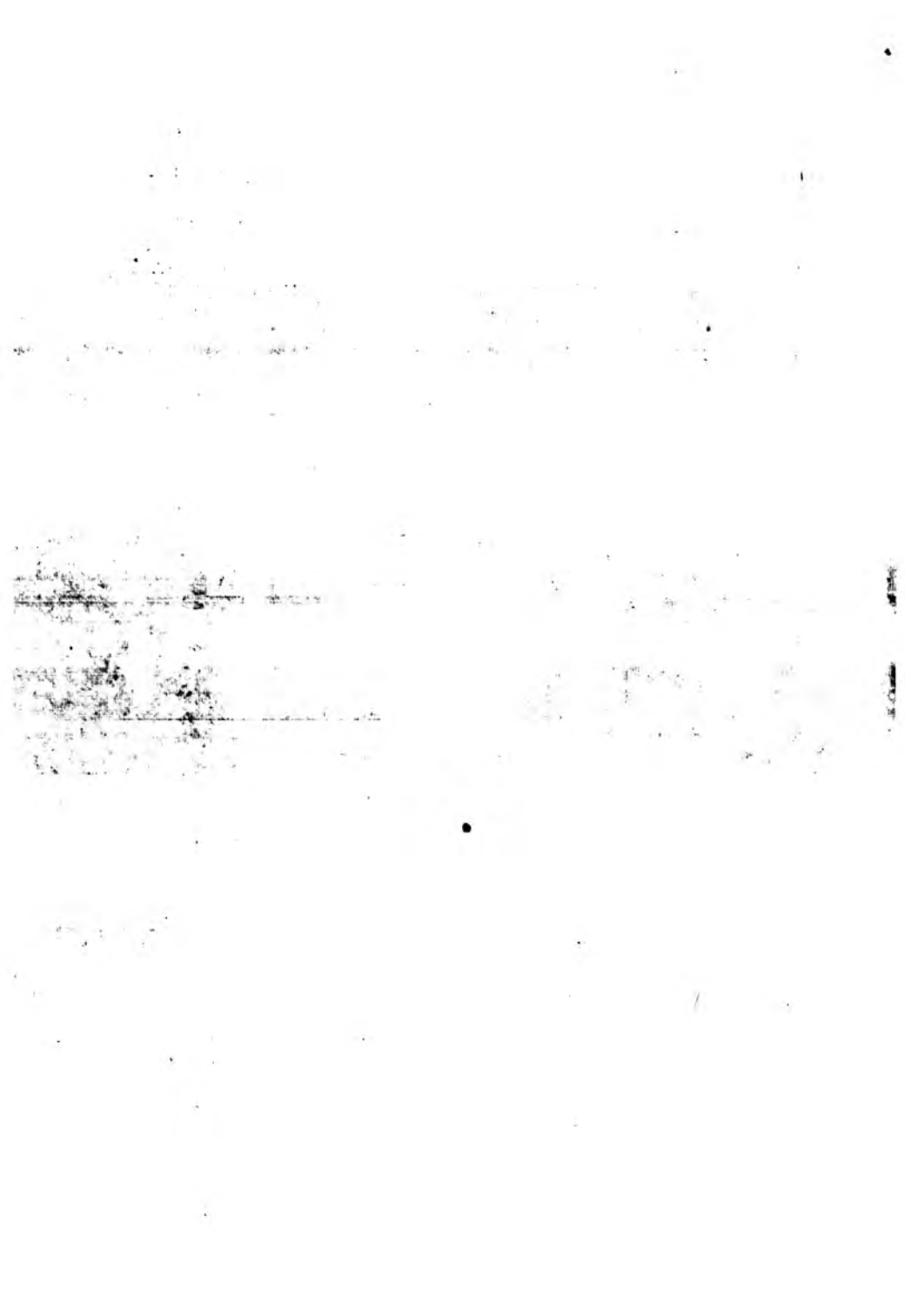
Szuhay Péter

**A Szendrő környéki falvak
paraszti gazdálkodása a
kapitalizmus időszakában**

14

BORSODI
KISMONOGRÁFIÁK

Szuhay Péter

**A Szendrő környéki falvak
paraszti gazdálkodása
a kapitalizmus időszakában**

Miskolc, 1982

Lektorok: Barabás Jenő
Sárkány Mihály
Szerkesztő: Szabadfalvi József
Technikai szerkesztő: Viga Gyula
Borító: Kamarás Jenő

ISSN 0324—4563

ISBN 963—01—3444—6

Felelős kiadó: dr. Szabadfalvi József

Borsodi Nyomda, Miskolc, 81 — 6775 — 1700

I. BEVEZETÉS

Dolgozatomban egy kisebb terület, nevezetesen a Szendrő környéki falvak paraszti gazdaságtörténetének megírására vállalkozom. A tanulmány elsősorban a 19. század második, és a 20. század első felének — azaz a kapitalizmus korának — paraszti gazdaságával foglalkozik: a termeléssel (földművelés, állattartás stb.), az esetleges értékesítéssel, és némiképp a fogyasztással.

Különösen fontos kérdésként vetődik fel, hogy a kapitalizmus kínálta lehetőségek hogyan valósulnak meg; pontosabban fogalmazva, a népesség növekedése, a társadalom differenciálódása során egyes háztartások (gazdaságok) milyen mértékben vesznek részt a mezőgazdasági árutermelésben. A lehetőségeket pozitívan használják-e ki (gépesítés, a termelés intenzívebbé tétele, piac), avagy a paraszti lét perifériájára szorulva, a mezőgazdasági munkán kívül más tevékenység után is nézve, miként marad óhajtott cél a viszonylagosan önellátó gazdaság megteremtése. Az ehhez vezető út azonban egyre inkább megbontja a parasztság sorait, a társadalmi mobilitás a tradicionális falu hanyatlásához vezet. Mert míg egyes csoportoknak sikerül kevés földet, jószágot, házat venni, s ezzel újra birtokos paraszttá válni — jobbára önellátóvá —, addig a többiek az agrárszegénység sorait szaporítják vagy városban, távoli földrészen kénytelenek — jobbára proletárként — meg nem valósult álmaikkal élni.

A vizsgált terület a történeti Borsod, Abaúj és Gömör megyék érintkezési vidékén helyezkedik el, azonban főleg Borsodba esnek a terepmunka során felkeresett falvak. A Bódva folyó partján települt Szendrő sokáig a környék központja volt, fontos végvár, mezőváros — így vásártartó hely —, uradalmi központ, közigazgatási hely stb.¹ Fontosságát csak a 19. század második felében kezdi elveszíteni, amikor az iparosodó Edelény válik a járás székhelyévé. Figyelmemet azonban főleg e két mezőváros körül meghúzódnó falvak életére fordítottam, az itt folyó mezőgazdasági termelésre. Nem törekedtem minden jelenség minden községre kiterjedő bemutatására, hanem a modellalkotás lehetőségét kihasználva csak három község: Abod, Martonyi és Szuhogy példáján próbálom jellemezni a paraszti gazdaságtörténetet. Martonyiból rendelkezésünkre állt

¹ Borovszky 1908.

Kertész István parasztember közel negyven éven keresztül vezetett gazdasági naplója, mely igen hiteles, jó anyagot tartalmaz.² A terméshozamok alakulására, a termelékenységre, egyes technikák megváltozásának pontos idejére ezek a feljegyzések nyújtják a leghitelesebb adatokat.

Néhány kérdés megválaszolásánál jóval szélesebb anyagra fogok hivatkozni. Ezek jobbára olyan problémák azonban, melyek a mai gyakorlatból, vagy akárcsak emlékezetből nem érhetők tetten, valaha általánosak voltak, s meglétükről történeti forrásokból, helynévi adatokból tudunk. A szélesebb körű hivatkozás másik lehetősége a statisztikai közléseknél, régebbi néprajzi gyűjtéseknél kínálkozik.

Nem hallgathatok néhány előzetes, a kutatás során felmerült hipotézisről. E falvak ugyanis csak bizonyos viszonyrendszerek figyelembevételével tárgyalhatók. Legfontosabbnak tartom ezek közül az egy szűkebb földrajzi egységen belül megfigyelhető gazdasági alternatívákat. Így a nagy- illetve középbirtok útját és lehetőségeit, szemben a paraszti kisbirtokéval. A nagy- és középbirtok eltérő alternatívája ellenére ugyanakkor modellnyújtó is. Fontos tehát figyelmet fordítani ezek itteni sorsára. Egy másik jelentős viszony a Bódva-menti — síksági — falvak és mezővárosok, valamint a hegyek közt meghúzódó falvak gazdasági különbözőzése. Ez a fejlett és fejletlen ellentétében jelentkezik. És végül — történeti mértékkel mérve — a terület elmaradottsága hangsúlyozódik a dunántúli és különösen az európai gazdasággal való szembeállításakor.

Különösen a francia szociológiai és az angol—amerikai szociálintropológiai kutatások vetik fel a termelés és fogyasztás kapcsolatának kérdését.³ Úgy vélik, hogy e két kategória a paraszti társadalom vizsgálatánál nem választható külön, hiszen a paraszti háztartás (gazdaság) egy önfenntartási rendszer, és e rendszerben zajlik a termelés és fogyasztás minden gazdasági mozzanata. Feltehető azonban, hogy e zártság a parasztság bomlásával gyengül, s amikor a csere-, illetve kereskedelmi viszonyok nemcsak paraszt és paraszt között, hanem más rétegek, osztályok bevonásával bonyolódik, a fenti kategóriák megkülönböztetése indokolttá válik, azaz általánossá lesz a kapitalista árutermelés. A vizsgált korszak épp e változás időszakára esik, így részben indokolt, hogy a tárgyalás menete a közgazdaságtan fogalmi apparátusához igazodjon. Ennek jogossága a

² Kertész én. E kéziratot 1950-ben Hoffmann Tamás gyűjtötte. Ő hívta fel figyelmemet erre az anyagra, s biztatott feldolgozására.

³ Mendras 1973.; Thorner in Shanin, 1971.; Wolf 1973.

későbbiekben derül majd ki. Igyekszem feltárni a termelési szerkezet, a fogyasztási struktúra változása és a mezőgazdasági falu felbomlása közötti összefüggéseket. A parasztnak gazdaságainak történetét el kell helyezni a kapitalizmus korabeli Magyarország mezőgazdaságának történetében, némileg pedig az általános gazdaságtörténetben is.

A korszak elemzése előtt egy rövid ismertetést kell adni, a jobbágyszabadságot megelőző állapotokról. Lényeges ez, hiszen a későbbi gazdaságot alapjában meghatározza a telek nagysága, a birtokstruktúra, valamint ezek jellemző aránya. Van egy átlagos nagyságú parasztbirtok, az ezen szerveződő gazdaságot tekintem a legfőbb modellnek, és elsősorban ennek leírására törekszem. Természetesen a helyi paraszti társadalom is rétegzett, így a mindössze egy-két holdon, és a húsz—harminc fölöttin gazdálkodók más-más stratégiát dolgoznak ki. Különösen Chayanov egyes számításai bizonyítják, hogy az öt—tizenöt holddal bíró gazdaságok nagyjából egy szinten helyezkednek el, figyelembe véve a föld, az ígás jószág, a család tagjainak számát, s mindezek korrelációjában a gazdaságosságát.⁴ A tiszta jövedelem tehát nagyjából egyező lesz.

Szendró környékének viszonylag igen gazdag irodalma van a 16—17. századról.⁵ Ezekből a — jobbára urbáriumokat és dézsma-jegyzékeket közlő és elemző — művekből adódik pár tanulság és hipotézis. E századokban már erőteljes szántógazdaság figyelhető meg, a jobbágyparaszti és a kialakuló majorsági területen egyaránt. A majorsági gazdaságok termelési struktúrája lényegében megegyezik a paraszttel.⁶ A Rákóczi-birtokok uradalmi közül a Szendrő környéki falvak háztartásainak ígásállat-ellátottsága igen kedvező.⁷ Ugyanez a helyzet 1657—1676 között a szendrői uradalom területén.⁸ Főleg ökrök szerepelnek az összeírásokban, de szép számmal tartanak lovakat is. A marhatartás a földművelésnek az alárendeltje, különösen marhatenyésztő (árutermelő) gazdaságok nincsenek.⁹ Juhot kevesen, de viszonylag sokat tartanak. Sertés majd minden háztartásban található, nagyobb állománnyal azonban csak a gazdag jobbágyság rendelkezik. A több ökörral is bírók kezén lovak is vannak, ami a fuvarozás jelentőségére utal. A háromnyomásos földművelés az álta-

⁴ Chayanov 1966.

⁵ Makkai 1954.; Maksay 1959.; N. Kiss 1960.

⁶ Kárfy 1901.

⁷ Makkai 1954. 33. Itt a felsővadászi uradalom Bódfa menti részéről is látható egy összesítés.

⁸ Maksay in: Kovácsics 1957. 140.; idézi Gaál 1966. 148.

⁹ Makkai 1954. 43.; Veress 1958. idevonatkozó csoportosítása.

lános, leginkább búzát termesztettek, de sok a betakarított rozs is, a tavasziak között a zab és árpa mellett búzát is vetnek.¹⁰ Értékesítésre főleg az őszi búza kerül. A Tokaj környékihez fogható szőlőtermesztés nincsen, de a szántóföldje mellett szinte mindenki birtokol szőlőt is, és akad néhány csak szőlőművelő jobbágy is. A makkos erdő után e korszak végére szinte mindenhol tizedet szednek a földesurak. A módosabb jobbágyoknak csűrjük, istállójuk, vasalt szekerekük van.

A 16. század végén kezdődő robotoltató majorsági gazdálkodás a 17. század közepéig nem hoz a parasztság anyagi helyzetében jelentős változást, noha a 17. századot már mint a gazdasági depresszió korát elemzik egyes kutatók.¹¹ A század végére azonban egyértelműen romlik a helyzet. Erősödik a parasztság differenciálódása még az árutermelés következményeként. A növekvő robotterhek, a török betörések pedig megállítják ezt a virágzó paraszti árutermelést. A hangsúly az allódiумokra tevődik át.¹² A mezőgazdasági termelés színvonala nem változik, kevés technológiai újítás válik ismertté. A földesurak egyre inkább korlátozzák jobbágyaik jogait, egyes helyeken a kereskedést is igyekeznek eltiltani. Kisebb lesz a parasztok által megművelt föld, számos puszta határban bérelt szántótól elesnek, kevesebb lesz a jószágállomány aránya, a lovak szerepe és száma elenyészővé válik.¹³

Összefoglalóan: területünk a 16–17. század folyamán az akkori Magyarország egyik legfejlettebb mezőgazdasági vidékének számított, a korszakhoz képest fejlett agrártechnikával és különösen az árukereskedelemben bekapcsolódó bor- és gabonatermesztésével emelkedett ki. A vizsgált első évszázadban a termékeflesleg szinte kizárólag a parasztok gazdaságaiból került ki, míg a következő évszázad derekára a döntő szerepet az allódiум veszi át.

Hipotézisként vethető fel, hogy ezt a fejlett, tagolt paraszti gazdaságot csak sokára látjuk viszont. Az addigi, jobbára árutermelő háztartások ismét az önellátás szintjére esnek vissza, s a termelés színvonala sem sokat javul, kevés új növény-, illetve állatfajta változtatja meg a termelés azaddig megszokott rendjét. Sőt, egyes termények ki is kerülnek egy időre a termesztésből. Az elszegényedés folyamata írható le tehát, melyet a kuruc háborúk, az 1710-es pestisjárvány csak még inkább fokoznak.

¹⁰ Román 1968. 114.; N. Kiss 1960. 1091.

¹¹ Zlmányi 1976.

¹² Maksay 1959. 46.

¹³ Faragó in: SápI 1973/a.

II. TELEKRENDEZÉS — TÁRSADALMI RÉTEGZÖDÉS

A Rákóczi-szabadságharc, majd pedig az 1710—11-es pestisjárvány erősen megtizedelte a lakosságot. Egyes falvak szinte teljesen elnéptelenedtek — így például följegyezték Abod kihalását is, de a járvány több helységben is a népesség fogyását eredményezte.¹ Ennek előtte ez a terület az ország sűrűbben lakott részeihez tartozott. Ez a viszonylagos sűrűség azután is megmaradt; az északkeleti bevándorlók, meg a járvány nem sújtotta falvak egyes családjai hamar megszállták a megüresedett telkeket, folytatták a termelést. A földesurak igyekeztek a telepítést mielőbb végrehajtani, kedvező feltételekkel lakosokat toborozni.

Egyfelől éppen ezek a telepítések bonyolítják a társadalom megértésének folyamatát. Borsod megyébe 1770-ben értek el a Mária Terézia-féle úrbérrendezés végrehajtásán dolgozó felmérők és kérdezőbiztosok. A kilenc kérdőpontra adott válaszokból kiderül, hogy a falvak jobbágynak közel fele „szabadelmenetelű”, szerződéses, taxás jobbággy, s megközelítően ennyi az örökös jobbággyok száma is.² Az előbbieket kilencedet nem adnak, robotszolgáltatások kevéssé terhelik, s általában szerződés szerint meghatározott összeget fizetnek.

E falvak társadalmi tagozódását másfelől a nemesi birtokok jellege határozza meg. Erőteljes párhuzamosság jellemzi a földesúri és a jobbágyi állapotokat. Ebből a szempontból tipológia készíthető. Martonyi, Meszes, Szalonna, Finke, Balajt stb. több birtokos között oszlik meg. Abod, Galvács, Szuhogy, Rudabánya, de a két mezőváros, Szendrő és Edelény is egy-egy nagyobb birtoktest része, jobbára a Csáky családé, illetve Edelény külön uradalmi központ lévén, Desseffy, majd Eszterházy, végül a Coburg családoké. Több községben a földművelők nagy része kisnemes, így Borsod, Ládbesenyő, Balajt, Lak, Imola, de Szendrőn is szép számmal élnek ilyenek.³

Az úrbérrendezés idejéig mind a teleknagyság, mind a ténylegesen adózó háztartások száma változó lehetett. Ettől kezdve már az irtásokat nem sorolhatják a telek része közé, az irtásföldön gazdálkodót nem kényszeríthetik jobbágyi szolgáltatásokra. Ha az adózó háztartások száma növekedhet is — amire azonban kevés példa

¹ Borovszky 1909. 360.; Csikvári 1939. I. 47.

² Miskolci Lvt. Act. Pol. XXII. I. 365—480. a megfelelő községek.

³ Debreczenyi 1817; Fényes 1851; Csikvári 1939; Danyi-Dávid 1960.

lesz —, az összes robotköteles napoké, valamint terményjáradékoké nem. A földművelő háztartások száma tehát növekszik, a jobbágymínőségüké pedig nem, vagy csak kevéssé. A későbbi összeírások csak a jobbágyként adózó családokra nyújtanak megbízható adatokat. Ez a tény tovább bonyolítja a helyzetet, különösen ott, ahol a 18—19. század fordulóján még nagy erdőterületeket irtanak ki, és fognak művelés alá.

Az sem közömbös, hogy az úrbérrendezésig használt irtásoknak hányad részét hagyták meg irtásjellegű földnek, vagy használták a földesúrral közösen, mint legelőt. Megint nem mindegy a majorsági kezelésű földek aránya s az, hogy az erdők hány tulajdonos között oszlanak meg stb., hiszen a jobbágyfelszabadítás részint ezek függvényében nyithat perspektívát a parasztok előtt.

Az úrbérrendezés számos társadalmi kategóriát verifikál, kötelezettségeket, de ugyanakkor használati jogokat is rögzít. Elsősorban a jobbágyokra tekint, s őket osztja immár nehezen módosítható rétegekre: házhelyük, igás jószágaik, szántóföldjük arányában, a besorolás pedig a helyi szokásoktól függően megfelelő nagyságú telekbe történik. A zsellérek megkülönböztetnek házas és házatlanra. Eppen e rétegek életmódjáról, anyagi helyzetéről tudni a legkevesebbet. Majd példák szerepelnek, melyből kitűnnek a földművelő, házi-cseléd, szolga, állandó napszámos alakjai. Ezek a szegényebb rétegek számban egyre gyarapszanak, az apró telkeket csak egy-egy fiú örökölheti már. — hisz a földesúr elejét veszi a további telekosztódásnak —, s a többiek arra várnak, hogy földhöz jussanak. Irtásföldek, legelőfeltörések, eladogatott erdők, majorsági szántóparcellák gyarapítják majd az apró birtokokat.

Az úrbérrendezés 1770-es keltezésű iratait, Debreczeni Bárány Péter 1817-es borsodi statisztikáját, az első magyarországi népszámlálás (1784—87) táblázatát, az 1828-as úrbéri összeírás lapjait és Fényes Elek 1851-es statisztikáját — néhány községre vonatkoztatva — feldolgoztam, s az alábbiakban ezek tanulságát elemzem.⁴ Az egy földesúrhoz tartozó falvak közül Abod és a később osztódó Szuhoggy, a több földesúr birtokolta falvak közül Szalonna és Martonyi, a főleg kisnemesek lakta falvak közül pedig Borsod fog szerepelni. Az utóbbi két csoport egymásra is sokban jellemző tulajdonságot mutat. Ezek a példák modellnek is tekinthetők, s jóllehet számos csak önmagukra érvényes sajátosságot tartalmaznak, de mégis az általánosíthatóság szintjére emelhetők.

⁴ ua.; OL. N. 26 Regnicolaris Lvt. Conscr. 1828. Comitatis Borsodiensis.

„Ez előtt hetven vagy hatvan esztendőekkel a midőn taxás eleink ezen helységet megszállották akkor msságos urságtul volt contractusunk, mely mellett egy ideig tsupán tsak taxát fizettünk, azután szokásbul taxát is robotot is tettünk, mostanában is teszünk, mivel az mely contractust, ezelőtt tizen öt tizen hat esztendőekkel kívánt az msságos urasság adni azt kezünkhöz venni nem akartuk.” — nyilatkozták 1771-ben az abodiak.⁵ Kezdetben csak a taxát fizették, majd gyalogos robotot követelt tőlük a földesúr, később igás szolgálatot is, végül a helyi, magyarországi szokásokra hivatkozva emelte a robotok számát, számos ajándékot követelt.⁶ Ez a folyamat jól ismert e korszakból, melynek során a csak pénzzel fizető taxást robotoló jobbágyá teszik. Az abodiak roboton és dézsmán kívül 3 r. forintot is fizetnek. Ekkor 12 örökös jobbágy van, akik pénzt nem fizetnek a földesúrnak. A lakók vagyoni helyzetéről az 5. kérdésre adott válasz tájékoztat: „szántó földünk egy nyomáson kívül köztünk nem lévén fel osztva, egyaránt nem is vethetünk, ki többet ki kevesebbet, melyet aki miként ortásával szaporíthatta, ezért köztünk levő egy ház helyes gazda jobbágy ki negyven ki harminc fél ház helyes szabad elmeneteliük ki 30. ki 25. ki 20. posonyi mérő Életet vethet el ez három nyomásban.”

Ebből úgy tűnik, hogy az egész házhelyesek az örökös jobbágyok. A telekbe sorolás nyomán 48 jobbágy osztozott 26 egész úrbéri telken. Itt a földet a 3. osztályba sorolták, egy egész telekhez 30 hold (magyar) járt, és 8 embervágó rét. Egésztelkes 8, fél- 32, negyedtelkes pedig 8 jobbágy lett és 13 házas zsellér.

Az első népszámlálás szintén 48 parasztot (jobbágyot) talál. Számuk 1828-ban 54-re emelkedik. Ekkor 35 házas és 1 házatlan zsellér szerepel. 1784-ben a férfiak (18 éven felüliek) között 62 zsellér és 26 egyébrek nevezett személy található, ez azonban nem jelent ennyi háztartást. A parasztok a házak közel felét bírják, a családok alig több mint egyharmadát teszik ki.

A népesség száma így alakult: 1784.: 677 fő (109 ház, 126 család); 1817.: 796 fő; 1828.: (90 feltüntetett háztartásban 223 adózó — 18 és 60 év közti házasság és nem házas férfi és nő); 1851.: 898 fő (143 ház).

A birtokos végig a Csáky család, királykúti pusztájukon jelentős allódiális gazdálkodást folytattak. Nem engedték a jobbágyi telkek

⁵ Miskolci Lvt. Acta Pol. XXII. I. 365. 2. kérdésre adott válasz.

⁶ OL. Csáky cs. lev. P. 72. a Szendrő: uradalmi iratok Fasc. 95/d. Abod a jobbágyok 1858-as panaszlevele, s hasonló levelet írtak a galvácsiak is ez évről.

aprózódását, csupán az egész telkek egy része osztódott kétfelé. A felszabaduló jobbágyságok átlagban fél-negyed telkesek voltak. Ők képezték a társadalom egyharmadát, mellettük a zsellérek módosabb rélege is birtokos paraszttá vált. Külön gazdtársulatba tömörültek, s még a felszabadításukkor nagyobb erdőt, legelőt kaptak. Az 1870-es évektől több föld-, erdővásárlási alkalom is adódott, ekkor sokan teremtték meg paraszti gazdaságuk alapjait. A volt zsellérek először az állattartó gazdaságot választották. Takarmányszükségletüket jobbra részes szénamunkák vállalásával szerezték be. Legelőjük volt, külön apaállatot tartottak stb. Gabonaszükségletüket részint régi, részint új eredetű irtásföldjeiken termesztett gabonával, jelentős mértékben pedig képes aratás vállalásával nyerték ki. Téli cséplést kerestek. Távoli munkahelyekre nemigen mentek, munkakerő-migráció nem alakult ki.

Az öröklési rendszer a feudalizmus utolsó századában konzerválta a kialakult telekrendszert. A telket egy gyermek kapta, a többiek esetleg állatokat, irtásföldeket, szőlőt örökölhettek. A kapitalizmusban — különösen az egyenlő osztály elv elfogadásával — megkezdődik az úrbéres földek osztódása, előbb csak az összes fiú, majd a lányok bevonásával. Ennek következményei — az erőteljes telek-aprózódás, elszegényedés, további differenciálódás — a század végére érezteti hatását.⁷

Összegezve: Abodon a jobbágyfelszabadítás kedvező viszonyokat talált, nagy határú faluban egy földesúr alá tartozott minden jobbágy, a szolgáltatások egységes rendszere uralkodott. Még nem aprózódott el a telek, a szántók hat darabban feküdtek.

Lényegében ez a fejlődés jellemző Galvácsra is. Csáky-birtok volt, lakosai az abodiakkal egyidőben települtek be. (Itt kell megjegyezni, hogy mindkét falut főleg görög katolikusok lakják.)

Szuhogy

1771-ben Okolicsányi György és Antal fele-fele részben birtokolták a falut. Az úrbéri telkek száma 15 volt, s ezt 20 jobbágy használta. A rendezés során igen szabályosan állapították meg az egyes jobbágybirtokokat, de nem a házhelyeket, hanem bizonynyal az igaerejüket és használt szántóikat vették figyelembe. Így 6—6 hatnyolcados meg 4—4 négynyolcados telket alakítottak ki. Egyikőjük 3, másikuk 2 házas zsellért „kapott”. A telkeket is a harmadik osztályba

⁷ Mattyasovszky 1904. 302—317.

sorolták. A jobbágyok többségükben „örökösök” voltak. Lakosságuk a 16. századtól folyamatosnak mondható.⁸

1784-ben 19 paraszt (ezeknek 26 örökösük), 53 zsellér (17 egyéb) férfi szerepel. 1828-ban 31 jobbágy, 11 házasság és 3 házatlan zsellér háztartás került összeírásra, 109 adózó felnőttel. A 31 jobbágy egy-egyesen 20—20 pozsonyi mérő vetett földet, 4—4 embervágó rétet bír. Ez fél telek emelkedést is feltételez. A háromnyomásos gazdálkodás miatt 10—10 pozsonyi mérő ugarföld is volt, a 15 holdas szántóval rendelkező fél telek így kerekedik csak ki. A jobbágyok ilyen differenciálatlansága a feudalizmus végéig megmarad.

A népesség száma 1784-ben 445 fő (55 ház, 75 család), 1817-ben 521 fő, 1851-ben 514 fő (92 ház).

A falu nagy része kikerül az Okolicsányiak kezéből, 1851-re a birtokosok között a Csernyus, Kiesling, Bárczay, Szalay családok jelennek meg. A szántók közel felét már ők birtokolják. A korszak végén 964 hold szántóból 465 hold az úrbéres, egy rész irtás, többi a majorsági eredetű.

A kapitalizmus időszakára kialakul a társadalom egyharmadát kitevő egységes parasztság, és közel kétharmadnyi — kevés lehetőséggel rendelkező — szegény sorsú zsellérnépesség. Az utóbbiak rákényszerülnek a 19. század végéig a távoli munkavállalásokra (alföldi nyomtatás, aratás), erős az elvándorlás is, a század végétől azonban új perspektívák nyílnak majd, melynek során egyre többen válhatnak birtokos paraszttá.

Szalonna — Martonyi

Az úrbérrendezéskor mindkét községet nagyrészt örökös jobbágyok lakták, kevesen voltak köztük szabademenetelűek. A szolgáltatásoknak nem alakult ki egységes rendszere; ki robotolt, ki felvállalta, hogy éves szolgálatait egy összegben megváltja stb. Robotot, dézsmát nem egyformán teljesítettek. A robot is mindenkinél más-más jellegű lehetett. Mindezek okaként magától kínálkozik a magyarázat, hogy itt több birtokos miatt alakult így a helyzet.⁹

⁸ A 16. század végén a Fóris, Lukács, Oláh nevűekből kerülnek ki a községi bírók. A 18—20. századi népesség nagy része főleg e nevűekből és emellett a Kenéz hadból kerül ki. Miskolci Lvt. Borovszky jegyzetanyag. Szuhogy.

⁹ Arról, hogy miként jöhetett létre a birtokosok közötti telekaprózódás, sejtet valamit Borovszky 1631-es ládbesenyői adata. „Bory György Gáspár és Magdolna 1 jobbágytelket Lad Bessenyőn elzálogosítanak 65 magyar forintért Putnok Mihálynak.” Miskolci Lvt. Borovszky jegyzetanyag. Ládbesenyő.

A rendezésig uralkodó helyzetre a szalonniaiak 5. kérdésre adott válasza ad jó képet. „A szántók és rétek emlékezetünk szerint nem voltak felosztva, egy és fél ház helyek után ki többet ki kevesebbet bír, maga s eleje miként szaporíthatta a szerént bírja, és így a legjobb egy ház helyes gazda, ki ötven, negyven, harminc, ki többet ki kevesebbet a három nyomásban vethet el.”

A rendezés után a következő viszonyok alakultak ki. Szalonnán birtokosok voltak Csáky 3 1/8-ad telek — 7 jobbágy;¹⁰ Andrassy 1 4/8 — 4; Coronales 1 5/8 — 4; Szepessy 2 2/8 — 4; Szeremlei 3 4/8 — 7;? 1 7/8 — 5; Tiszta 7/8 — 2; Fay 3/8 — 1; Széki 1 7/8 — 4; Tornyaljai 6/8 — 2; Szerencsi 7/8 — 2; Losonczy 5/8 — 1; Paulikovics 4/8 — 1; Szatthmáry 1/8 — 1; Vattay 6/8 — 2; Gyöngyössi 6/8 — 2; Papp 7/8 — 2. A 17 birtokos összesen 21 1/2 telket bírt, melyen 51 adózó jobbágy és 3 házasszellér-háztartás szerveződött.

Martonyiban hasonló a helyzet, a 12 3/8 telken 27 jobbágy ül, van még 5 zsellér, s ezek fölött osztozik 9 nemes. Nagyobb tulajdonra csak Vattaynak van, 6 2/8 telke, ezen 14 jobbágy és még 5 zsellére.

Ezekben a falvakban allódiális szántógazdaság nem képzelhető el, a tulajdonosok legfeljebb csak közös erdőbirtokkal rendelkeznek. A jobbágyság irtásföldjeit a visszaváltás lehetősége kevésbé veszélyezteti, így a korszak végén az úrbéres földek mellett több irtás-eredetű föld található. Említésre érdemes szántóval csak a Vattay család bír. Az ő jobbágyságok robotszolgáltatása a leginkább földművelésjellegű, más, helyben lakó nemeseknek főleg kisebb szolgáltatókat tesznek jobbágyságaik, házi cselédként dolgoznak, az urat szállítják, s afféle szolgáló családtagként élnek. Ez a viszony sokáig, a 20. század elejéig fennmarad, noha az ingyenmunkát fizetség váltja fel. A paraszt azonban mindig az úr rendelkezésére áll. Néhány kisebb tulajdonrészű nemesnek más faluban esetleg nagyobb szántója lévén, jobbágyságát távol leszolgáló robotra kényszeríti.

Az 1828-as összeírás tanúsága szerint több házatlan zsellér a földesúr, a nemes ember házában lakik, és feltehetően hosszan szolgálja is.

1784-ben Szalonnán 46 parasztot, 76 zsellért (26 egyéb), 52 paraszt örökösét, 20 nemes személyt találtak. Martonyiban a nemesek száma jóval nagyobb, 56. Ez persze kevesebb háztartást jelent. A parasztok száma alig változott, 25, örökösök 26-an vannak. 57 zsellér (21 egyéb) a további férfi. 1828-ban 24 jobbágy, 13 házas, 8 házatlan zsellér van.

¹⁰ A továbbiakban elhagyom a telek — jobbágy kiírást.

Szalonnán a népesség száma 1784-ben 772 (121 ház, 142 család). 1817-ben 670, 1851-ben 930. Martonyi: 520 fő (85 ház, 98 család) — 475 — 598 (111 ház).

A korszak végéig a birtokosok felerészben kicserélődtek, de számuk alig változott, 15-en, ill. 12-en voltak. Ekkor az úrbéres szántók az összes szántók harmadát teszik ki, s a fennmaradó földek főleg paraszti kezelésűek.

A jobbágýföldek nem aprózódtak tovább, tehát viszonylag egységes birtokos parasztság alakult ki. A zsellérek helyben találtak munkát, módosabb parasztnál, kisnemeseknél — részes aratás, cséplés —, a birtokos nemesek udvarházaiban. Szőlejük, gyümölcsösük, némi irtásföldjük a volt zselléreknek is van. Sokan foglalkoznak faragással, fuvarozással. Az Alföldre lejárók száma kevés. Itt is kecsegtet a földvásárlás lehetősége, minek következtében a birtokos parasztok száma emelkedik. Egységesülési folyamat indul meg, a volt jobbágýtelkek osztódni kezdenek, s igen hamar társadalmi gyakorlattá válik az egyenlő osztály elve.

Borsod

Borsod egyike volt azon falvaknak, ahol a feudalizmus utolsó századaiban a földművelő háztartásoknak csak töredéke élt jobbágysorban. 1784-ben az összes háztartás 98, a házak száma 80. Ekkor mindössze 15 az adózó paraszt, ugyanennyi az örökösök száma. A zsellérek 37-en (16 egyéb), a nemesek 93-an vannak. A megfélemlő háztartások száma kisebb, de így is a jobbágýkhoz viszonyítva, kétszer annyi a kisnemesek száma. Hasonló nagyságú földeken élnek ők is. A jobbágýk az úrbérrendezés idején a három Ragályi testvér telkein éltek. „Lakosaink közt a szántóföldek nem egyformán lévén felosztva, a három nyomásban ki többet, ki kevesebbet vethet el, szénát is ki többet, ki kevesebbet kaszálhat, de legjobb ház helyes gazda is közülünk 30, 35 posonyi mérővel a három nyomásban többet el nem vethet...” A rendezés során 7 5/8 telket alakítottak ki, ezen 20 jobbágý osztozott. A legnagyobb, amit egy ember kapott, a fél telek lett, a legkisebb pedig az 1/8-os. A gazdák fele 3/8-os telket kapott. A földeket itt is a 3. osztályba sorolták, s mert több telket nem alakítottak ki, a felszabadult úrbériség 189 kat. hold volt.

A népesség nagy része — jobbágýk, kisnemesek —, azaz a földművelők, főleg reformátusok. 1784-ben 461, 1817-ben 572 (ebből 62 zsidó, 90 római kat.), 1851-ben pedig 408 (ebből 97 zsidó, 37 róm. kat.) lakosa van a falunak. A közvetlenül mezőgazdasági termelésből élők száma csökkent, egységes birtokos parasztság alakult ki. Az erős születésszám-korlátozás gátat vetett a telekaprózódásnak, az

elszegényedésnek.¹¹ Zsellérek alig maradtak, akik részt vehettek volna a munkaerő-vándorlásban. A parasztok itt kapcsolódtak be leg hamarabb az árutermelésbe, s váltak a környék legmódosabb lakóivá.

E település fejlődéséhez fogható például Imoláé is, ahol azonban a 19. század végén az elzártság, piacok távolsága miatt más folyamatok játszódnak le.

Összefoglalás

A feudalizmus utolsó korszakában, az úrbérrendezést követő időkben a jobbágytelek 1/4-nél tovább nemigen osztódhatott. A telekosztály jobbára a 3. volt, s így 7—8 magyar hold szántó számítható egy ilyen telekre. Mivel ezek a gazdaságok a szigorú háromnyomásos rendszerbe tagolódtak, őszi gabonával csak a földjük egy-harmadát vethették be, azaz 2—2,5 magyar holdat, ami az ekkor uralkodó egyszerű háztartások igényeit éppen kielégítette. Ezek a gazdaságok 2—4 ökröt, vagy 2 lovat tartottak, s a család munkaereje is elegendő volt, hogy ne legyenek másra utalva. Elvégeztek minden munkát, nem kellett részeseket szerződtetniük, és ők sem voltak ilyen munkára utalva. Megvalósult egy önellátó, zárt üzem.

Az egész- vagy féltelkesként felszabadult jobbágyok, amíg telkük utódaik között szét nem aprózódott, egyes kampányjellegű munkáknál, valamint a télbe nyúló cséplésnél más, szegényebb parasztok munkáját is igénybe vették. Ők is, miként egyes kismesek, gazdálkodó középnemesek állandó részesmunkásokat tartottak, akikkel familiáris viszonyba kerültek. E külső munkaerőt is igénybe vevő üzemek terményeikkel hamarosan felkeresik a városokat, piacokat.

A jobbágyfelszabadítás a falvakban szép számmal talált zsellérek is. Az 1853. évi császári pátens értelmében minden házas zsellér 1/8 teleknek megfelelő legelőilletményt kapott. Ahol aztán az úrbéres gazdák a legelőt elkülönítették, lehetőség nyílt a zsellérek „nyomorparcelláinak” kimérésére. Ez persze nem történt meg mindenütt. Ahol feltörték a legelőket, ott a zsellérek földjeire is hamarosan kiterjedt a nyomásrendszer. Így aztán végképp kevésnek bizonyultak e birtokok arra, hogy eltartsanak egy családot. Ezek az emberek saját gazdaságaikon kívül is kerestek munkát, ha jószágot tartottak — kiváltképp lovat — fuvaroztak, nyomtatni jártak, ha lovuk nem volt, aratni, csépelni mentek.

¹¹ Faragó in: Sági 1973/b.

A zsellérek másik rétege nem keresett távoli bér munkát, hisz' szinte állandó munkahelyének számított a patrónus üzeme. A volt zselléreknek van aztán olyan rétege is, akinek nem adódnak ilyen „kedvező” lehetőségei, munkaerejére a közelben nincs szükség, földet nem vehet, más házában lakik, s betevő falatját csak távol, a Tisza mentén, a Hajdúságban keresheti keze munkájával. E réteg tagjai a legmozgékonyabb emberek, s ők hagyják el leghamarabb falujukat.

Az egyes falvak rétegződésében sokat módosítanak a rentabilitásukat elvesztő középbirtokok. A birtokosok hamarosan felhagynak az önálló gazdálkodással, s bár erdeiket még megtartják, de a szántók és a rétek nagy részét kiadják nagyobb bérlőknek, vagy éppen el is adják nekik. A bérleteken folyó gazdálkodást nem lehet azonban jövedelmezővé tenni, ezért egymást váltják a próbálkozók. A földbirtokosok következő lépésként a parasztok között kezdik el adogatni és felparcellázni földjüket. Így, ha lassan, és kis tételekben is, de a parasztok kezére vándorolnak a földek. A parasztok pedig földvásárlási lázban szántót, erdőt egyaránt vesznek.

Egyszerre, egymás mellett feltűnik tehát annak a parasztnak az alakja, aki a piaci árártól függetlenül azt termel, amire saját magának szüksége van, számára az „önfogyasztásnak elsőbbsége van a piacra való termelés előtt.”¹² Annak az alakja, aki bekapcsolódva a a tőkés piacba, a keresletet figyelembe véve termel, befektet gazdagságába, hogy még nagyobb jövedelme legyen, és feltűnik végül — főleg a túlnépesedés következményeként — a törpebirtokossá váló paraszt és a nincstelen mezőgazdasági proletár, akik ide-oda hányódnak, hisz' munkaerejükre valójában még nincs nagy szükség. Várni kell még, hogy a mezőgazdaságban feleslegessé váló tömegeket magához szippantsa a kapitalista nagyipar.

Az elemzésben szereplő öt község, noha az e század eleji statisztikákban már erősödő társadalmi rétegződést mutat, sok a nem „östermelésből” élő kereső és háztartás, de — s ez az, ami a statisztikákból nem derül ki — továbbra is szinte mindenki kötődik a mezőgazdasághoz. Az adatfelvételek ugyanis a fő foglalkozást vagy fő keresőtevékenységet rögzítik, s nem érzékelik a kettős jövedelműeket, azokat a falusi iparosokat, akik néhány holdon az ipar mellett még gazdálkodnak, az aratni eljáró bányászokat, vasutasokat.

¹² Kula in: Glatz 1977. 151.

Foglalkozási megoszlás 1910 és 1930 között

1. táblázat

Település neve/év	Foglalkozási csoportok																
	Ebből				Mezőgazdaságból élők							Nem mezőgazdaságból élők					
	ebből				önálló			nem önálló									
	Össz. népesség	Keresők (K)	Eltartottak (E)	Összesen	K	E	K	segítő család-tag	eltartott	összesen	tisztviselő	gazd. cseléd	munkás	eltartott	összesen	bánya	ipar
Abod	1910	1039	479	560	817	390	427	83	128	164	330	4	109	61	263	437	—
	1920	1043	411	632	761	303	45	398	96	244	433	4	31	28	210	323	20
	1930	898	435	463	752	363	389	106	98	213	417	2	76	80	171	339	—
Szuhogy	1910	954	367	587	456	187	269	88	72	239	339	—	24	3	30	57	109
	1920	940	423	517	507	260	247	111	102	213	426	—	23	19	32	79	111
	1930	1041	430	611	513	259	254	110	122	233	465	1	17	9	21	48	97
Martonyi	1910	613	292	321	503	229	274	91	73	198	352	1	23	41	86	151	—
	1920	672	339	333	505	259	246	114	103	196	413	1	28	13	50	92	—
	1930	698	318	380	578	277	301	91	120	175	366	1	24	41	126	192	—
Szalonna	1910	881	303	578	666	232	434	83	39	267	395	1	23	80	167	271	1
	1920	915	439	476	715	360	355	123	135	230	438	1	15	81	115	213	—
	1930	901	366	535	669	284	385	129	77	267	463	1	26	51	128	206	1
Borsod	1910	538	230	308	429	166	263	49	21	116	195	1	31	64	147	243	—
	1920	571	289	282	409	214	195	49	53	82	189	—	35	72	113	218	16
	1930	613	251	362	452	186	266	54	40	97	191	1	37	54	169	261	1

2. táblázat

A gazdaságok száma és a gazdaságok területi megoszlása 1935-ből

A gazdaságok száma nagyságcsoporthoz szerint

A gazdaságok területe nagyságcsoporthoz szerint
(kh-ban)

	1 kh-n aluli										kh-as										1 kh-n aluli										kh-as										Lakóház		Családi állapot	
	Össz.	szántó nélküli	szántó- földes	1—5	5—10	10—20	20—50	50—100	100—200	200 felett	Össz.	szántó nélküli	szántó- földes	1—5	5—10	10—20	20—50	50—100	100—200	200 felett	Össz.	házas	özvegy																					
Abod	288	55	34	94	35	55	25	7	—	2	5338	14	22	239	268	814	723	520	—	2738	154	379	55																					
Szuhogy	278	17	86	51	48	52	16	6	—	2	2962	5	41	153	326	735	435	405	—	862	201	415	78																					
Martonyi	182	10	5	59	44	41	16	3	2	2	3096	5	3	163	333	598	448	233	270	1043	143	306	47																					
Szalonna	276	28	31	85	35	86	24	4	3	—	2981	11	13	213	251	958	736	275	504	—	194	352	70																					
Borsod	125	42	12	31	10	12	15	1	1	1	1390	10	6	83	75	180	445	67	114	410	110	265	49																					

III. A FALVAK ÉS HATÁRAIK

Településtörténet

A Bódva menté, miként a környék általában, a 16. századra olyan településhálózattal rendelkezik, amely az elkövetkező évszázadokban alig változik.¹ Noha a 16–17. század során — elsősorban a török háborúk és pusztítások nyomán — bizonyos változások észlelhetők, a hálózat alapjaiban nem változott meg. Az is látható már, hogy mely községek válnak regionális központokká, hol telepedik le a földesúr, hol alakul ki piac, hová költöznek iparosok.

A hálózat legszilárdabb és kiemelkedőbb pontja Miskolc és Kassá. A közelebbi települések között igen jelentős szerepet tölt be Rudabánya, Sajószentpéter és Szendrő, Rudabánya a 16. század végéig jelentős bányaváros, a király alá tartozik, számos kiváltságot élvez, vására és piaca van.² Helyzetét jól jellemzi az a tény, hogy egyike volt a hét felső-magyarországi bányavárosnak. A város sorsa a 16. századtól kezd hanyatlani, amikor is a király eladja, a földesúri kézbe kerülve, háttérbe szorul a bányaművelés, előtérbe kerülnek a jobbágyszolgáltatások. 1573-ban a város lakói hiába kérik a királytól a helység szabadalmainak megerősítését. Az 1582-es török pusztítás előtt az utolsó bányamunkás is elmenekül, ettől fogva már csak parasztok jelennek meg, s a település nem emelkedik ki a jobbágfalvak sorából. Megszűnt tehát egy jelentős mezőgazdasági felvevőpiac, ahol a környék parasztsága értékesíthette áruát. Szendrő is ilyen piacnak számított, amikor a végvári háborúk idején nagy helyőrsége volt, rengeteg katonát tartott.³ Ez a konjunktúra kedvezett a termelésnek. A katonák mellett számos — főleg német — iparoscsalád élt, külön városrészük — német város — volt, jórészt ők látták el iparcikkekkel a falvak lakóit. A paraszti árutermelés hanyatlásával azonban rájuk is szomorú napok következnek, elvesztik vásárlóikat, és sokan kénytelenek paraszttá válni.

A 19. századi kis- és középfalvakat egy-két kivétellel már a 16. századi dézsmajegyzékekben is megtaláljuk, és ugyancsak hiteles források igazolják már a 12–14. századi meglétüket.⁴ Míg azonban

¹ Maksay 1971.

² Soós in: Pantó 1957.

³ Borovszky 1908.

⁴ Módy 1969.

a 14. és 16. század között több falu eltűnik, ez a jelenség a 17. és 19. század között nem figyelhető meg. A 16. század elejére már kialakult falurendszerben a török háborúk okoznak némi változást. A Bódva völgyében néhány faluból elvándorol a népesség és védettebb, nagyobb községbe költözik. Az a község, ahová a lakosság többsége menekül, illetve az a község, amelyik az elhagyott falu mellett fekszik, kezelésbe veszi a szántókat, réteket. A falvak elnéptelenedése nem jár együtt tehát a művelt területek pusztasodásával. Ezek a határnövekedések nem voltak gyakoriak, csak két település területét gyarapították. Ez a két település — Szendrő és Edelény — kiemelkedve környezetéből, kedvező fekvését kihasználva (fontos út, átkelőhely), gazdasági hatalomra tesz szert, még a török megjelenése előtt. Amikor aztán a hódítók megszállják a vidéket, az emberek védettebb, nagyobb helyre menekülnek. Sokan behódnak a törököknek, vállalják bizonyos mennyiségű adó megfizetését, sokan viszont az ellenállást választják. Így tesz a szendrői vár, s ezzel a közeli falvakat — melyek a jövő-menő csapatok útjában állnak — pusztulásra ítéli. A parasztok pedig a biztonságos helyre húzódva felduzzasztják a védelmi központokat. Ennek következtében pusztává válnak Szendrő közelében Csehi, Ivánka, Garadna, Kazinc; Edelény közelében pedig Sáp, Császa és Cseb. E falvak határát előbb a mezővárosi parasztok bérelik, és ún. pusztá szántóként használják, a majorsági gazdálkodás kiterjesztésével azonban kiszorulnak innen, és ettől kezdve a szántók földesúri kezelésbe kerülnek.⁵

Az idők során persze több falu is elnéptelenedett, de hamarosan új lakók szállták meg, s így a település és a határ szerkezete egyaránt változatlan maradt. Ez pedig azt jelenti, hogy egy-egy településen évszázadok óta meglevő és uralkodó formák tanulmányozhatók. A település növekedésének elvei ugyancsak állandók, a legtöbb kisfaluban a mai napig nem változtak meg a középkori formák. Az alábbiakban megkísérlem leírni a település szerkezeti elemeit, ezen elemek viszonyait, azokat az elveket, amelyek irányítják a kialakulást és a fejlődést, megkísérlem feltárni a település és a határ kapcsolatát, a gazdálkodás változásával járó határszerkezeti változásokat és bemutatni a határszerkezetet és a határhasználatot.

A településszerkezet vizsgálatánál többek között meg kell különböztetni elemeket és elveket (elveknek nevezem a gazdaság, a társadalom, és a kultúra által meghatározott, a lakott emberi telep létrehozó szabályok rendszerét). A két fogalom egymáshoz való viszonyát, e viszony időbeli változását nem taglalom, annyi azonban

⁵ Maksay 1959; Faragó in: Sági 1973/a.

valószínűnek látszik, hogy kezdetben, azaz a megtelepedésnél az elvek voltak az elsődlegesek, a 19. században viszont a korábbi elvek egyre inkább csak elemekké válnak, s ekkor főleg az elemek dominálnak, ezek leírása az elsődleges. Az elemek között kell számon tartani a telket, az ezen elhelyezkedő épületeket, a telken kívüli épületeket és földrajzi alakzatokat.

A 12–13. századi megtelepedések legfőbb elve a patak, vagy folyó melletti helyválasztás,⁶ s az, hogy a település kevés háza a folyó, vagy patak mellett, kissé távolabb épüljön. Így a patak és a kétoldalt húzódó telkek között, mintegy 50–100 méter a távolság. Ez a tér legelőnek, rétnek, kertnek használható, miként erre a recens anyagból számos példa hozható. Így például Ládbesenyőn a telkek és a patak között káposztás-, zöldségeskert volt, csak a 20. század elejétől kezdték ezeket beépíteni. Abodon még az I. világháború utáni időig is a falu közepén, a patak mellett deelt a gulya, s a patak egy másik szakaszán terült el a káposztáskert. A legtöbb helyen a 20. századra ezek az üres területek már beépültek, de a patak így is szinte a falu mértani középvonalán folyik át. Így látható ez például Galvács, Martonyi, Szendrőlád, Imola, stb. esetében is. A telkek egymáshoz és a patakhoz való viszonya általában rendezett, a telkek egymással párhuzamosak, a patakar merőlegesek. Ezekben az esetekben a patak és folyó ugyanolyan településképző elem, mint az út. A falvak kiterjedésének egyirányúságát éppen az utak módosítják, hiszen a terjeszkedés során az új telkeket egy-egy ilyen út melletti földből hasítják ki. A 19. századig szinte mindenütt gondosan ügyelnek arra, hogy a valamikori településmagtól a megkezdett irányokba egyformán terjeszkedjenek, azaz a falu korábbi központja továbbra is a település mértani középpontjában maradjon. Melyek a legfontosabb központképző elemek? Itt elsősorban a földesúr lakhelyére, a templomra (temetőre), vásártérre kell gondolni. Érdekes, hogy noha a falvak dombokkal körülvett völgyekbe épültek, s így cleve kínálkozott a lehetőség, hogy a templomot kiemelkedő helyre húzzák fel, az általános gyakorlat szerint a templomokat a korai időben mind a völgyben, a falu közepén építették. Így látható ez Bódvaszilason, Szöllősdárdon, Égerszögön, Imolán. Abodon is, Szuhogyon is két-két templom van. Abodon a 13. századi román stílusú, református templom a patak mellett áll, a görög katolikusok 18. század közepi temploma már csak a falu fölötti dombra kerülhetett. Szuhogyon szintén a középkor óta azonos helyen áll a reformátusok temploma, azaz a patak mentén, míg a katolikusok később emelt

⁶ Maksay 1971. 37.

temploma itt is a dombon áll. Martonyiban is a patak mellé került a templom. A falu központi tere aztán bővül a pap lakhelyével, majd — főleg a reformációval kezdődően — iskolák épülnek a templom tövében.

A templom ilyen elhelyezésének elvétől azonban van néhány eltérés. Rudabányán és Ládbesenyőn is korán, a 14. században emelnek templomot a domboldalra. Máshol a 17—18. századig általában a temetőt is a falu közepén, a templom körül találjuk.

A földesúr falu közepi udvarházára korszakunkra már jóval kevesebb példa maradt, a nagy, széles telkek a falu közepén azonban gyaníthatóan a földesúré lehettek, itt volt házuk, s benne háznépük. Ez a gyakorlat főleg a kisközségekben, ott ahol a nemes hatalma nemigen terjedt más területekre, maradt meg. Nagyobb helyeken, a nagyobb földdel rendelkező földesurak aztán elkülönülnek a parasztoktól. Történik pedig ez elsősorban ott, ahol a földesúr valamilyen kísérletet tesz a majorsági gazdálkodás bevezetésére. Ezért az udvarházak vagy a falu szélén épülnek fel, immár impozáns méretekben, miként Edelényben, Szendrőn, vagy távol kerülnek a községtől, az allódiium közepére, mint Abod, Varbóc esetében. A középső és kismesek szegényes udvarházai a falu közepén maradnak, melyek egyre kevésbé különböznek a jobbágyházaktól.

Az egykori vásár-, piactér helye Rudabányán és Szendrőn is szinte sértetlenül megmaradt. Főleg az előző, egykori városi település maradt szabályos. Itt ugyanis a dombon épült régi település (a völgyben az érc kitermelése folyt) megőrzött egy hatalmas, négyzet alakú teret, melyet mind a négy oldalról épületek vettek körül. Eszokról a templom, parókia, iskola, másik három oldalról pedig a parasztházai állnak manapság. A középkorban feltehetően városiasabb jellege lehetett e térnek, hasonlóan a felső-magyarországi német bányavárosokhoz. A 16—17. században Szendrőről készült metszetek szintén egy városiasabb települést mutatnak.⁷ Még, ha figyelembe is vesszük, hogy e mesterek, kik főleg németek voltak, számos klisé alkalmaztak rajzaikon, s házaik, ha erősen is hasonlítanak a nyugat-európai házakhoz, lehetetlen fel nem ismerni az alaprajzi hasonlóságot a korabeli és a mai Szendrő között. Egyik metszeten a fontosabb középületeket megjelezték, s a rajzon kívül felsorolták ezeket. Ezen az ábrázoláson tisztán felismerhető a mai református templom, és a harangtorony. Így mérlegelve pedig, Szendrő városiasabb lehetett. Piactere a mai központ helyén volt, a református temp-

⁷ A Szendrőről készült metszetek javát bemutatja Horváth 1959.

1. rajz. Imola belterületi térképe (1868)

iom mellett. E tér közel sem volt olyan szabályos, mint a rudabányai, s míg az előző esetben gyanakodni lehet a gondos telepítésre, minek eredménye a szabályos tér, Szendrő a fokozatos megszállása után csak jóval később keres és talál a templom mellett szabálytalan piacteret. E helységekben halványulnak el legkorábban a középkori falut kialakító elvek.

A községek jobbra települtek, míg több, beljebb eső falu, különösen a Galyaság területén telepített. A két falutípus megjelenése között legalább száz esztendő telik el.⁸ Ez idő alatt a gazdálkodási módban alapvető változások zajlanak le, nevezetesen egyre fontosabb a szántóművelés szerepe, az addig egyoldalú állattartás mellett. A telepített falvak lakói jobbra tisztában vannak e tény jelentőségével, ebből, s a telepítésből következik, hogy falvaik szabályosabb formát öltenek, mint a korábban települt társaiké. A telepített falvak jellegzetességeit igen szépen őrizte meg Tornakápolna és Var-

⁸ Módy 1969.

2. rajz. Bódvaszilás belterületi térképe (1868)

bóc. Lényegében mindkét falu belterülete szabályos kör alaprajzú, a telkek mind a központi térnél kezdődnek, s egy-egy körcikkhez hasonlatosak. A telkek elején állnak a házak, istállók, gazdasági épületek, s további folytatódásban — nemcsak kezdetben, hanem évszázadokon keresztül — az egyetlen szántók. Mindez pedig nagy erdőségbe ékelődik. A későbbiek során az irtások főleg a telki szántóföld meghosszabbításában keletkeznek, követve a domborulatok irányát, mint Égerszögön, vagy távolabbi helyeken, apró földeket törnek fel művelés alá. Sem Tornakápolna, sem Varbóc nem rendelkezik nagy belső térrel, nem folyik keresztül rajtuk patak, tehát kevésbé szolgálja az állattartás érdekeit, illetve amennyiben igen, főleg az igás jószágok lehetnek itt. Ezek a körfaluk már jobbára földművelésre rendezkednek be, s nincs egy kezdeti, döntően állattartó periódus.

A települt falvak — különösen a Bódva mentén, és nagyobb mellékvizének partján — jó legelőket találtak, rétnek, kaszálónak alkalmas részeket, s ezek függvényében alakították ki telephelyeiket. Gazdaságukban az állattartás dominált, s ez alakította döntően a település képét. Noha a gabonatermesztés hamarosan jelentős mé-

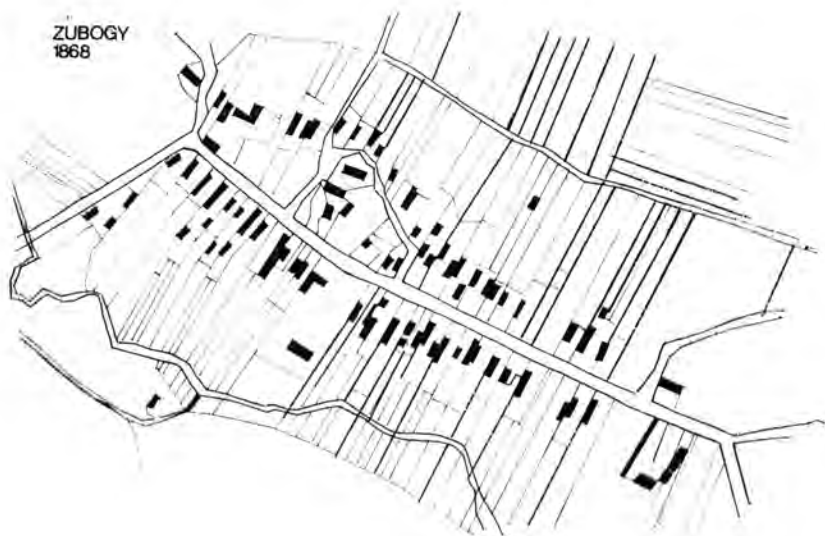
TORNANÁDASKA
1868

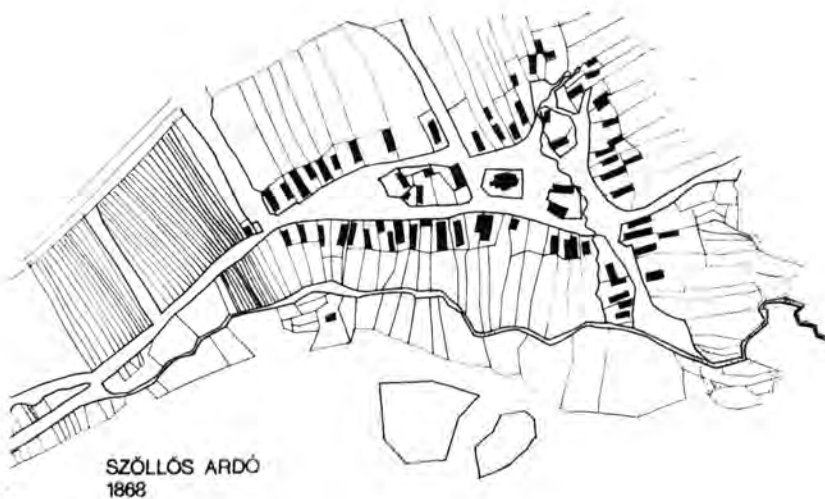
3. rajz. Tornanádaska belterületi térképe (1868)

reteket ölt, s döntően átalakítja az életmódot, a településszerkezetben a fő elvek nem változnak, s nem is válik alkalmatlanná a korábbi környezet. Itt ugyanis könnyebb munka várt a földfeltörőkre, mint az erdőségekbe telepített parasztokra, akiknek erejéből kevesebb erdő kiirtása tellett. Viszonylag könnyű volt feltörni a legelőket. Ezt először a házak közelében teszik, ezzel kialakul itt is a telki szántóföld, majd a távolabbi legelők kerülve sorra, az állatok az erdőbe szorulnak, bizonyítva, hogy már a földművelés a meghatározó forma. A falu közepi tágas térség még sokáig megmarad, s csak a 18. század derekán kezd beépülni. A korai századokban e széles partszerű legelőnek vagy rétnak, vagy akár mindkettőnek használták. Az utóbbi esetben a jószág csak fél évet, az első (és egyszeri) kaszálás után használhatta a füves parti részt. Egyre inkább az válik gyakorlattá, hogy a jószágok közül csak az ígás ökrök maradnak a belső térségben, a tehenek, növendék marhák legelőre, illetve az erdőre járnak. A rétek főleg a belterületen kívüli patak mentére tevődnek át. Zárt kertek (kerítéssel kerített) alakulnak ki a falun belül, vagy szorosan mellette. Mindezek a folyamatok egyidősek az állandó, föld-

ZUBOGY
1868

4. rajz. Zubogy belterületi térképe (1868)

SZŐLLŐS ARDÓ
1868

5. rajz. Szőlősdó belterületi térképe (1868)

művelő falu megerősödésével. Bizonyosság erre a 12—14. századi alapítású templomok sora.⁹

Az eredetükben települt falvak központi területének említett 18. századi beépülése néhány fontos előzményt és megoldást mutat. Ez ideig gyarapodhatott a telkek száma és nagysága. Új beltelkeket lehetett kihasítani a falu területéből, melyhez szántók is járultak, sőt, a meglevő telkek szabadon osztódhattak. A belső telkek szinte kizárólagosan szabályosak voltak, merőlegesen feküdtek az útra, patakra, s hosszan benyúltak már telki szántójukkal a határba. Az újonnan alakuló telkek ezt az egyetlen szántójú régi modellt követték. Az úrbérrendezés a gyakorlatban elejét vette a további telekalakulásoknak és -aprózódásoknak. A belterület nagysága változatlan maradt, de ugyanakkor új házak, háztartások keletkeztek, immár zsellérsztátusúak. A földesúr apró házhelyeket méretett ki számukra, vagy éppenséggel a községtől kaptak ilyet az egykori kertek, rétek területén, a víz mellett. Ha e kis házhelyek igyekeznek felvenni az úrbéres, jobbágytelkek formáit, az egyutcás, két házszoros faluból kétutcás falu lesz. A középső házak kis házhelyei egymással párhuzamosak, szabályosan épülnek be a meglevő formába, de egyértelműen árulkodnak fiatal korukról, mint például Galvács, Ládbesenyő stb. Arra is ismertek példák, hogy a régi, külső házsorok, telkek szabályosak, míg a zsellérek házhelyei összevisszaságban fekszenek, nem igazodnak sem a telkekhez, sem a patakhhoz, s legfőképp nem egymáshoz. Itt nincs házhoz kapcsolódó szántó vagy akár kert, de még a gazdasági épületek megléte is ritka, miként látható ez Abod, Szalonna, Szuhogy stb. példáján.

A 18. század végi, katonai felvétel az első, minden községet bemutató példás ábrázolás, melyből már településmorfológiai csoportosítás készíthető. Ezekből, valamint az időben igen elhúzódo (1867—1924) kataszteri térképek anyagából végeztem el e feladatot.¹⁰ Az előzőekből már nyilvánvalóvá vált, hogy e vidéken a szabályos, szalagtelkes falvak a leggyakoribbak. Elvértve akad egy-két szabálytalan alaprajzú halmaztelepülés, s néhány — az előző két forma átmenetijeként — körfalu.¹¹

Patak menti falu: A szalagtelkes falvak csoportján belül ez a forma a legáltalánosabb. Klasszikus esetben a patak pont a falu közepén folyik, s pontosan kettészeli a települést. A vizet mindkét

⁹ Szabó 1936.

¹⁰ Hadtörténeti Térképtár I. katonai felmérés 1784., Edelényi Járási Földhivatal Kataszteri térképek.

¹¹ A tárgyalás menete követi Mendöl 1963. és Eperjessy 1966-os rendszerezését.

6. rajz. Égerszög belterületi térképe (1868)

oldalról telkek övezik, kezdetben, s meglehetősen sokáig, csak egy sor. Az esetek egy részében a korai megtelepülők még hagynak annyi helyet a part mellett, hogy ha nem is szalagtelkeket, de kisebb házhelyeket kialakíthatnak az utódok. Az esetek más részében a patak mellett ahhoz már kevés a hely, hogy ott akár csak házhely lehetne kifogható. A 18—19. századig sok faluban megmarad ez az egyszerű eset, hogy a falu egyetlen utcája patak mentén fut, s a telkek csak egy-egy sorban húzódnak. (Martonyi, Szögliget, Bódvaszilas.) Előfordul, hogy ezt a képet rövid keresztutcák módosítják. (Imola, Perkupa.) A patak keresztelte falvak közül sokban három-négy, vízre merőleges teleksor alakul ki. (Galvács, Lád-besenyő.)

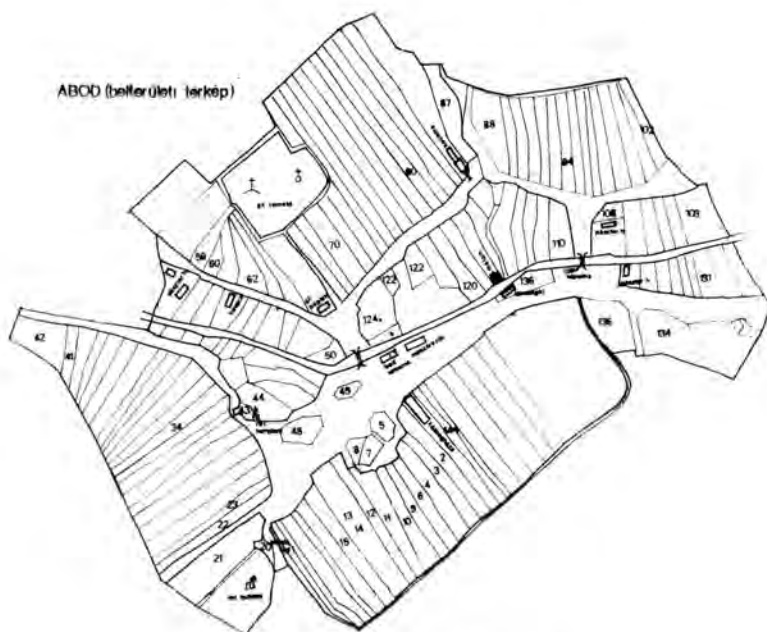

7. rajz. Tornakápolna belterületi térképe (1868)

VARBÓCZ

8. rajz. Varbóc belterületi térképe (1868)

9. rajz Abod belterület térképe

A patak menti falvak közül szép számmal akad olyan, ahol a patak nem a falun keresztül, hanem csak a falu alatt folyik. Az úttal párhuzamos meder rendszerint az egyik teleksort kettétöri. (Szöllőssárdó, Égerszög, Zubogy, Tornabarakony, Meszes.) Itt gyaníthatóan kezdetben egy teleksor volt, a telkek itt is merőlegesen futottak a vízre, s hasonló elv (rét-, házhely-, szántósáv) teremtette meg a gazdaság alapját. A művelhető földek és a népesség növekedésével a rétsáv átadja a helyét az új háznak és telkeknek. Némely faluban az egyszerű kétsoros forma itt is bonyolódik elágazó-dással, keresztutcával (Szuhogy, Tornaszentandrás).

Igen ritka, amikor a patak nem hosszában, hanem keresztben szeli ketté a falut. A telkek párhuzamosak a mederrel, s lényegében a patakot kereszttező úthoz igazodnak (Szendrőlád).

A település és víz kapcsolatának sajátos, az eddigiektől eltérő formáját lehet tapasztalni közvetlen a Bódva mellett húzódó falvaknál. A Bódva esetében ugyanis nem állandó mederben haladó folyóról van szó, hanem olyanról, amelyik időnként változtatja medrét, kanyarog, elágazva szigeteket képez, előnti a part menti részt.

erőjének. Jobbára így van az Bódvaszilastól Edelényig. nála lehetőségekkel — nem a folyót választják a település rendező erőjének. Jobbára így van az Bódvaszilastól Edelényig.

Út menti falu: Az előző formával szemben, ahol a legfőbb alakító erő a patak volt, itt az úthoz való viszony alakítja ki a település arculatát. Ez a szintén szabályos, szalagtelkes forma az előzőnél ritkább, és főleg a Bódva partján fordul elő. Egyszerűbb változatában az utat két oldalról csak egy-egy sor telek övezi, és kiágazások, kereszttutak sincsenek (Finke, Borsod, Szendrőlád, Dobódél, Bódvarákó, Balajt, Alsótelekes). Az utóbbi két községet kivéve, mind a Bódva mentén, a folyóval párhuzamosan húzódnak. Igazi útfalu, mely már létezőnek tartható, fontos összekötő utat választ megtelepedése irányadójának, kevés van (Borsod, Szendrőlád). Ha számban több is az útféλι (az egyetlen utca bekötő út) falu, de lakosságát nézve kisebb az előzőnél (Bódvarákó, Dobódél, Finke). Még a népesnek számító Edelénynek is csak egy hosszú utcája van a 18. század végén és ez az utca pedig nem országút. A Bódva völgyében a viszonylagos legelő- és rétbőség nem szorította rá a megtelepedőket, hogy szinte a folyót is a telek részévé tegyék, másfelől pedig a folyó viselkedése sem biztatta, hanem inkább elriasztotta az embereket ettől. A 19. századig nincs is olyan község, amelyet átszelne a folyó.

Orsós utcájú falu: Lényegében mind a patak, mind az út menti falu rendelkezhet a közép felé kiszélesedő, térszerű résszel (Égerszög, Szöllősdárdó, Martonyi, Finke, Borsodszirák). Ez a forma igazán ott érvényesülhet, ahol a szemben álló telkek között egyébként szűk a hely. Telepített falvaknál pedig már tudatosan alakítják ki, hogy ide zárhassák a jószágokat.

Kőrfalu: A körfalvak azért tárgyalhatók a szabályos és szabálytalan alaprajzú falvak határeseteként, mert míg egyfelől telkeik nem szalag alakúak, s nem is párhuzamosak egymással, addig másfelől ezek a telkek pontos alaprajzot hoznak létre (Varbóc, Tornakápolna).

Szabálytalan alaprajzú falu: Jobb hiányában kénytelen vagyok ezt az elnevezést használni arra a néhány községre, ahol nincsenek szabályos szalagtelkek és telekirányok. A telek rendkívül kicsi, csupán udvar van, s nincs hozzá kapcsolódó telki szántó, kert (Szendrő, Rudabánya). Mindkét település városi múlttal rendelkezett, egykor sűrű lakossággal. A környezeti viszonyok nem is igen engedték a nagy szalagtelkek kialakulását. Előző esetben a dombra, az utóbbi

esetben a Bódva kiemelkedő szigeteire való telepedés is okozta ezt. Rudabányán az egy pontba futó sugaras utak rendezett település képét feltételeznék — az utak épp az említett piactérre futnak —, de a közöttük levő telkek nagysága és iránya különböző. Szendrőn, az úthálózatnak még ilyen rendszere sincs meg, kis közök szövik be a települést, az egyes utcák által határolt részen kicsik az udvarok. Nagyobb, udvarhoz kapcsolódó kertet csak a peremterület keleti részén lehet találni. Mindkét községben a belterületen, a portán építették fel az istállókat, csűröket is. A recens anyagból nem találkoznunk olyan adattal, miszerint itt akár csak a 19. században valami nyoma lenne a kertes településnek, ami azonban még nem zárja ki e forma 16. századi meglétének lehetőségét. Filep Antal Ónodról bizonyítja be — Johann Lendentu 17. század eleji ábrázolásából kiindulva — az egykorú kétbeltelkességet.¹²

Jobbára ezekkel a településtörténeti előzményekkel kezdték falvaink a jobbágyfelszabadítás utáni korszakot. Erről az időről jóval részletesebb kép adható, ismertek már a köz- és magánépületek, intézmények, kialakult a kereskedelem és a szolgáltatások hálózata, szinte mindenhol épül egyházi iskola, templom, épület a közigazgatás számára stb., egyszóval a kapitalizmus az előzőekhez képest jóval bonyolultabb falut alakít ki. A 20. század elején pedig a parasztok e hálózat nélkül már nem létezhetnek, szükségük van a kapitalizmus nyújtotta lehetőségekre, melyek egyre jobban hatással vannak termelésére és fogyasztására is. A gazdasági, kereskedelmi folyamatok talán még jobban a faluhoz kötik a parasztokat, hiszen a szinte hihetetlen fejlődés még jó ideig nagyon sok szükségletet kielégít. A szolgáltatások és a paraszti igények egy szinten mozogtak. És ez nem csak az elbeszélők idealizálása lehet. A következőkben konkrét példán, Abod elemzésével kívánom felvázolni ezt a modellt. A település bemutatása során szólni kell az egyes részek kialakulásának idejéről, de főképpen a 20. század eleji falu struktúrájáról. A struktúra úgy írható le, mint egymáshoz viszonyított elemek (épületek, intézmények, telkek stb.) rendszere, mely elemek egymással leginkább oppozíciós viszonyban állnak. Magán- és középület, egyéni és közösségi, központi fekvésű és peremterületi, falun belüli és kívüli, profán és egyházi, paraszti és nem paraszti, szabályos és szabálytalan stb.

— *Elemzés (Abod)*: A falu, láthatóan a telkek irányából, jól védett, dombokkal övezett medencébe települt. A mai négy utca-

¹² Filep 1969.

név lényegében két utcát takar, mert a Kossuth és Tót utca egymás folytatásai, miként a Petőfi és Magyar utca is. A parasztlak csak a Tót-sor és Magyar-sor elnevezést használják, ami világosan utal a 18. századi újratelepülés során létrejött helyzetre. A református és katolikus magyarok ugyanis jobbára a református templom körül helyezkedtek el, a patak déli oldalán; míg a görögkeleti vallásról görög katolikusra térített népesség a patak északi felét ülte meg. Hangsúlyozni kell, hogy ez a megülés már kész és adott telekszervezetbe történt, tehát a középkori formák érintetlenek maradtak. A telkek a külső peremen húzódtak, hosszú szalag alakjuk volt. Valószínű, hogy sokáig szántónak használták ezeket. A patak menti rész rét lehetett, miként a belterületen kívüli, Királykút felé eső szakasz ma is az, s a Szendrő felé eső rész pedig káposztáskert volt. A patak menti udvarok szerény méretűek, szántó már nem is kapcsolódott hozzájuk, s bizonyosan az egykori rétek, kertek helyét foglalták el. E telkek kialakulásával csak a 18. századtól lehet számolni, amikor is főleg zsellérsorsúak kapnak házhelyet. Ezzel kialakul a településen belül a telkes és telketlen, módos és szegény térbeli oppozíciója, a nagy és kis porta elkülönülése.

A 18. század elejéig a település központjának a református templom és körzete számított, itt volt a parókia, a temető is. A pestisjárvány után az abodi reformátusok csak leányegyházba tartoznak, a temetőt átteszik mostani helyére. A protestáns-katolikus oppozíció során a katolikusoknak is temetőhelyet, majd templomot, plébániát kell kialakítani, építeni. Ez új, másik központi hely létrehozását jelenti, a patak ellenkező oldalán, ahol egy helyen lesz a plébánia, templom, temető. A két egyházi központ mellett egyre erőteljesebben a profán, a világi központ veszi át a vezétést.

Ebben először a kocsmá vállalt szerepet a majdnem a falu mértani középpontjában levő épületével. Itt tartják vasárnapi báljaikat a fiatalok. Vele szemben építik majd a 19. század második felében a községháza, és a községjegyzőség épületét (Meszes és Galvács tartozik még ide). Egy időben fogadó, mészárszék, szatócsbolt áll itt. A más faluból ideszekerezőök itt állnak meg áruikkal, jobbára itt is bonyolítva le üzleteiket, edényeket, káposztát stb. árulnak.

A tér másik oldalán nagy, sík, vizenyős részen delel nyáron a gulya, egyébként meg a gyerekek verődnek itt össze, játszanak. E teret szekérút vágja ketté, tőle balra a legelő, jobbra a boltok sora. Az út merőleges a patakra, a vízen nagy köhídon lehet átkelni. Az asszonyok főleg ehhez a hídhoz jártak mosni. A patak egész hosszán ludak, kacsák úszkálnak. A patak egy kisebb teljesítményű darálót és kendertröt is hajtott.

1. kép. Abod településszerkezete

2. kép. Abod településszerkezete

1910-ben a következő kereskedők és iparosok laktak a faluban: Schwarcz Lajos szatócs, Fenerstein József szatócs, Meiszter Ignác korcsmáros és mészáros, Görög Mihály szállodás, vendéglős és cséplőtulajdonos, valamint van még két cipész és egy asztalos.¹³ Az 1930-as évek végén „a Hangya szövetkezet mellett 4 kereskedés, 3 italmérés és 6 önálló iparos van a községben (2 asztalos, 3 cipész és 1 kovács)”.¹⁴ Van még itt ekkor tejgyűjtő, a község határában pedig mezőgazdasági szeszgyár (Királykúton). Pálinkafőzéseiket hol itt a szeszgyárban, vagy ha éppen működik pálinkafőző a faluban, helyben bonyolítják le. Kovács — eltekintve néhány évtől — mindig lakott a faluban. Műhelye, háza a falu szélén állt. Az iparosok lakóházai elsősorban a parasztlakói között voltak, külön iparos részt nem alkottak. Az iparosok házai egyáltalán nem, a kereskedők házai már némiképp eltértek a parasztlakó épületeitől. Az eltérés azonban csak igényesebb építőanyagot, pontosabb kidolgozást jelentett, nem pedig formai különbségeket. A lakóházak stílusában nem jelenik meg az oppozíció.

5—6 pásztor is a község szolgálatában állt e század közepéig, amíg nem egyesítették a volt úrbéres telkes gazdák és a volt zselérek nyájait. Külön legelőre járt egy-egy sertésnyáj, s egy-egy csorda, benne fejőstehenek, az úrbéresek gulyája (ökrök, növendék marhák) és a század elejéig ugyancsak az úrbéresek ménese. E társulatok önállóan tartottak sertésből és marhából apaállatot. Így tehát a pásztorlakások mellett istállókat is találunk. Az úrbéresek pásztorai a patak Királykút felé eső szakasza mellett laktak, a zselérek pásztorai meg a falu másik végén. Fedeztetésre ide hajtották a parasztlakó jószágait. A falu más alkalmazottainak (szőlőpásztor, kisbíró) nem járt szolgálati lakás.

A kulturális jellegű épületek közül a két egyházi iskola tekint vissza legnagyobb múltira. A református iskola a temető aljában volt, a görög katolikusoké a patak déli oldalán, közel a másik hídhoz, és egy kápolnához. Működött a 20-as évektől egy ideig könyvtár, olvasóköri, művelődési ház, épületük a község háza udvarán volt.

Egyfelől úgy tűnik tehát, hogy a parasztlakó sok mindent beszerezhetnek falun belül, sőt, még értékesíthetnek is egyes terményeket. Vethetnek húst, sőt, fűszereket, olajat, gyertyát, vehetnek alkoholt és dohányt, vásznat és ruhát, vehetnek szerszámokat és vetőmagot. Ha vállalkozó kereskedő lakik a faluban, eladhatják a főleg búzájukat, a rövid ideig működő tejcsernkban a tejet.

¹³ Sassy 1911.

¹⁴ Csikvári 1939. IV. 2.

Templom, iskola, jegyzőség helyben van. Lakik itt pap, jegyző és néhány tanító. Laknak iparosok, legfőképp kovács, aki lovat patkol, szekeret vasal, asztalos, aki azonban nem tud minden szükségletet kielégíteni, cipész, aki igénytelenebb munkák mellett csizmát reparál, sok paraszt-ács, és paraszt kőműves, akik még a tanultabb mesterek munkáit végzik. A gazda teheneit helyben fedeztetheti, s pálinkáját is kifőzik a közelben. Adót helyben fizet, nem kell vele szaladgálnia.

Másfelől mi az azonban, amit nem intézhet el falujában, amit nem kap meg, vagy nem adhat el? Mi az, amelynek áldásaiból csak nehezen részesül? Főleg a falu elzártságát kell említeni, távolságát Szendrőtől. Az utak nehezen járhatók, a parasztok csak gyalog vagy szekéren juthatnak el a Bódva völgyébe. Autójáratot a bányákba sem indítanak. Be kell menni a parasztnak Szendrőre, ha búzát akar őrölni, s meg is kell várni, amíg sor kerül rá, be kell mennie az állomásra, ha műtrágyát akar venni, ha épületfát vagy deszkát, ha cserepet vagy téglát szeretne. Peres ügyeit Edelényben intézheti, itt van a bank és a biztosító, ide jön katonai ügyeiben is. Vásárra máshová megy, ha venni, s máshová, ha eladni akar. A szendrői piacot majd' minden héten felkeresi. Lovát Meszesen fedezteti, vasszerszámmért sokáig Metcenzéfre megy el.

A szegényebb paraszt eljár dolgozni az uradalomba, Királykútra, Szendrőbe; nagyobb gazdához még a harmadik faluba is elszegődik képesnek. Ha fuvarozik a papnak, kereskedőnek, nincs olyan távoli hely, ahová ne menne el. A korszak végén sokan lesznek bányászok. A távoli munkavállalás igazi perspektívája már a 19. század végén megteremtődött, amikor Amerikába — mint egy távoli városba — igyekeztek.

Gyakran más faluba megy a paraszt udvarolni, más faluból hozza asszonyát. Kiterjedt rokonsága van a szomszéd községekben, ezért gyakran ellátogat hozzátartozóihoz. Ünnepel, búcsúba megy, és őket keresi fel először, ha gazdasági ügyletei vannak; s ha falujában az inséges esztendő szűken méri a termést, őket keresi fel, hogy szénát, szalmát szerezzen.

Ezek a térbeli mozgások és ügyletek fontos részei, mint hiányzó láncszemek, a település működésének. Az egyes abodi intézmények és gazdaságok csak ennek fényében láthatók világosan. Így teljes a település belső és külső kapcsolatainak rendszere, elhelyezve a hálózatban.

Abod települési, gazdasági rendszerében ismertetni kell még az egyes telkek felépítését, s a falu és határa kapcsolatát. Ez utóbbira azonban később kerül sor.

3. kép. Előtornácos lakóház, Galvács

A bemutatásra — a modellalkotás reményében — két, hosszú és teljes telket választottam. Az egyik, Barva Józsefé a Tót-soron, a másik, Zagraj Lászlóé, a Magyar-soron van. A telkek udvarra, rakodóra és kertre tagolódnak. Az udvar az utca felől kerítéssel zárható el, a kerítésen kis- és nagykapu van, melyeket a tavaszi-őszi időszakban ritkán csuknak be. Az udvart mindkét szomszédtól kerítés választja el, ez a kerítés a rakodón túl azonban már nem ér, s így a kertek határát csak barázda jelzi, esetleg valamilyen fa.

Barva József portája: Udvarának szélessége 10 méter. Lakóháza, mely egybeépült egy kamrával és istállóval, az udvar bal oldalán áll. Körülbelül az istállóval szemben trágyadomb, lejjebb gémeskút vályúval. A ház folytatásában W. C. és disznóól áll. Ezekkel szemben, a másik oldalon kisebb építmény, „életes kamra” és kocsiszín. A színben a kocsin kívül rostát, ekét stb. tartanak. Padlására széna szokott kerülni. Mindezekről 20 méterre, az udvarra keresztben, tehát az úttal párhuzamosan áll a nagy csűr. Kapuján

4. kép. Gerendavázás csűr, Galvács

5. kép. Oldalt vesszőfonásos szénatartóvá átalakított csűr, Ládbesenyő

6. kép. Kocsiállással egybeépített gabonásház, Abod

7. kép. Zsilipelt falú disznóól, Galvács

lehet átjutni a rakodóra. Itt csépelnek, s itt is rakják kazalba a szalmát. A rakodó hossza 20—30 méter, füves, fátlan rész. A kertnek nevezett szakaszon kevés a gyümölcsfa, a földet állandóan szántják-vetik. Előbb kis zöldséges van, majd utána jön az a föld, amit hol lucernával vetnek, hol mákkal, kapásokkal.

Zagraj László portája: Udvara 11 méter széles. Bal oldalon épült — egybe az istállóval — házuk. A ház folytatásában baromfi- és disznóólak, előttük trágyadomb. Az udvar másik oldalán, az istállórésszel szemben áll az életes kamrából átalakított nyárikonyha, egybeépítve a szekérszínnel. Ennek végétől 15—20 méterre van az úttal párhuzamos csűr. A cséplést a csűr előtt végzik, s a szalmakazlat is ide rakják. A csűr mögött méhes látható. A kertrész ezen, s még néhány mellette levő telken erősen köves és partos. Szántani nehezen lehet, ezért 20—30 méteren csak gyümölcsfa van, majd a rövid, már művelhető föld, ahol még maradt kicsi zöldségesnek használt darab. A Magyar-sor telkei mögött a görög katolikus egyház szántója húzódott, mely a legjobb földek közül való. Minden ok megvan rá, hogy feltételezni lehessen a Magyar-sori telkek megrövidülését. Eredeti állapotukban a telkek hosszabbak lehettek, s a középkor során nemigen terjedt túl a szántók száma a telki szántókon. A 18. században a megerősödő egyház kurtított a protestánsok telkein, aminek ekkor már nem lehettek súlyos következményei.

Távoli dombról tekintve a falura úgy tűnik, mintha két gyűrű fogná körül az udvarokat, házakat. Az udvarokat lezáró csűrök ugyanis összeérnek, miként összeérnek a szalmakazlak is. Az udvarok nagysága is egyforma.

A fent ismertetett telkek nem így jelennek meg minden konkrét esetben, hiányozhat a csűr, s helyette csak szénarakodó van, az istálló külön épülhet a háztól, hiányozhat a kamra, kocsiszín stb., de a háztartások ilyen épületeket és ilyen elrendezési formát szeretnének megvalósítani, ez a típusú udvar az ideál, a modell. Erre törekednek az őtholdasnál kisebb gazdák is, azok is, akik a patak mellett laknak.

Az abodi modell többé-kevésbé a vizsgált terület egészére érvényes. Eltérést főleg a különleges adottságok okoznak, mint például Szendrőn, ahol alig akad csűr, a falun kívüli rakodón csépelnek, mert olyan kicsi az udvar, máshol, ahol túl keskeny a telkek, ott a csűr a házzal párhuzamos stb.

Határszerkezet — határhasználat

A faluhálózatot a 11—13. század során kialakító — szabadfoglaló és telepített — népesség egyaránt megegyezett abban, hogy szántóik és a földművelésre használt területeik szűkösek voltak. A korai szántók még szinte csak telektartozékok lehettek, a parasztok ezt szántogatták évről évre kezdetleges ekéikkel. Bármilyen kezdetleges is volt a technika, s nehezen megdolgozható a föld, az emberek kénytelenek voltak növelni földjeiket. Növekedett a népesség, ez, s az említett kezdetleges technika ösztönözte az új területek bevonását. Éppen a gazdaság extenzívvé tétele volt ekkor az egyetlen járható út. A parasztok azonban szinte mindenhol rengeteg erdőségekkel találták szembe magukat. Kivételt csak a Bódva egyes szakaszai jelentenek, ahol nagyobb foltokban megszakadt az erdő, helyébe füves, mocsaras rész lépett. Ha tehát szántót, rétet akar a földművelő, erdőt irt.

Egyfelől egészen a 20. század elejéig a mezőgazdaság története úgy is leírható, mint az irtások, új szántó szerzések története. Az irtások persze hamarosan állandó szántókká válnak, minden vonatkozásban elvesztve irtás jellegüket. Relatív kategória marad így, eredetében azonban mindenképpen irtás. Másfelől, és ez a dolog másik oldala, legalább a 18. század végéig a mezőgazdaság története úgy is felfogható, mint az erdők használatának története. Csak míg előző esetben a fejlődésnek, az új kiépülésének történetét lehetne megfogalmazni, az utóbbi esetben a hanyatlásnak, a jelentőségét veszített réginek a megírásáról volna szó. Az ugyanis nem tagadható, hogy

mind az embereknek, mind a jószágaiknak az erdő jelentette a legfontosabb megélhetési forrást. Ez a rablógazdálkodás azonban önmagában nem sokáig fedezheti a szükségleteket. Megjelenik mellette a földművelés, előbb csak mint kiegészítő gazdaság, majd egyenrangú társává válik. Eppen a rablógazdálkodás és földművelés által előállított javak aránya kérdéses az emberi fogyasztás történetében. A vizsgálati terület korántsem egységes ebből a szempontból. Míg Szendrő és Edelény szűk körzetével az erdőt szinte feledő, árutermelő parasztot produkál a 16. században, addig egyes, hegyekkel körülvett falvak még a 18. században is jobbára az erdőből élnek. Bár szántók vannak, és hasonló szisztéma szerint is művelik, miként a völgyben, de termésük szűkös. A 19–20. századra aztán már náluk is nagy változásokat élnek meg az emberek.

Az első irtásokat a patak menti völgyekben végezték, a víz melletti part rét, a távolabbi partos rész szántó lett. Ezek az irtások még a faluhoz közel voltak. Kifogtak egy-egy, az erdőben sziget-szerű darabot, letarolták, s kezdték művelni. Idővel aztán — a falu körülötti sávban — több, egymással nem érintkező szántódarab jött létre. A több, nagyobb darab szántó pedig megteremtette a nyomásos gazdasági rendszer bevezetésének lehetőségét. Erre pedig már a 14–15. században sor kerülhetett.¹⁵ A 16. századból származó adatok bevált, állandósult és általános szerkezetként mutatják be ezt a formát.¹⁶ A Sajó mentén a két-, tőle északra a háromnyomásos rendszer dominál.¹⁷ Ez nem jelenti azt, hogy a földek csak két, illetve három tagban lettek volna (majd egyes falvak határainak elemzése során fogom a problémát konkrét adatokkal megvilágítani). Egy-egy nyomásba 3–4 szántó is tartozhat, melyeket eltérő időben fogtak művelés alá.¹⁸ Jelentkezik aztán a törekvés arra, hogy összekapcsolják e darabokat, egy nyomás egy tagban legyen. Nehezebb annak elérése, hogy egy tagban mindenkinek egyben legyen a része. Gyakran azonban az egy tagon belüli részek szántási iránya is eltérő. Ennek a folyamatnak legékesebb bizonyítékai éppen a 20. századra is ilyennek megmaradt határok.

A 18. század közepéig a nyomásokon belül ritkán alakultak ki az egyes gazdaságokhoz tartozó állandó parcellák, hanem valamilyen

¹⁵ Belényessy 1960.; Wellmann 1967.

¹⁶ Román 1968.

¹⁷ Lásd a Makkai László közölte urbáriumokat, Makkai 1954.

¹⁸ Szuhai 1900. 1598-ból Szalonnáról a következő feljegyzés áll: "... Szántóföldek 3 nyomásra. Pap földjei. Egyik nyomásra az Asszony-lázán 6 köből búza vagyon benne, Az feljáromban 1. Az harmadik nyomásra Sárszeren 8 vagy 9."

szempont szerint évenként sorsolták, osztották egymás közt a földet. Történhetett az osztás aszerint, hogy valaki, illetve elődei mennyi irtást vállaltak föl, és teljesítettek, aszerint, hogy hány ígás ökör van, illetve hogy hány eke állítható ki, de történhetett az osztás házhely szerint is. Mivel az irtásokat közösen végezték, és az idők során több darab irtásföld keletkezett, s az osztást eszerint végezték, egy-egy embernek eleve csak több, apró darabban álló parcellái lehettek. A telekaprózódást önmagában a sok kis parcella még nem mutathatja; nem ha ezek a parcellák más-más dűlőben helyezkednek el. Ez ugyanis az irtás természetéből fakad. Az osztozkodás során legfeljebb a szétszórt dűlőkben feleződnek, harmadolódnak a földek az örökösök között, de ezzel egy ember kezén nem több darabban lesznek a földek, mint elődeinél voltak, hanem csak kisebb darabokban. Ebből pedig — jobbára még a tagosítások előtt — következni lehet, hány darabban is, vagy hányszor is kezdtek erdőirtásba.

A szántóként használt földek nem mindegyike tagolódtott a nyomásrendszerbe. Az úrbérrendezéskor azonban minden nyomásrendszerbe tartozó szántót a telki állományba soroltak. Nem vették be viszont a fiatal irtásokat és a csak időszakosan művelt földeket. A jobbágyfelszabadítás utáni birtokviszonyokat vizsgálva kitűnik, hogy a parasztok kezén jóval több föld van, mint amennyi az úrbéres földek közé tartozik. Hogy aztán ezek a szántók nyomásba tagolódtak-e, vagy sem, nem tudni, egy művelési forma megléte azonban bizonyosnak látszik. Nevezetesen a Hoffmann Tamás által leírt istenmezeji példáról van szó.¹⁹ Van a határnak egy része, amely nem tartozik a nyomásba, s csak időszakosan művelhető. Több éves pihentetés után kiirtják a cserjét, gatz, s néhány évig művelik itt a földet. Majd ismételt pihentetés következik, utána megint művelés. E parlagoló rendszer Istenmezején még századunkban is eleven gyakorlat — itt a partos részeket kapával törték fel, mit eke nem járhat —, területünkön azonban már csak a határnevekből lehet következtetni a parlagolásra. Ezt megelőzően álljon itt egy korai, 1702-es adat: „... mikor az kápolnaiak szántottak is az Cserje mellett lévő pallagokat Szőlős Ardaiktul követték ki.”²⁰ A parlag szó (elhanyagolt, műveletlen, heverő föld jelentésben)²¹ e korban már csak olyan szó mellett szerepelhet, melynek jelentése mindig művelt, örökszán-

¹⁹ Hoffmann 1956.

²⁰ OL. Csáky cs. levél. P. 72. Szendrő: uradalmi iratok Fasc 96 a. Szőlősárdó.

²¹ Kázmér 1951.

tó nyomásföld lehet, azaz megteremtődik az időszakosan és a mindig művelt területek ellentéte.

A parlag szó mellett parlagolásra utalhat még a „haraszt”, „cserje”, „cserjés” utótagú határnév. Számításba jöhet a „kölesföld” elnevezés is, hiszen kölest a nyomásokba nem vetettek, csak igénytele-nebb földekbe. Esetleges, hogy az elnevezés hol őrizte meg az egykori parlagok használatának emlékét, ezért az itt következő példák úgy tekinthetők, mint egy általános gyakorlat utolsó hírmondói: Abod — nagypallag, Balajt — kerek haraszt, cserje, gyertyános alja; Imola — kölesföld; Szalonna — nagy parlag; Zádorfalva — Tót ha-rasztja, Bors parlagja; Varbóc — Eperjes pallag. Az említett par-lagokat jobbára szántották, ha szükséges volt is előtte irtókapával dolgozni. Sorsuk a 19—20. századra a nyomásrendszerbe való be-épülés lett, s legfeljebb csak az erdőkkel övezett földek lettek lege-lők, vagy vadultak el.

A rétek nagy részét is irtások útján kellett szerezni. A patak menti laposokat tisztították meg, s kaszálták, előbb csak a falu kö-zelében, majd követve mindenhol a partot, egyre távolabb is. Majd attól kezdve, hogy a szántóirtások a legelszórta helyeken jönnek létre, a rétek is feltűnnek mellettük. A közvetlen, erdővel érintkező árnyékos rész rét lesz. A 18—19. században még a szántóhoz viszonyítva igen magas a rét aránya. Következik ez abból, hogy még alig vetnek takarmánynövényeket, a rétet sokfelé csak egyszer kaszálják, legeltetnek is rajta. Az úrbérrendezés a telki állományt 3/4 szántó-ban, 1/4 rétből állapította meg. A ténylegesen mezőgazdasági hasz-nálatú földek nagyobb része volt azonban rét. Igaz, hogy a korai statisztikákban nemigen tesznek különbséget rét és legelő között, de az is igaz, hogy a tisztán csak legelőnek használt területek nagysága elenyésző volt. Az erdőt, rétet, ugart, tarlót legeltették, s talán csak a Bódva mentén voltak igazi legelők. A hegyi falvak legelőit tehát az erdőkben, rétekben kell keresni. A 19. század elejétől erőteljes fo-lyamatként jelentkezik a ritkább erdők legelősődése, és a rétek nagy részén a legeltetés megszűntetése. Ettől kezdve kétszer kaszálnak itt, míg a volt rétek kis részét legelővé teszik.

A 18. század közepén a már jóval korábban kialakult szőlő- és gyümölcsöshegyeket használják. Majd minden falu határában — még a középkor folyamán — letarolnak két—három közeli hegyet, s szőlővel telepítik be. Ott, ahol nem találhatnak alkalmas helyet — s ez igen ritka — a szomszéd falu határában irtanak közösen, vagy bérelnek majd földet. Ezeken a közeli hegyeken hol szőlő, hol gyü-mölcs van. Sok szőlőt elpusztított a filoxéra, de azt megelőzően is több megsemmisült. Noha a földesúr dézsmát szedett a must, vagy

bor után, de a szőlőt nem idegeníthette el, sőt, ösztönözte is a parasztoi újabb irtásokra. A 14—16. században a jó értékesítési lehetőségek is ösztönözték a szőlőművelést. A ma is meglevő ilyen területek tehát már jobbára e korszakra kialakulnak.

Az erdők fogyatkozásával a földesurak az erdő használatát is igyekeznek korlátozni. Tilalmas erdőket jelölnek ki, ahol különlegesen jó épületfának való fa van, ahol gazdag a makktermés. A 18. századra nem lehet szabadon épülethez való, később haszonra való fát vágni, tűzifát meg csak száraz fából szabad szerezni. A 19. század elejére azonban még mindig hatalmas erdőségek maradnak, gyakran a határ több mint felét teszik ki. A már említett Debreczenyi-statisztikát kell idézni a feudalizmus utolsó évtizedeire, mely statisztika megbízhatóbbnak látszik művelési ágakra vonatkozó adataiban, mint Fényes 1851-es, jobbára Debreczenyitől vett adatai.

Részletesen csak Abod, Martonyi és Szuhogya adatait ismertetem, egyúttal közlöm azonban a későbbi hivatalos statisztikai vizsgálatok eredményeit is,²² s ezzel már elérkeztem a kapitalizmus korának tárgyalásához. Más falvak adatait csak közvetlenül a grafikonon ábrázolom, a két szélső időpont: 1817 és 1938 között.²³

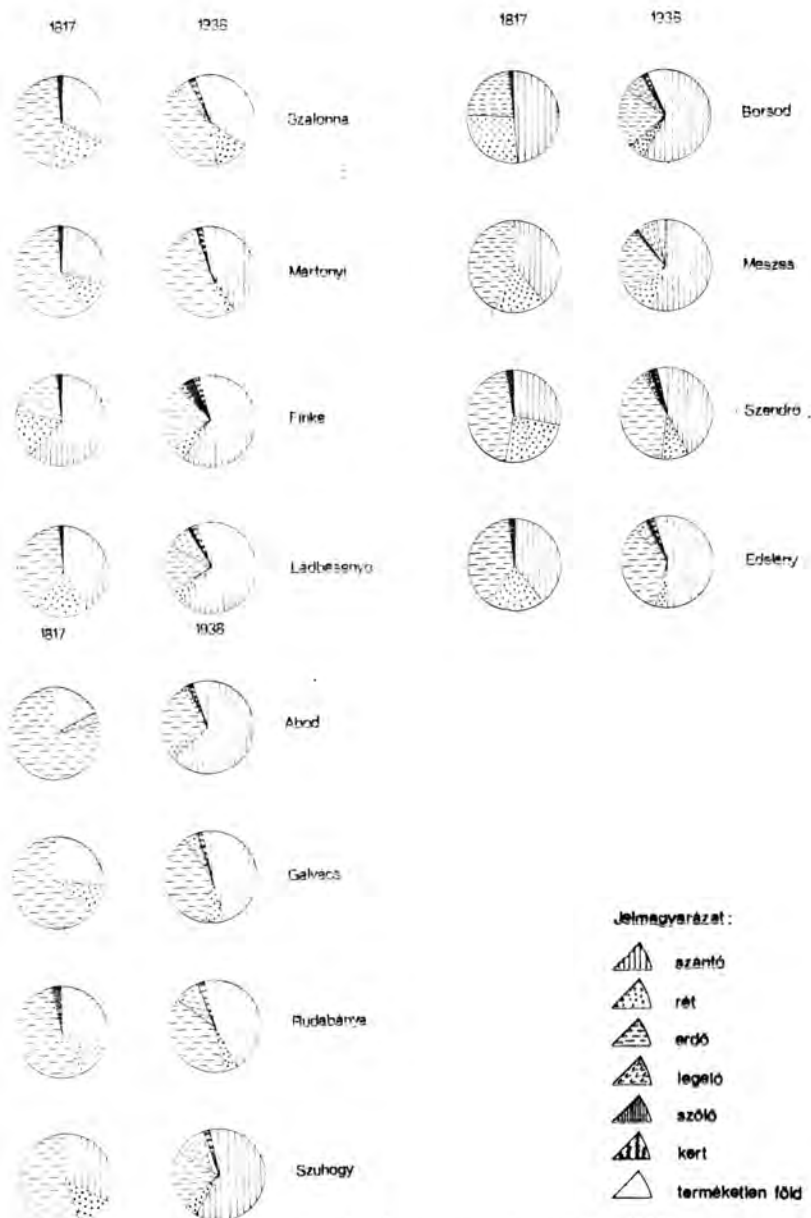
²² Mezőgazd. Stat. Adatgyűjt. Földterület.

²³ Debreczenyi 1817.; Csikvári 1939.

A földterület megoszlása művelési ágak szerint

3. táblázat

Falu	Év	Össz. ter.	Szántó	Rét	Kert	Szőlő	Legelő	Erdő hasznh.
Abod	1814	5144	957	173	—			4013
	1895		2251	191	59		187	2605
	1913		3293	184	84	9	75	1659
	1935		3315	189	69	12	307	1370
Martonyi	1814	3034	973	313		34		1713
	1895		3174	1112	59	2	444	1329
	1913		3173	1274	50	13	343	1292
	1935		3096	1237	75	19	329	1300
Szuhogy	1814	2365	771	304				1289
	1895		2962	1663	47	6	133	894
	1913			1744	46	—	139	810
	1935			1688	47	8	628	415

10. rajz. A művelési ágak változása (1817—1938)

A Szendrő környéki falvakban a művelési ágak arányai meglehetősen egyenletesen oszlottak el egymás között. A fő termények a szántóföldi gazdálkodásból kerültek ki, emellett szőlő és gyümölcs is termett, de csak annyi, amennyi egy-egy háztartás szükségleteit fedezte. A délebbre eső területeken a gazdálkodásnak más alternatívái is ismertek. Így különösen a szőlőtermesztésre kell utalni. Sajószentpéter és Miskolc környékén egyes falvak határában meglehetősen nagy és összefüggő szőlőterületek voltak, a 19. század végi filoxérajárványig. Míg a Szendrő környéki falvak határában egy hold szőlőre 12—18 hold szántó esik (Edelény 22,8; Szendrő 15,8; Szalonna 18,0; Martonyi 28,6; Ládbesenyő 26,5 stb.), addig Sajószentpéter és Miskolc környékén ez az arány 0,7 és 4,0 között mozog. (Diósgyőr 0,7; Alacska 0,9; Kápolna 3,0; Sajószentpéter 3,0 stb.). Jóllehet, ezekben a határokbán extrémek jelenlétével is számolni kell, az azonban nem vitatható, hogy a jobbágyság között igen sok az olyan, aki csak szőlőműveléssel foglalkozik.

Hogy ezen művelési ágaknak a falvak határán belüli elhelyezkedését a dolgozat szemléltesse, s ábrázolható legyen a termelés térbeli szerveződése, valamint a fentiekben már részben ismertetett határstruktúra — bemutatom az edelényi járás földhivatalában végzett vizsgálataim egy részét.²⁶

Az egykori Abaúj és Gömör megyékben 1867—69 között készítették el az egyes falvak birtoktérképeit. Borsod megyében ez csak 1890—1924 között készült el. Míg az előző felmérés rajzai meglehetősen részletesek voltak, s rajtuk jól látszik a határ tagoltsága, a szántó keletkezésének fokozata, s így a szántók különböző iránya, addig a későbbi térképek már inkább a tagosított határt mutatják, a közeli tagok összevonását. Az utóbbi esetben összefoglaló vázlatok is készültek, melyek megkönnyítették a közlést.

²⁶ Edelényi Járási Földhivatal Kalaszteri Térképek.

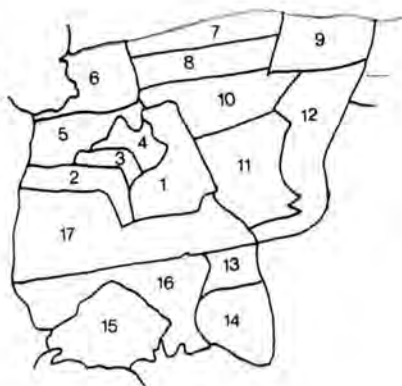
		1911					1935					
	Tulajdonos	Terület össz.	Szántó	Rét	Legelő	Erdő	Tulajdonos	Terület össz.	Szántó	Rét	Legelő	Erdő
Abod	Bachruch Károly	2805	1334	123	91	1224	Kováts Gyula özv.	2386	1392	2	17	808
	Polonkay Endre	199				197	Községi leg.-társ.	352			175	175
	Abod közs. úrbér	360	14	1	35	307						
	Benedek László	110	39	2	1	64						
Martonyi	Dobozy Mihály	226	51	7	11	152	Kun Miklós és neje					
	Volt úrbéres		(bérlo: Pudics Gusztáv)					117	19	136	107	
	gazdaközösség	315		116		197						
	Klein Arthur						Lónyai I.					
	és Bár Ernő	172	2	2	7	158		597	207		185	
	Liebmann Manó	159	73	4	1	79			(bérlo: Czínor Adolf)			
	Neumann Adolf	575	279	15	81	170	M. község					
Szuhog	Polnay Györgyné	238	58	9	19	147	alsó birt.	464		72	384	
							Pataky I.					
							és gyermekei	154			152	
							Thuránszky István	87			85	
	Somogyi Lászlóné	166	137	13	14		(bérlo: Somogyi Lászlóné					
	Jakab J. és tsai	235	114	3		114	Mihály Sándor)	152	141	10		
	Rusznayk Adolf	127	102	7		16					(kiszérlet)	
	Krausz Ábrahám	104	59	6	2	35	Rudabánya község	326		12	314	
	Rudabányai						Legeltetési társ.					
	volt úrbéres	373	82	13	15	262	Szuhog község					
	Szuhog község	218	2	6		160	egyesített					
					(60-házn.)		legeltetési társ.	536			281	199
											(50 földadó	alá nem
											esik)	

4. táblázat. A 100 holdon felüli birtokosok és birtokaik művelési ágak szerint

PÉLDÁK:

SZENDRÖLÁD

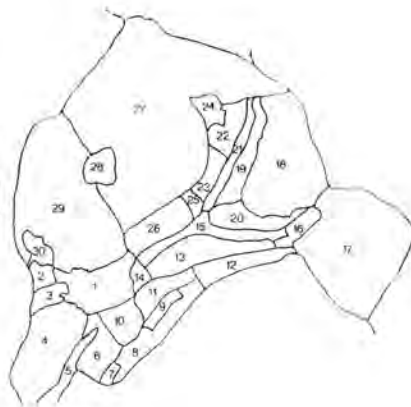
BORSODSZIRÁK

11. rajz. Szendrölád kataszteri térképe (1922)
12. rajz. Borsodszirák kataszteri térképe (1922)

Szendrölád (1922): 1. Beltelek 1—295-ig, 2. Kenderföld 359-ig, 3. Bükk-alja 368-ig, 4. Füveskert 419-ig, 5. Bükkoldal 427-ig, 6. Malomszög 449-ig, 7. Ótelke 595-ig, 8. Csempelyszög 614-ig, 9. Nagyoldal 615-ig, 10. Pál-hegy 682-ig, 11. Bükk-tető 691-ig, 12. Várhegy 715-ig, 13. Várhegyi új ortás 745-ig, 14. Pücsök domb 755-ig, 15. Zsócze völgy 779-ig, 16. Omlás lápa 787-ig, 17. Nagy újhegy 817-ig, 18. Újhegyi úton felül 831-ig, 19. Kis újhegy 838-ig, 20. Ökőri tő 855-ig, 21. Szőlők alja 888-ig, 22. Újhegy 1079-ig, 23. Gabriellárúm 1108-ig, 24. Nagyhegy 1159-ig, 25. Csepje tető 1167-ig, 26. Hársas 1201-ig, 27. Pál kút 1205-ig, 28. Kazai tető 1242-ig, 29. Zsócze tető 1270-ig, 30. Képmező 1293-ig, 31. Tővispatak Ótér-völgy 1333-ig, 32. Kecskés 1347-ig, 33. Heletető 1363-ig, 34. Magyalos 1365-ig, 35. Magostető 1369-ig, 36. Középbércz 1381-ig, 37. Tóharaszt 1398-ig, Kanyicza 1412-ig, 39. Nagyvölgy-oldal 1456-ig, 40. Irnák 1590-ig, 41. Melegoldal 1592-ig, 42. Malom mező 1601-ig, 43. Kovácsi oldal 1603-ig, 44. Csákány 1629-ig, 45. Gordonyos 1633-ig, 46. Kovácsi 1662-ig, 47. Sarló megi 1684-ig, 48. Borda 1703-ig, 49. Zalogos 1712-ig.

FINKE

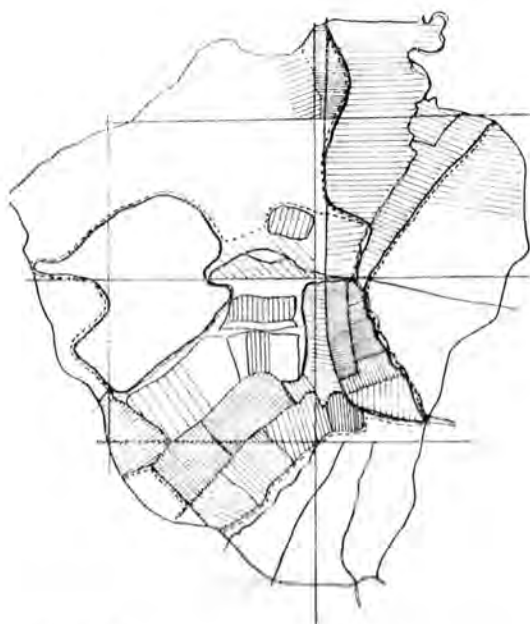

LÁDBESENÝÓ

13. rajz. Finke kataszteri térképe (1919)
14. rajz. Ládbesenyő kataszteri térképe (1922)

Borsodszirák (1922): 1. Beltelek 330-ig, 2. Egyházi kaszáló és legelő 339-ig, 3. Kenderföld 428-ig, 4. Káposztások 542-ig, 5. Felsőrét és zselléri legelő 684-ig, 6. Tagosok birtokai II. 740-ig, 7. Tagosok birtokai I. 752-ig, 8. Felső-vető I. 794-ig, 9. Szőlőhegy 928-ig, 10. Középső vető 1023-ig, 11. Alsó vető 1106-ig, 12. Nagy és Kis erdő 1112-ig, 13. Egyházi szántóföldek 1124-ig, 14. Felső vető II. 1168-ig, 15. Kisárok-köz 1318-ig, 16. Nagypást 1334-ig, 17. Egres III. majorsági birtok 1378-ig.

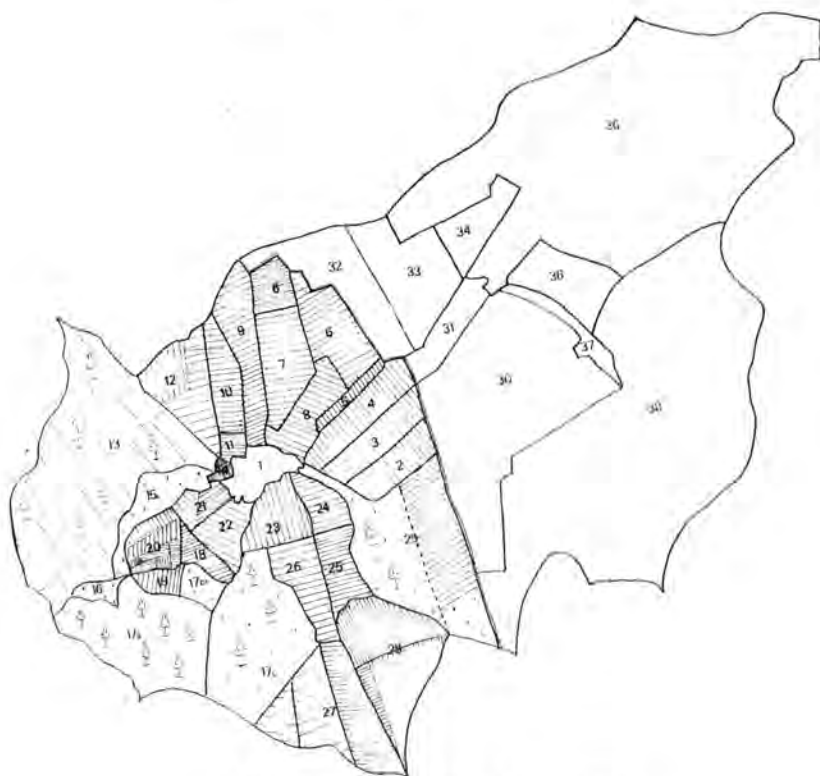
Finke (1919): 1. Beltelek 195-ig, 2. Alsórét 208-ig, 3. Kenderföldek 230-ig, 4. Koldusszög 293-ig, 5. Ignácpszög 314-ig, 6. Mogyorós 328-ig, 7. Kiserdő 359-ig, 8. Finkei szőlő 404-ig, 9. Finkei nagyerdő 409-ig, 10. Kopasz-domb környéke 440-ig, 11. Nyilas 482-ig, 12. Egres 520-ig, 13. Egres-pótlék 586-ig, 14. I. Nyomás 648-ig, 15. II. Nyomás 677-ig, 16. Felsőnyomás 704-ig, 17. Ludmilla 802-ig, 18. Saápi Nagy Szőlő 1190-ig, 19. Várcza 1193-ig, 20. Kútvolgy, Meleg- és Árnyékoldal 1205-ig, 21. Ludmilla alatt 1210-ig, 22. Ebuga 1217-ig, 23. Orgonás és Lucernás 1221-ig, 24. Felsőrét és Galagonyás 1227-ig, 25. Saáp-pusztá 1245-ig, 26. Ürgés, Nagyret és Nagy-erdő alatt 1279-ig, 27. Erdő 1289-ig.

PERKUPA

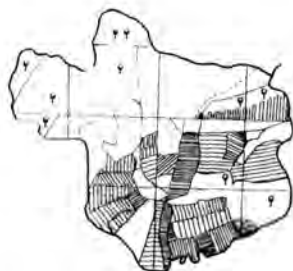
15. rajz. Perkupa kataszteri térképe (1893)

Ládbesenjő (1922): 1. Beltelek 275-ig, 2. Alsó-kenderföld 333-ig, 3. Falurét 338-ig, 4. Temetőoldal és Csepiye 451-ig, 5. Kerekret 542-ig, 6. Balajti úton alul 599-ig, 7. Kerek erdő alja 623-ig, 8. Kerek erdő 632-ig, 9. Kerek-erdő között 661-ig, 10. Balajti úton felül 707-ig, 11. Csapás- és Maradványföld 731-ig, 12. Balajti bérc 768-ig, 13. Laki út oldal 831-ig, 14. Kenderföld 866-ig, 15. Nagy borsósmáj alja és Nyilasvölgy 1065-ig, 16. Oroidal 1086-ig, 17. Örcze 1258-ig, 18. Középbércz 1392-ig, 19. Kolompos 1041-ig, 20. Kiskenderföldek 1503-ig, 21. Abodi völgy 1599-ig, 22. Kisvölgyalja 1628-ig, 23. Füttyencs 1701-ig, 24. Kisvölgy 1945-ig, 25. Zajdarét 1977-ig, 26. Nagy borsósmáj 2048-ig, 27. Nagyhegyalja és Németvölgy 2124-ig, 28. Nagyhegy 2325-ig, 29. Tótok kertek alja és Dérház 2344-ig, 30. Kishegy 2446-ig.

16. rajz. Abod kataszteri térképe (1914)

Perkupa (1893): 1. tábla: Baranya-közép és Nagyhegy, Kalakacs, 2. tábla: Berek és Ráhozna, 3—5. tábla: Baranya-közép és Nagyhegy, Kalakacs, Berek és Ráhozna, Hídköz, Egres; Szőlőhegyek: (Bakófej, Erjeoldal, Somosláb, Gordony, Szilvakút-völgy, Mesterhegy, Piszkor és Bankás, Ör-hegy); 6—8. tábla: Somosláb, Hajagos, Oláhszállás, Almafa-tető alja, Almafa-tető, Alsó-hosszak, Agyagos, Hársas, Varjas, Hustár, Kis László, Kenderföld, Alsórét, Czibik, Czangó, Gátszög, Falu feletti; 9—10. tábla: Losoncz, Nagy László, Hencsvölgy, Telekesvölgy, Nagytelekes.

MARTONYI

17. rajz. Martonyi kataszteri térképe (1893)

Abod (1914): 1. Beltelek 355-ig (69 hold), 2. Csapásoldal 447-ig (67 h.), 3. Fétfeletti 520-ig (57 h.), 4. Rétek 743-ig (59 h.), 5. Kenderföldek 851-ig (19 h.), 6. Büdöskúti oldal 967-ig (79 h.), 7. Papsor 1091-ig (89 h.), 8. Felső-hosszak 1159-ig (47 h.), 9. Irtásoldal 1239-ig (73 h.), 10. Polyánka 1292-ig (50 h.), 11. Csöregő-part 1315-ig (18 h.), 12. Nagypallag 1407-ig (53 h.), 13. Köves 1637-ig (422 h.), 14. Káposztás 1741-ig (4 h.), 15. Konyha 1753-ig (72 h.), 16. Berek 1578-ig (13 h.), 17. Nádasvölgyi bércz 1791-ig (402 h.), 18. Alsóhosszak 1841-ig (42 h.), 19. Csákánykút 1874-ig (16 h.), 20. Szőlők 2285-ig (58 h.), 21. Szőlőkalja 2324-ig (31 h.), 22. Szeles 2359-ig (27 h.), 23. Nagyarok 2385-ig (47 h.), 24. Vásárdomb 2394-ig (37 h.), 25. Szénvölgy 2475-ig (54 h.), 26. Imolyás 2546-ig (64 h.), 27. Vitavölgy 2609-ig (163 h.), 28. Korpás 2681-ig (150 h.), 29. Nyilas 2831-ig (298 h.), 30. Bakkert oldal 2843-ig (363 h.), 31. Keresztút melletti 2848-ig (34 h.), 32. Büdöskút 2863-ig (135 h.), 33. Papvölgy 2868-ig (121 h.), 34. Középbérc 2873-ig (81 h.), 35. Királykút pusztá 3083-ig (1001 h.), 36. Hangyásoldal 3084-ig (94 h.), 37. Malom feletti 3089 (25 h.), 38. Szakácsi-völgy 3129-ig (973 h.).

Szuhogy (1853)²⁵ erdő-legelő: Felső-erdő (3), Vicsogó (Alsó-erdő) (30), szőlő: Nagy-hegy (33), rét: Kabala-völgy (4), Nagyrét (10), Csátés (14), Szőgrét (22), Kistrét (21), Bilicze és híd mellett (31), Felsőrét (36), szántó: úrbéres: Lipócz (7), Kukoricza föld (8), Hideg-völgy (9), Kisvölgy (2), Verő (11), Adár, Kaszálók (12, 13), Kurta földek (15), Kis- és Nagybilicze (29), Szénvölgy (32), A hegybe (34), Somos alatt (35), majorsági, irtás jellegű: 23—28.: Medgyes alatt, Alsó kosarak, Kiskötél, A körtvélyfánál, Felső kosarak, 16—17. és 19—20.?, Cserba-kő (5), Erdő megett (6), Kazincz (18).

²⁵ OL. Kataszteri Térképtár, Suhogy 1853.

erdők: Nagy erdő és Szár hegy
(résznevek: Róna, Bikk, Klastrom
bércz, Nyirjes lápa, Balog Pál föld-
je, Nyirjes domb, Alsó és felső
szunyog domb, Nagy rednek völgy,
Kalicza bércz, Pilis tető, Eger völgy
— tulajdonosok: Strausz Ignác,
Dobozy Mihályné, Dobozy László,
Meiszler Salamon örökösei, Vattay
Róza, Vértessy Tivadar és neje.)

Köbölkut (Vértessy)
Szuholdol (Strausz és
parasztok)

Urbéri közös erdő

legelő: Köbölkut (résznevek:
Párma vagy, Korcsmafa — Vértessy
(Ortás) (Dobronoky Lászlóné),
Felső nyomás (közirtokosság)

szőlő: Szőlő (résznevek: Poroszká,
Szeles, Eger völgy, Tilalmas tető,
Kis hegy, Pogány hegy, Veres hegy,
Kereszt kut — gazdák: Wattay,
Dobozy)

rét: Utak alja, Mogyorós kut, Ur-
béri alsó rét

szántó: Felső nyomás, közép nyo-
más, Alsó nyomás

Lucernás, Ortásföldek (Dobronoky
Lászlóné, sz. Wattay Zsófi)

Utak alja, Tobolya

Urbéri felső nyomás

középső nyomás

alsó nyomás

Karátka)

Köbölkut (Vértessy)

Szőlő alatt (ref. egyház, Dienes
család — Szalonna — gazdák)

Szuholdol (Strausz és gazdák)

1. OL. Kataszteri Térképtár,
Martonyi 1853.

1. OL. Kataszteri Térképtár,
Martonyi 1853.

erdő-legelő: 24., 45.,
Alsó erdő, Felső erdő

szőlő: 39—44., 46. Kishegy,
Szeles, Eger völgy, Poroszká,
Pogány hegy, Veres hegy, Pilis hegy

rét: 11.: Folyó alja

szántó: 47—56.: Alsó kiskender-
föld, Mocsola domb, Szencsek,
Berek alja, Kis Rákos, Nagy Rákos,
Szárhegy alja, Felső hosszak,
Pálkert alja, Két útköz

2—5., 7—8., 75: Kertalja, Kertmegi,
Szalonnai ut, Mogyorós kut, Nagy
kenderföld, Alsó kis kenderföld,
Bikkfa

6., 9., 10.: Farkas verem,

Gyümölcsszer, Ortvány

25., Tobolya

12—22.: Sósut, Kukoritza föld,

Keskenyek, Kunortvány

Meszesi ut, Bars hegy, Inekső

Karátka, Karátka fenek, Tulsó

Karátka oldal, Karátka fark,

Semjék

26—38.: Kövesd, Lác, Kisrednek,

Szakadás, Rövidek, Dusák

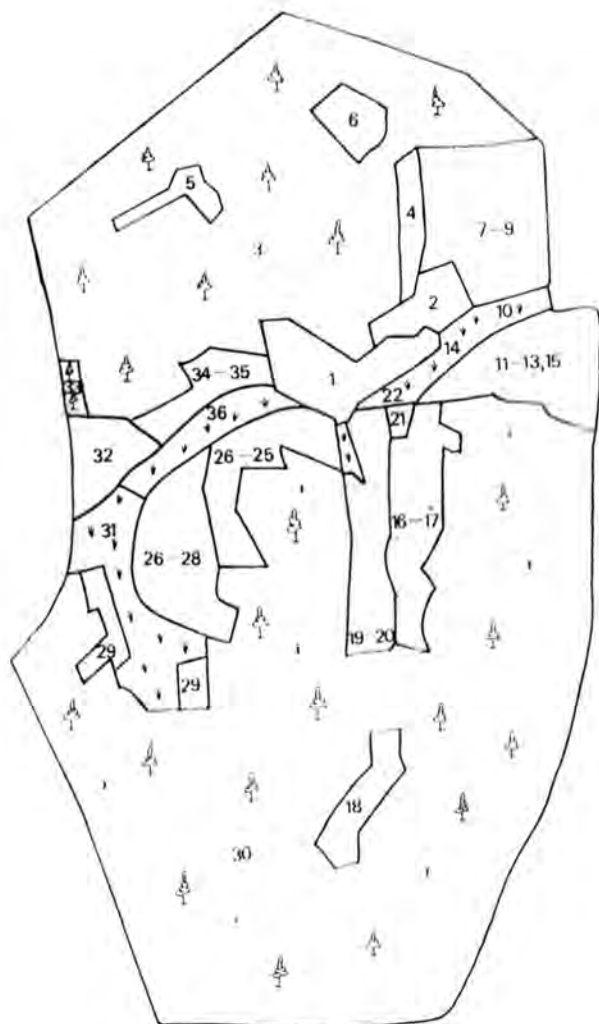
Hosszak, Tilalmas földek, Aszalos,

Utalják, Napkeleti kertalja, Ujszer,

Bazsó oldal

23.: Kendertermő

SZUHOGY (kataszteri térkép)

18. rajz. Szuhogy kataszteri térképe (1853)

Abod: A paraszti és majorsági földek már a 18. században is jól elkülönültek egymástól. Szinte teljesen szabályos az a vonal, mely a 29. és 30. határrész között indul, és elválasztja a földeket. A bal oldal-rész 1-től 29-ig jobbra a parasztok földjeit foglalja magába, a szántókat mindenképp, s csak az erdők egy része tartozik földesúri kezelésbe, a 13. és 17. határrész. A 30. határrésztől kezdve — jobb oldal — a terület a majorsági gazdaság része.

Legszembetűnőbb változás 1814 és 1935 között az, hogy a szántóterületek hihetetlen mértékben megnőnek. 957 holdról több mint háromszorosára, 3315 holdra nő a szántó. Noha ebből 1300 hold körül a nagybirtok részesül, a parasztok mégis sok földet mondhatnak magukénak. 1895-ig egyaránt gyarapodott az allódiális föld — kiváltképp persze 1848 előtt —, és a paraszti; 1895 után, közel húsz esztendő alatt pedig már kizárólagosan csak a parasztok gyarapították gabonával bevetethető földjeiket. Míg ugyanis a feudalizmus korszakában a földesúr visszaválthatta (s ezt persze meg is tette) az irtásokat, s ezzel saját gazdaságát növelte, addig a kapitalizmusban az irtások főleg a parasztok birtokába kerültek. A nagybirtokos erdejét adja el, vagy kimondottan irtásra vállal föl embereket, s itt már a tiszta ügyletek során rövid időre sem válik paraszti szántóvá e föld. Az abodi gazdák a századfordulón ezer hold földet vontak művelésbe. Ez pedig húsz év alatt igencsak hatalmas teljesítmény. Ez az akció jelentette egyben a vadonirtás korszakának lezárulását is.

1814-ben a meglevő szántók nagy része a jobbágyok telki állományába tartozott. Huszonhat egész telekre ugyanis 780 hold szántó jut. A jobbágyfelszabadítás utáni telekreendezésekkor a 6—10., a 18—19., és a 22. szántó volt úrbéres föld. Az úrbérrendezéskor tehát már meglehettek e szántók. Ugyancsak ez a feltételezés áll a 23—24. darabra, melyek egyházi földek voltak. A 19. század első felére tehát legalább tíz tagban voltak az egykori irtások. A dülőket utak választották el egymástól, s ezek az utak részint a völgyben, dombok aljában, részint pedig fönt, a tetőn futottak. A szántások irányai a domborzati viszonyokhoz igazodva, jobbra a völgyre merőlegesek. A 19. századnál régebbre visszatekintve az mondható, hogy a legkorábbi művelt területek a 4. rét, 8. felsőhosszak, 20. szőlők, a szőlőhegy és falu közötti 18., 21., 22. szántók lehettek. Ezután kerültek sorra a falutól északra eső erdők, majd a dél felé tartó völgyi rész. Szintén még a korai időben rögzült a káposztáskert és a kenderföld helye, közvetlen a telkek tövében.

A 18. század végi katonai térkép már szántónak mutatja az úrbéres földeket. A parasztok rétjeinek végétől ugyancsak művelt, patak

menti terület képe bontakozik ki. Ettől a hídon átmenő keresztúttól kezdődik az allódium, ekkor még azonban csak szerény méreteket öltött. A legerőteljesebb erdőtarolás itt a 19. század első felére esik, kevés híja van az ezer holdnak. A parasztok az út innenső oldalát tisztítják, először a meglevő szántókkal érintkező gázos, cserjés partokat, s mindjobban közelednek a szomszéd falvak cserjés szántógyűrűi felé.

A parasztok szántói valójában csak a kapitalizmusban növekszenek. Először a 27. és 28. részeket szerzik meg a gazdák, még mint erdőket. Az egyes erdőparcellákat tulajdonosaik hamarosan kiirtják, s szántani kezdik a pihent földet. E két rész kiirtása során újabb — most 300 holdas — darab földet vonnak a termelésbe. Ettől nem sokkal később, az 1900-as évek elején a Köves nevű, 13. határrészt is felosztják a parasztok között. Itt is a gazdák egyénileg vásárolnak, s az erdőparcellák a parasztok szorgos munkája nyomán szántóparcellákká alakulnak át. Itt néhány kisebb foltban valami megmaradt az erdőből.

A telkes gazdák földszerzései oly méreteket öltöttek, hogy — s ez meglehetősen ritka — egymásközt felparcellázták marhalegelőjük közel felét a Nyilas nevű, 29. részben. Az úrbéresek jogán 150, egyenként 1 holdat megközelítő darab került kiosztásra. Legelőben pedig szűkében volt a falu, s miként a zsellérek legelője, ez is erdőkkel tarkított volt. Az új szántók megegyeznek abban, hogy inkább tömbösek, szemben az igencsak keskeny és hosszú úrbéres tagokkal.

A szántók kialakulásának egy korszakát az úrbérrendezéssel kell lezárni, amikor is már a műveltként is nagy határban rögzülnek a telki szántók. A második korszak a feudalizmus utolsó évtizedeire esik, s ez a majorsági szántók kialakulásának ideje. A következő periódus a 19. század vége és a századforduló, a paraszti földszerzés kora. A nagybirtok, hogy üzeme korszerűsítéséhez pénzt szerezzen, eladja az erdők nagy részét, amit nem sokáig kell kínálni a parasztoknak. Ők aztán nemcsak a vásárlással, de az erdőirtással is siettek. Így az 1910-es évekre lezárul ezen — immár utolsó — szakasz is.

A rétek nagysága alig változik, a legelőé viszont erősen ingadozik. Első esetben a legelő fogyásával a szántó nőtt, második esetben a legelő hódított el nagyobb darabokat az erdőből. Ebből kiolvasható egy közvetett — erdő—legelő—szántó — átalakulási folyamat. Ennél jelentősebb azonban az erdő—szántó váltásának folyamata. A legelők szűk kiterjedésének okait már említettem, s még más helyen is megteszem.

A szőlők sorsa igen viszontagságos volt. 1814 előtt jelentős méreteket ölthetett a szőlőtermelés, valami miatt azonban kipusztulhattak az oltványok. A 19. század derekán kisebb kísérletek történnek az új-

raültetésre, ezt azonban a filoxérajárvány megakadályozza, s így csak a század elején fognak ismét a telepítés munkájához. A termesztés színhelye továbbra is a szőlőhegy. E század közepétől egyre többen ültetnek szőlőt a Köves nevű határrészben levő szántójuk végébe.

A jobbágyfelszabadítás után — ha nem bonyolította az öröklés a helyzetet —, egy telkes jobbágy utóda minimálisan is a következő darabban tudhatta földjét. (s ebbe még nincs beleszámítva az irtások során keletkezett szántás). Minden gazdának volt egy darab a kenderföldből (általában 300 négyszögöl körül), káposztáskertből, (átlagban 60 négyszögöl körül), néhány parcella a szőlőhegyen, egy-két darabban lehetett a patak menti rétje, s legalább hatban szántója. A rendezés során egy egész telkes szántóját hat dűlőben, arányosan mérték ki. Egy-egy tagban így 20 vékás (5 köblös) parcellák keletkeztek. (Mivel az 1 köblös föld 1 kis magyar holdnak felel meg, valóban szabályosan kijön az egész telekre a 30 hold.) Korszakunkban a negyed- és nyolcadtelkek dominálnak, azaz a határ képét az 5 meg a 2 és fél vékás földek váltakozása szabja meg. Az úrbéres gazdák ezenkívül még egész telek után 12 számos jószágot hajthattak a legelőre, és évente 8 méter fa járt nekik.

Az irtások után további darabokkal gazdagodott a parasztbirtok, s ezzel nőtt a művelt területek távolsága is. A több földdel pedig még több szaladgálás járt. Hiába voltak nagyobb darabok például a Kövesen — 4—5 holdak — tulajdonosaik 3 részben használták, a nyomásos, vetéskényszeres gazdálkodás mintájára. A szabad termelés elvi lehetőségé hiába volt meg tehát, kevesen, főleg a 15—20 holdnál többel gazdálkodók éltek csak vele. Érvényes ez a 13., 27., és 28. szántókra. A többi, úrbéres földön kívüli szántó is betagolódott a nyomásrendszerbe. Így például a 29. tag legelőből feltört szántói is meghatározott rendben művelhetők, s az év egy részében már mint ugar vagy tarló nyújt táplálékot a jószágnak. A nagyobb gazdaságok egy része úrbéres földjein a nyomásos rendszernek megfelelően termelt, későbbi irtásain pedig főleg búzatermesztésre törekedve, más szisztémát valósított meg. Évekig vethette a földjét búzával, évekig hagyhatta benne a pillangósokat, vagy akár hevertethette parlagon. A 15 holdon aluliak gazdasági modellje azonban megkövetelte a ragaszkodást a nyomásokhoz, illetve az ugaroló rendszerhez.

Martonyi: Ebben a faluban jóval kisebb a szántónövekedés, mint az előző esetben, alig haladja meg a 300 holdat. A legrégebbi irtások a falutól délre keletkeztek, és a szőlőhegy aljában az északnyugati részen. A jobbágyok szántóit 12—22. közötti részek összevonásából alakították ki, 3 nyomásban. Az úrbéri nyomások végül is hét szántó tagot öriztek meg, melyekből a teleknek megfelelően, arányosan részesültek a jobbágyok. A kismesések szántóiknak az út és patak

másik oldalán fogtak földet, s így a tagosításkor itt alakították ki — meglehetősen sok és apró szántóból — nyomásföldjeiket. A falu fölötti erdőbe a majorsági szántók, a jobbágyoktól visszaváltott irtások ékelődnek. A Köbölkút tanya szántóin — 250 hold körül — kívül még néhány kisebb darab szántó — mint az Ortvány — van a nagy- és középbirtokosok kezén.

Az 1814 óta irtással szerzett földek egy része, tehát még a feudalizmus időszakában, a nemességet gazdagítja, másik része viszont, már a 19. század végén a parasztok birtokait növeli. Szuhodol — ez a parasztok által a termelésbe vont föld —, szintén a falu határának északi részén fekszik. Századunk első felében a néhány középbirtok eladta a parasztnak szántóit, mintegy 150 hold földet.

A legelők az erdők között húzódtak, s általában mind össze is mosódott e két művelési ág. Az első felméréskor még nem tüntettek fel legelőt, ellenben a rét nagysága számottevő. Igaz viszont, hogy a rétek egy részét, melyek szántó végében, erdő aljában feküdtek, legeltették is, ezért csak egyszer használhatták egy esztendőben. Az ilyen jellegű, extenzív takarmánytermesztés pedig megkövetelte a nagy kaszálókat. Más oka van a századfordulói rét csökkenésének. Ekkor már a szántóföldi takarmánynövények betörése teszi nélkülözhetővé a rétek egy részét. A falu állandó rétje itt is a patak két oldalán húzódik.

A szőlőhegyek közel kerültek a faluhoz. A középkori alapítású pálosrendi kolostort egyesek összefüggésbe hozták az ugyancsak régi szőlőhegyekkel. A szőlészetben a filoxera jelent súlyos csapást, teljesen elpusztítja az állományt, s nem is sikerül már akkora területet újratelepíteni, mint amekkora kipusztult.

Martonyiban már a 19. század elejére nagyjából állandósul a határ, s a későbbi kisebb változások főleg a parasztokat érintik kedvezően. A birtokviszonyokban több módosulás következik be, némi szántót, de főleg erdőt vesznek a parasztok. Az erdőket itt jobbára megkímélik a fejszék.

Egy-egy paraszt, de a volt kisnemes kezén is több darabban van a föld. Az úrbéreseknak csak szántóik a három nyomásban 7 darabban fekszenek. Kenderföldjük, rétjeik, szőlőik, kevéske irtásaik és vásárolt földjeik tovább növelik a parcellák számát. Ha pedig telkes jobbágy és kisnemes leszármazottja köt házasságot, a felek öröklése után, a gazdaság birtoka még elszórtabb.

Szuhogy: Az 1814 és 1895 között eltelt 80 év alatt a szántóföldek több mint kétszeresükre nőttek, s jobbára a parasztok birtokait gazdagították. Az úrbérrendezéskor már a 15 egész telekhez 450 hold szántó tartozott. Az úrbéres szántók elhelyezkedése nem volt oly kedvező, mint Abodon, vagy Martonyiban. A kis irtásdarabok egy-

mástól távoli helyeken feküdtek, s nem voltak alkalmasak arra, hogy nagy táblákat alakítsanak ki belőlük. A szántók nem terjednek még túl a falun keresztül futó patak és út menti szegélyrészen. Még az 1853-as térkép is meglehetősen középkori állapotokat mutat. Így tűnik ez az erdők belsejében meghúzódó, szigetszerű irtásdarabok miatt, az erdőkbe benyúló szántóparcellák miatt. Nincs még máshol művelés, csak a patak mentén — ahol rétek húzódnak —, és a patak mentét övező domboldalakon — ahol szántók találhatók. — Az erdő meghódítása a falutól délre, ha már kezdetét is vette a 18. században, valójában csak a 19. század második felében lesz teljes. Középbirtokosok, bérlők irtatnak, de üzemük az erdő szántóvá tétele után sem életképes, ezért vagy kisbérlőknek adják ki, vagy parasztnak adják el földjeiket. Természetesen a szántók eladása előtt már az erdőkből is elkelték jókora darabok, s így közvetlenül paraszti irtásként épültek be a gazdaságokba.

Az erdőirtások nem fejeződtek be azonban a századfordulón, mert 1935-ig még további 400 hold erdő kerül vágás alá. A rudabányai volt úrbéres gazdaközösség és a Suhogyi községi egyesített legeltetési társulat erdőit legelővé változtatta. Így mindkét községnek 300—300 hold körüli legelője lett. A rétek történetéről a martonyiéhoz hasonló mondható el.

A gazdák szőlői főleg a rudabányai határban levő hegyeken vannak, mely szőlőhegyek szintén középkori művelésre néznek vissza.

A suhogyi parasztbirtok tagoltságára bemutatom az 1920-as évek egyik gazdaságának birtokviszonyait (helyrajzi szám — neve — nagysága: négyszögölben).²⁶

Egerszög: Egerszög azért szerepel a példatárban, mert — ha lehet így mondani —, még középkoriasabb formákat őriz, mint a bemutatott községek. Határszerkezete középkorias a kevés és apró darabokban levő szántók miatt. Középkorias, mert szántóirányaival érezteti

²⁶ 382 — szántó a Kisvölgyben — 100, 383 — szántó a Kisvölgyben — 730, 407 — rét a Kaba-a-dülőben — 137, 408 — rét a Kabala-dülőben — 70, 510/1 — szántó a Lipóczon — 255, 685 — szántó a Nagyhidegvölgyben — 779, 722 — szántó a Kishidegvölgyben — 496, 1156 — szántó a Szénvölgytetőn — 1414, 1272 — szántó a Kisbilitén — 559, 1376 — rét a Bilitce-völgyben — 113, 1481 — rét a Csátés szegrétekben — 393, 1482 — szántó a Csátés szegrétekben — 126, 1614 — szántó a Rétrejárón — 1122, 1188 — szántó a Kisbilitén — 217, 1189/2 — rét a Kisbilitén — 367, 510/1 — szántó a Lipóczon — 25, 685 — szántó a Nagyhidegvölgyben — szántó a Nagyhidegvölgyben — 577, 1639/1 — szántó a Verőben — 839, szőlő 400, közös erdő — 5 hold; összesen: szántó 13 darabban 7807 (= 5 k. hold), rét (5 darabban): 1180, kert: 1200.

a kialakulás folyamatát, mert a szántókat nem egyesítik, középkorias a hatalmas erdőségek miatt, s mert részben körbe is fogják ezek az erdők a falut. És középkorias nem utolsósorban azért, mert őrzi a házhely mögötti telki szántókat.

Itt, mivel tagosítás sem volt, az ésszerű gazdálkodást is hátráltató birtokstruktúra jött létre.²⁶ Bizonyítja ezt 1868-ból Tóth István negyedtelkes gazda és Bak Mihály kisnemes birtoka.²⁷ (Név — házhelyszám — művelési ág — helyrajzszám — a terület nagysága holdban és négyszögölben) sz = szántó, r = rét, leg. = legelő, sző. = szőlő.

²⁶ Edelényi Járási Földhivatal Égerszög birtokrészteli jegyzőkönyve Parzellen-Protocoll der Gemeinde 1868.

²⁷ Tóth István 15: lakóház, gazdasági épület (udvar) 251, kert 156, kert (160) 515, r (89) 34, sz (386) 598, sz (534) 952, r (546) 157, erdő (547) 107, sz (567) 482, leg. (585) 284, sz (718) 1 hold 122, sző. (807) 255, sző. (808) 86, sz (925) 291, sz (982) 19, sz (1014) 60, sz (1035) 31, r (1080) 105, r (1154) 278, r (1219) 133, r (1281) 173, sz (1364) 679, sz (1387) 891, sz (1464) 706, sz (1489) 460, (1513) 1579, r (1514) 395, sz (1647) 316, sz (1678) 702, sz (1680) 391, sz (1975) 951, sz (1817) 675, r (1861) 244, leg. (1868) 280, sz (1869) 475, sz (1829) 595, sz (2014) 195, sz (2078) 17, sz (2086) 34, sz (2145) 47, sz (2280) 73, sz (2307) 87, sz (2375) 1053, sz (2398) 1428, szántó (27 darabban), 10 hold 210 négyszögöl, rét (9 darabban) 1 hold 114 négyszögöl, legelő (2 darabban), 564 négyszögöl, erdő (1 darabban) 107 négyszögöl, szőlő (2 darabban) 341 négyszögöl, kert és udvar 922 négyszögöl.

+ Fai rész (közös használatú területekből esik rá 2/67-ed rész, azaz: 2x er szántó (2338) 1398, (2344) 1225, (2383) 688, erdő (2558) 1 hold 601, (2559) 1 hold 57, így még szántó 4 hold 206 négyszögöl, erdő 4 hold 1416 négyszögöl.

Bak Mihály 43: udvar 263 (lakóház 27, gazdasági épület 8, gazdasági épület 38)

r (252) 90, sz (339) 767, leg (614) 143, r (639) 129, r (641) 646, sz-leg. (694) 532, r (736) 242, sz (759) 1071, sző (870) 324, sző-kert (873) 205, sz (958) 310, r (1091) 113, r (1131) 248, r (1178) 205, r (1305) 119, sz (1416) 798, r (1586) 105, sz (1758) 987, sz (1834) 688, sz (1899) 951, r (2037) 209, erdő (2571) 11 hold 1454.

szántó (8 darabban) 3 hold 1303 négyszögöl, rét (9 darabban) 1 hold 410 négyszögöl, legelő (1 darabban) 143 négyszögöl, erdő (1 darabban) 11 hold 1454 négyszögöl, szőlő (2 darabban) 529 négyszögöl, udvar 263 négyszögöl.

IV. A FÖLDMŰVELÉS

A szántóföldek használatának rendje: Már a középkor óta uralkodó forma az ugaroló szántógazdálkodás, mely leginkább a nyomásos határhasználattal jár együtt. Itt szinte a kollektivizálásig a háromnyomásos rendszer maradt az uralkodó. Felosztották a szántókat 3, vagy a 3 valamilyen többszörösének megfelelő, nagyjából egyenlő darabra. Egy-egy szántót két éven keresztül vetettek, majd egy évig pihentették, azaz ugaron hagyták. Az ugar utáni első évben őszi gabonát (rozsot, búzát), a második évben tavaszi kalászt (árpa, zab, esetleg tavaszi búza) termesztettek. A szántóföldi művelésnek lényegében ez az évszázados modellje, s bármilyen változás következik is be, az új, termesztett növények bevezetésével, mindez csak a struktúra lényegtelen módosulását okozhatja, illetve egy, a struktúrán kívüli forma kialakulását. E probléma főleg a kukorica, a burgonya és a takarmánynövények bevezetésekor merül fel.

Már az ugaroló szántóföldi gazdálkodás bevezetésekor is több olyan eleme volt a határnak, ahol, noha földművelést folytattak, de a földek nem tartoztak a rendszerbe, hanem megőrizték kert jellegüket. Itt eleve munkaigényesebb növényeket termesztettek, s nemcsak a művelésre fordított idő volt nagy, de a terméshozam is jóval felülmúlta például az egyes gabonafajták terméshozamát. Az emberi táplálkozásban szereplő termények nagy része éppen innen, az udvar mögötti kertekből, szőlőkből, káposztásokból, kukoricáskertekből került ki. Jelentőségüket éppen ez a tény adja meg. A gabonafélékből nyerhető kenyér mellett fontos szerepet kap a káposzta, a bab, a borsó, majd a krumpli, a kukorica stb. Mindezek pedig jobbra — a későbbiekben némi változással — a kertekben termesztethetők. Gondos művelést, gyakori trágyázást és kapálást igényelnek, s az intenzív termesztés lehetőségét villantják fel. Itt nem kell pihentetni a földet, s legelőül sem szolgál az állatoknak a betakarítás után.

Mind a 16., mind a 19. században élesen elkülöníthető egymástól az ugaroló szántóföldi és a kerti gazdálkodás. Az utóbbi forma az előzőhöz viszonyítva meglehetősen egyszerűnek tűnik. Főleg a 19. század végétől válik igen bonyolulttá az ugaroló, vetésforgós rendszer. Ennek oka elsődlegesen az új növények bevonása. A vizsgált korszak előtt, és némileg első szakaszában, a parasztok vetettek néhány olyan gabonafélét is, amely nem igazodott egyik formába sem — mint például a parlagföldbe vetett köles —, és használtak olyan — főleg irtás — földeket is, ahol több éven keresztül ugyanazt termesztettek.. Hama-

rosan azonban ezek a szántók is a nyomásokba kerültek, s csak a 19. század vége felé, a búza nagyobb arányú termesztésével keletkeznek vetésforgón kívüli földek. Ezek pedig új irtások vagy vett földek. Változik a rétek használata is. A feudalizmus korszakában még nem szántanak itt, csak a századforduló előtti évtizedekben kanyarítanak ki egy-egy darabot répának, krumplinak.

Termesztett növények: Elsősorban a termesztett növények fajtái és a termesztés mértéke határozza meg a határhasználat változását. Mielőtt tehát a modelleket vázolná a dolgozat, a termesztett növényeket kell ismertetni.

Gabonafélék: A gabonafélék megkülönböztethetők aszerint, hogy emberi táplálkozásra vagy állati takarmányozásra szolgálnak. Ez a különbség jobbra egybeesik az őszi és tavaszi gabona elválasztásával. Korszakunkban a kenyérgabonának már szinte kizárólag az őszi gabonát vetették. A 19. század közepén a rozs (helyi elnevezés szerint: gabona) számított a fő terménynek. Egy változatát ismerték, egy kétsoros tájfajtát, amit a században váltott fel a nemesített négy-soros. Jelentősége azonban erre az időre mind jobban visszaszorul. Noha a 16—17. században a Bódva-mente fő terménye a búza, a 19. század közepén alig vetik. A rozs vetésterületéhez viszonyítva csak $1/4$, $1/3$ a búza aránya. Változást ebben csak a 19. század második felének gabonakonjunktúrája hoz. Még Edélényben, Borsodban is csak az 1880-as évek után nő a búza jelentősége. A századfordulóra — eltekintve egy-két galyasági falutól — mindenhol nő a búza vetésterülete, s tagnál, majd csökken a rozsé. A kenyérliszt $2/3$ rozs: $1/3$ búzaliszt aránya $1/2$ — $1/2$ -en át hamarosan megfordul az ellenkezőjére. Így van ez a piacra termelőknél, és a csak önfogyasztásra termelőknél is. A búzának egy évszázad alatt számos fajtájával próbálkoztak. Egyszerre több fajtát is vetettek a gazdaságok. Lényegében a 19. század végéig termesztették a tönkölyt (tenkely), elvéve egyes falvakban azonban még az 1930-as években is előfordult (Varbóc, Szöllőssardó). A tönköly viszonylag jól fizetett, hátránya volt viszont, hogy a cséplés után még hántolni kellett. Az I. világháborút követő évekig főleg a piros, simafejű, vagyis a tarbúzá és a piros szálkás (acélos) búzá vetették. Ez az utóbbi fajta feltehetően azonos a 19. század híres magyar búzájával, a piros szemű búza egyik jellegzetes típusával, a „tiszavidéki”-vel.¹ A két háború között az előzőeknél ellenállóbb, jobb termést hozó fajták terjedtek el: így a székács, vagyis fehér szálkás, és a bánkúti nemesített fajták. A parasztok meglepően hamar vetni kezdték az új fajtákat, s szinte évek alatt

¹ Mátyás 1972. 97.

kicserélődött az állomány. Adataink a tavaszi búzáról meglehetősen gyérek. Termesztik a 16. században, s rövid ideig az 1880-as években, utóbb jobbra akkor, amikor az őszi vetés rossz termést ígér. Ez az ősszel is vethető fajta feltehetően a tarbúza volt. A kétszeres vetése alig néhány helyen volt szokás, jobbra az északi, és a kevés földű falvakban (Kánó, Égerszög, Szendrőlád). Az általam vizsgált községekben korszakunkban már az átlagos birtok nagyságú gazdaságok nem termesztetik, a piacra elvitt néhány mázsa terményük a keresletnek megfelelően csak tiszta búza lehetett.

A múlt században néhol még vetettek kölest a vetésforgón kívüli földekbe. Kásának elkészítve fogyasztották, vagy a baromfit etették vele. Jelentősége elenyésző azonban, hiszen már terem annyi kenyérgabona, amennyi fedezheti a család szükségleteit. Inkább csak olyan földekbe kerül, amelyeket még nem hódított meg a búza, a rozs.

Az állati takarmányozásra használt tavaszi gabonánál az ősziéhez hasonló váltás játszódott le. A 19. században főleg zab foglalja el a tavaszi vetés alá szánt földeket. Árpát ekkor is természetnek már, de az alig 1/3-át teszi ki a zabnak. A századfordulótól aztán 2/3 árpa—1/3 zab arány alakult ki. A termesztési arányok ezen váltásával esik egybe a pillangósok termesztésének elterjedése. A bükkönyt már korábban vegyesen vetik a zabbal, de a lucernának árpával való vetése csak a századfordulón honosodik meg. Ekkor a tavasszal vetett lucerna az árpaaratástól kezdve kaszálható, ebben, s a következő, a föld pihentetését szolgáló évben. Az ugar egy része így „zöld ugarra” válik.

Kapások és veteményesek: Noha a kukorica feltehetően már a 17. században megjelent a Borsodhoz közel eső területeken, és itt is, jelentős elterjedését azonban csak a 20. században tapasztaljuk. Korszakunkban leginkább a magyar kukoricának nevezett, nyolcsoros fajtát termesztették, valamint a lófogú és putyi kukoricát. A különböző hibrid fajták csak a harmincas évek után, akkor is csak lassan kezdtek terjedni. A kukorica viszonylag későn, csak a 19. század végétől került be a vetésforgóba. Hasonlóan a lucernához, azt is az ugarba vetették, és igyekeztek a földet mindig megrágyázni előbb. Mielőtt azonban a vetésforgóba került volna a kukorica, a határban egy-egy elkülönített, kertjellegűen művelt földdarabot választottak ki, ahol éveken át termesztették. Ilyen típusú dülő-nevek Martonyiban, Szuhogyon „kukoricaföld” elnevezés alatt maradtak fenn. Abodon pedig ilyen föld volt 31 holdnyi „szőlők alja-dülő”. A ház mögötti kertekben is rendszeresen vetnek kukoricát. Általában még a 20. század elején is meglehetősen alacsony az átlagtermés.

A burgonya termesztése már nagyobb mérvűnek mondható. Bár a kukoricát emberi táplálékként is hasznosítják, termesztésének in-

tenzitása mégsem éri el a burgonyaét. S jóllehet, burgonyát kisebb területen vetnek, annak terméshozoma három-négyszerese a kukoricáénak, s így termesztése jóval gazdaságosabb. Ritka, hogy helyét az ugarföldön, a kukorica mellett jelölik ki, inkább a kertekben, rétek és kenderföldek végében szorítanak a burgonyának helyet. Krumplit főleg a kis- és középgazdaságok vetnek; pontosabban, a különböző gazdaságokat vizsgálva, a krumpli többi növényhez viszonyított aránya itt a legnagyobb. A burgonya (gruja) legkülönbözőbb változatait termesztették századunkban, így az ella, gűlbaba, rózsa (nyári, őszi), pehelygruja mellett megjelenik a szatmári (kékhajú) és kisvárdai nemesített fajta.

A rétföldeken és a kertben szántottak helyet a takarmányrépának. Termesztése már a múlt század végén megindul, de igazán jelentőssé csak a század elején válik, s ez a növekedés jobbra összhangban van a szarvasmarha fajta-váltásával, a tej és tejtermékek piaci értékesítésével.

A köztesek és zöldségfélék közül mindössze a káposztának és a lencsének jutott önálló hely a szántóföldeken. Lencsét még a századfordulón vetettek az ősziék után, a tavasziak végében. Természetesen azonban hamarosan elmarad. Nem így a káposztáé. Legtöbb faluban közös káposztáskertben (néhány holdon), répa között köztesként, s kertben termesztik a parasztok ezt a végig kedvelt és fontos növényt. Száz négyszögölön megterem már egy család igényeit kielégítő termés. Néhány községben aztán, jobbra a 19. század második felében (Komjáti, Szilas) hatalmas káposztásokat alakítanak ki a jobb rétek-ből, s az itt megtermelt káposzta főleg piacokon, falvakban talál vőre.

A káposzta mellett a bab (paszuly) is igen gyakran (hetente kétszer is) táplálékul szolgált a parasztnak. Ez azt jelenti, hogy évente nagyobb mennyiséget kellett termeszteni. A szántóföldeken külön babföldek nem voltak, csupán a kukorica mellett, mint köztes növény kapott helyet. Került bab a szőlő aljába, és a kertbe is. A fehér-, a tarka- és a barnabab számtalan fajtáját vetették. A gazdaságok a termesztés során nemcsak a belső fogyasztás igényeit tudták kielégíteni, hanem a vetemények közül leginkább ezt vitték a piacra. A bab mellett a kizárólag veteményeskertben termesztett mákból is viszonylag gyakran jutott a piacra.

Tök kizárólag köztesként termett, kukorica-, krumpli-, répa-földön és a ház mögötti kertben. Noha századunkban jóval kevesebbet termesztettek belőle, mint répából, de így is fontos őszi takarmány. Hasonló földekbe, valamint a szőlőbe került az uborka.

Az udvar mögötti veteményeskert adott helyet a zöldségféléknek, sárgarépa, petrezselyem, hagyma, retek, kapor, a korszak végétől kevés paradicsom, paprika terem itt a már említett tök, répa, uborka, bab, káposzta, kukorica, krumpli társaságában. Az utóbbi másfél évszázadban keveset változott a veteményeskertben termesztett növények sora.

Az látható, hogy a felsorolt növények közül tulajdonképpen csak a kukorica (s mint köztesei, a bab, tök, uborka) került a vetésforgóba, míg a többi növény megmaradt a kertjellegűen művelt földeken, illetve az állandó jellegű rétre került. A takarmányrépa köztese lett a káposzta, tök, uborka.

Ipari növények: Minden faluban, a többi földtől jól elkülönítet, állandó helyen termesztették a kendert. A kenderföldek jobbára a rétekhez közel estek. Egy-egy gazdaság átlagban 300—400 négyszögöles parcellát művelt, amely bőven termelt mindenféle vászonigényt kielégítő virágos és magos kendert. Mivel a századfordulótól kezdve valamivel kevesebb vásznat használtak fel ruhák készítésére, s a többi vászontermék sem képezte a felhalmozás részét, a kenderföldek egy-egy darabját nem kender, hanem más — főleg krumpli — bevetésével hasznosították.

Egyes, különösen az Edelény környéki falvakban, sokan foglalkoztak a 19. század közepétől cukorrépa termesztésével. Ez egyértelműen az edelényi cukorgyár keresletének hatására fejlődött ki. A cukorrépa főleg rétekre, esetleg nyomásokon kívüli kisebb szántókra került.

A napraforgó termesztése sohasem érte el azt a fokot, amit akár csak jelentősnek lehetne nevezni. Néhány szál húzódott meg a kukorica mellett, vagy a rét végében. Valamivel nagyobb méretű volt a római és főleg a görög katolikusok napraforgó-termesztése, de a szükséges bőjtöi olajat is inkább a tökmagból nyerték ki.

Pillangós takarmányok: Jóllehet, a vizsgált korszak során számos pillangós és más takarmánynövénnel kísérletezett a környék parasztsága (szarvaskerep, baltacím, mohar), igazi jelentőségre azonban csak a búkköny, lóhere, lucerna tett szert. Míg a búkköny és a lóhere belép a vetésforgóba, a tavaszi gabonához kötődik, s az ugar vetése lesz, addig a lucerna önálló életet élve, szabad földekbe kerül, szőlők alá, gyümölcsösbe, rétre, kertbe, s ott több évig tenyészik. A búkköny a legkorábbi, már az 1870-es években vetik zabbal, illetve zabra, és magában is. A lóhere az 1890-es években terjed el, főleg árpával vetik, de a több évig egyfolytában búzával vetett földbe is kerülhet az utolsó tavaszon. Azzal tehát, hogy a tavaszi után nem egyszerű tarló, hanem takarmánynövény marad, megjelenik az eddigi fekete

ugar helyett a zöld ugar. A lucerna meghonosodása a legkésőbbi, az 1910-es évek körüli. A pillangósok elterjedése a kaszálók csökkenését, s így a takarmánytermesztés intenzívvé válását eredményezte.

Szőlő-gyümölcs: A filoxérajárvány előtt majd' minden falu szőlőhegyén több-kevesebb nemes szőlő termett, piros és fehér egyaránt. A pusztítás után azonban főleg a direkttermő, gyengébb fajták terjedtek el, s versenyre keltek a régi, nemes fajtákkal. A szőlők pusztulása egyben a gyümölcsfák szaporodását is jelentette. Kevés falu emelkedett ki különösen jó, nagyarányú gyümölcsstermesztésével, s kevés falu látta el szomszédait, környezetét gyümölccsel. A kevés ilyen közt volt például Varbóc, Balajt. Egy átlagos falu átlagos gazdasága azonban csak annyi gyümölcsöt takaríthat be a nyár és ősz folyamán, amennyit maga kényelmesen elfogyaszt, és pálinkának feldolgoz. Az átlagos gazdaságnak 20—30 szilvafája (fehér, veres, bódi, betrencei), 5—8 almafája (nyári, borízű, kormos, sóvári), hasonló számú körtéje, néhány cseresznye-, meggy-, sárgabarackfája és mint legértékesebb, 3—4 diófája is van. Találhatók még gyümölcsfák a kertben is. A gyümölcsök itt felsorolt fajtáit már jó néhány évszázada termesztették a parasztok, fákat ültettek, telepítettek és oltottak. Változást talán csak századunk hozott, amikor bátortalanul bár, de terjedni kezd az őszibarack, s az alma néhány nemesített fajtája. A 20. században már nem is annyira, de azt megelőzően nagyon fontos szerepet játszott a gyümölcs a parasztok táplálkozásában. A nemesített fajták termései mellett sokan és sokat gyűjtenek meggyorót, somot, vadalmát és vadkörtét stb. is.

Sajnos, korszakunk vetésterületének alakulására csak az 1930-as évektől állnak rendelkezésünkre hiteles adatok. Így, amikor a kapitalizmus korabeli parasztság termelésének két szélső időpontját (mint kezdeti évtizedek, 1860—70-es évek és mint végsők 1930—40-es évek) kell összehasonlítani, egymás mellé kerül a statisztikai adatközlés és a kevéssé egzakt visszaemlékezés.

² Tört. Stat. Kötetek Növénytermesztés, 1976.

A növénytermesztés főbb adatai 1936-ban (birtoknagyság ha-ban)²

5. táblázat

Község	vetett növény	6-ig	6,1—12	12,1—60	60,1—600	600,1—	összesen
Abod							
	búza	106	165	204	2	185	662
	árpa	41	66	66	1	29	203
	kukorica	15	13	17	1	58	104
	burgonya	15	11	12	—	20	58
	rozs						108
	zab						176
	zabos бүк- кőny						33
	lucerna						49
	vörös here						97
	silókuko- rica						7
	takarmány- répa						65
	egyéb takar- mányok						40
Martonyi							
	búza	79	76	66	34	—	225
	árpa	24	21	13	12	—	70
	kukorica	21	19	13	9	—	62
	burgonya	10	9	7	6	—	32
	rozs						71
	zab						51
	zabos бүк- кőny						59
	lucerna						32
	vöröshere						32
	silókuko- rica						40
	takarmány- répa						2
	egyéb takar- mányok						19
Szuhogy							
	búza	77	97	77	96	—	347
	árpa	17	15	26	—	—	58
	kukorica	37	23	28	—	—	88
	burgonya	43	18	18	—	—	69
	rozs						56
	zab						97
	zabos бүк- кőny						—
	lucerna						47
	vöröshere						50
	silókuko- rica						28
	takarmány- répa						57
	egyéb takar- mányok						—

rozsa, búza (tönköly, tar, pirosszálkás), (kétszeres) zab (bükkönnyel is), árpa	vetésforgó ősz gabona tavaszi	búza (székács, bankúti) rozsa árpa (lóherével is), zab (bükkönnyel is) zöld (lóhere, bükköny, kukorica) fekete
fekete (igen kevés bükköny)	ugar	
	vetésforgón kívüli gabona	búza
köles burgonya, kukorica bükköny	kapások pillangós takarmány ipari növ. vetemények zöltségek	kukorica, burgonya, répa lóhere, lucerna, bükköny
kender (cukorrépa) káposzta, bab, mák zöltségek		kender (napraforgó) káposzta, bab, mák zöltségek (paradicsom, paprika)
szőlő (nemesített) gyümölcsök természetes füvek	szőlő-gyümölcs	gyümölcsök, szőlő (direkt)
	rétek	répa, lucerna, természetes füvek

Ez az összehasonlítás természetesen nem tartalmazhatta az összes növénynt, csupán a legfontosabb, lényegi szintű változásra akart utalni. Ezért nem egységes, illetve ezért több nézőpontú a felsorolás.

A termesztett növények ismeretében már könnyebben felvázolható a határhasználat rendje. A háromfordulós, azaz ugaroló rendszer lényegében (ha módosulásokkal is), de végig uralkodó forma marad, s a községek többségében ez a nyomásrendszerrel, nyomáskényszerrel párosul. Az egykor meglevő nyomásrendszert néhány faluban a századfordulón végrehajtott tagosítás sem állította helyre, szervezte újjá, mint Szuhogyon, Komjátiban, Szögligeten stb. Egyes gazdaságok más formát valósítanak meg, négyes vetésforgót alkalmaznak, kötöttségektől mentes földjeiken szabadon, rendszerbe nem illeszthető módon gazdálkodnak. Az ilyen üzemek azonban ritkák, nagyobb, nem úrbéres földön szerveződnek. Megvalósítóit jobbra a 20 holdon felüliek között kell keresni. Figyelembe véve a határhasználat különböző formáit, az alábbi csoportosítás végezhető el:

1. Ugaroló vetésforgó (hármás) nyomáskényszerrel párosulva (pl. Abod, Galvács, Meszes, Martonyi);

- a) fekete ugarral,
- b) részben zöld és részben fekete ugarral.

2. Ugaroló vetésforgó (hármás) nyomáskényszer nélkül (pl. Komjáti, Szuhogy);

- a) fekete ugarral,
- b) részben zöld és részben fekete ugarral.

3. 4—5-ös, különböző szisztémájú vetésforgók (meglehetősen ritka).

4. Kötetlen földhasználat egy-egy növény huzamosabb vetésével (ritka).

Alapvetőnek csak az 1. és 2. formát lehet tartani, s így csak ezek bemutatására vállalkozom. Az első esetben az egyes gazdaságok termelési szabadsága erős kötöttségeknek van alávetve. Második esetben ugyan felmerül a szabadság elvi lehetősége, de a gyakorlatban a gazdaságok nem tudnak élni ezzel, s a kötöttségek önként vállaltak lesznek. Mivel pedig a közös megegyezés irányította szabályok már nem érvényesülnek, azaz az egységes dűlőhasználat, az ilyen falu elesik az ugar és tarló kínálta előnyöktől. Szuhogyon többek között ez kényszerítette az úrbéreseket erdeik kivágására, legelősítésére. E két forma mindenesetre a hármass vetésforgóban kezelt földek használatának hasonló modelljét tartalmazza.

Meglehetősen nehéz azonban ezt a modellt felvázolni, hisz' — különösen az I. világháború utáni évektől — egyre jobban bonyolódik az őszi (búza, rozs), a tavaszi (árpa, zab), az ugar (fekete — zöld: kukorica, lóhere, bükköny) vetéseinek egymáshoz való viszonya. Ez ugyanis legalább 8 darab szántót igényel, de a forgás hároméves periódusok szerint történik. A szabályszerűség kialakításában az segít, hogy szinte minden községben több apró földje van egy-egy parasztnak, akár egy nyomáson belül is. Az 1860—70-es évek modellje a legegyszerűbb:

R/B—Z—fU/bük—R—Á—U.

Ezzel szinte teljesen egyező lehet a 16—17. század modellje, noha az nem tagadható le, hogy azóta a technológiában némi változás történt. A vetések előtti szántások száma azonos maradt azonban. Ősziék alá háromszor szántottak. A tavaszi gabona learatása után közel egy évig, mint tarló pihent a föld, s csak a következő év júniusában kezdtek a tarló feltörésébe, az úgynevezett ugarolásba. Ekkor, a júniusi kaszálás végeztével szántják a bükkönnyel bevetett földet is. A már feltört földekre aztán június és augusztus között trágyát hordanak, s közvetlenül a második szántás, a forgatás előtt hintik el. Ez jobbára szeptember derekán történik, s hamarosan követi a szeptember végi, októberi vetés alá való szántás. A tavasziak alá ezzel szemben csak egyszer, a márciusi vetést megelőzően szántanak. A kétféle gabonának így évente négyszer kell szántani.

A századforduló vetésforgója már sokban változást mutat, melyet az abodi hatos úrbéri nyomásföldön keresztül mutatok be.

B—Z—U—G—Á—ló/k

G—Á—U—B—Z—bük

Z—bük—G—Á—U—B

Á—ló/k—B—Z—U—G

U—G—Á—ló/k—B—Z

ló/k—B—Z—bük—G—Á

E vázlatos ábrázolásból kiderül, hogy a kukorica már kezd betörni a nyomásföldre, a fekete ugar felére csökken, s csak hatévente pihen a föld, nem teremve kultúrnövényt. Az ősziak alá továbbra is háromszor, a tavasziak alá egyszer szántanak. Ha viszont ültetés után következik az őszi gabona, nem kap csak egy vetés alá való szántást, s rendszerint elmarad a trágyázás is, mert ültetés előtt igyekeztek azt elvégezni. A földek szabályos, háromévenkénti trágyázása is megváltozik, miszerint egyes darabok kettő, majd négy év múlva — s így ismétlődően — jutnak trágyához. A kukorica egyszer megszántott földbe kerül.

Az 1930-as évekre jóformán mindenhol eltűnik a fekete ugar, s helyét a zöld ugar és az ültetés veszi át.

B—Z/Á—ló/bük—B/R—Á—kuk/fU

Erre az időre a búzával és rozssal bevetendő földek felét kell csak háromszor szántani, s felét csak egyszer. A tavasziak és az ültetés alá szánt földeket viszont már igyekeznek kétszer, az őszi mélyszántás bevezetésével megforgatni. Az évi szántások száma ötre emelkedik ezzel.

A négyes vetésforgó, immár a fekete ugar elhagyásával, a 30-as évektől kezdve válik általánossá (őszi—tavaszi—pillangósok—ültetés), ott, ahol nincs vetéskényszer.

Mielőtt a vetésforgóban (nyomásokban) és vetésforgón kívül termesztett növények termesztését és feldolgozását ismertetném, egy hozzávetőleges eszköztörténeti áttekintést kell nyújtanom.

Eszközök a paraszti háztartásban: Természetesen nem célja a dolgozatnak, hogy minden tárgyféleség minden egyes darabját, s így akár több százat is ismertessen, csupán a termelést alapvetően meghatározó, a termelékenységet átalakító vagy csak módosító eszközre figyel. Mint legfőbb szempont, az egyes háztartások eszközkészletének bemutatása merült fel. Ahhoz, hogy az elvetett magból emberi táplálkozásra alkalmas liszt, állati takarmányozásra alkalmas dara legyen, a művelés során számos munkafolyamatra és munkaeszközre van szükség. Ezeket a munkafolyamatokat (a különböző tárgyakkal) nemcsak a parasztgazdaság végzi, hanem időnként külső segítséghez folyamodik. A specializálódást, s ezzel a fejlettebb termelést épp az mutatja, hogy egy-egy mozzanatát vagy akár egészét a munkának, mikor bízta más körökre a parasztgazdaság. Sokáig a munkadarabok nagy részét is maga a paraszt készíti, s csak a vasárut kénytelen beszerezni. Maga eszkábálja össze bútorait, s varrja ruházatának némely darabját. Legtovább azonban a mezőgazdasági termelés kizárólagosságához ragaszkodik.

Most — ha utaltam is más jellegű eszközökre és tevékenységre — csak a földművelés tárgyaira, és esetenként e tárgyak előállítására

fordítom a figyelmet. Egymástól jól elválasztható a kapitalizmus korai és késői időszaka. A 19. század második fele még lényegében középkori struktúrát takar, nemigen haladja meg a 15—16. századi kereteket, a parasztok eszközvásárlásai és használatai hasonló min-ták alapján szerveződnek, s még alig tudja a kapitalista piac vásárlóivá tenni a parasztokat. A századfordulótól kezdve azonban mind több mezőgazdasági eszközt kínál sikerrel a piac, s a kapitalista gépgyártás igazán jó eredményeket könyvelhet el, hisz a gazdaságok számos olcsó, és gazdaságos kiegészítést szereznek be. Erre a korszakra esnek a teljes és részleges eszközváltások, melynek során számos könnyítés éri a termelést. Érthetően, a parasztok már nem foglalkoznak annyit eszközkészítéssel sem.

A fejlődés érzékeltetésére megint csak az 1860—70-es éveket, mint a középkori formák megtartóját, s az 1930-as éveket, mint a kapitalista átalakulás útjára lépett kort mutatom be. Ekkorra válik valamelyest megállapodott, kapitalista jellegű termelést mutató mó-dellé a paraszti üzem.

Abban mindkét korszak parasztgazdasága azonos, hogy a leg-alapvetőbb termelési eszközök birtokában van. Így eke, borona, sar-lók, kaszák, kapák stb. mindenhol található. A 19. században az esz-közkhöz szükséges vasalkatrészek Metcenzéfen készültek és egyes falusi kovácsműhelyekben. Otthon aztán mindenki maga faragott nyelet a szerszámvashoz, maga faragta az ekét, amit a kováccsal vasal-tatott. A 20. században már a mezőgazdasági gépgyárak látják el a parasztokat, immár kész vas-, vagy félvasekével, boronával, kapá-val stb. Egy-egy szerszám megléte nem jelent minden esetben feltét-len használatot. A gazdaság megőrzi a sarlót, amikor már a gabonát kaszával aratják, a cséphadarót, amikor már géppel végzik a cséplést. Az eszközlétár főleg a használatot tartja szem előtt, s így a 30-as évek némely poros, avított tárgya, mint a múlt relikviája, nem szere-pelhet a felsorolásban. A felsorolás igyekszik az egyes tárgyak meg-jelenésének, illetve szélesebb körű elterjedésének hozzávetőleges ide-jét regisztrálni,³ fontosabb tipológiai ismérveit adni, utalni esetle-gesen a készítőre, s ha eltérő, a más tulajdonosra is.

³ E fejezet megírásában nagy mértékben támaszkodtam Gunda 1937.; Ba-lassa 1973/a.; Márkus 1964.; Sándor 1962.; Varga in: Szabó 1965; Fél-Hofer 1961. tanulmányára és az MNA néhány kutatópontján végzett gyű-jtésre (Salyámosy Judit: Trizs 1961; Damak 1961; Kósa László; Komjáti 1963; Meszes 1963; Kovács Attila: Szögliget, 1961; Hegyi Imre: Szuhogy, 1964; Takács Lajos: Szászfa 1962.)

1860-as évek

1930-as évek

eke	faeke, aszimmetrikus vasú, szarvtalpas (az egyik szarv és talp egy fából készült)	lélvas eke (Vidacs, Balog, Sach)
eke-kapa	—	1870—1920 között, gépgyárak, kovácsok, fa gerendely vas eke (Csepel) 1920-as évektől, vas ekekapa, 30-as évek végétől
borona	tővisborona fogashorona, faváz, kovácsolt vas szegekkel	— vasborona, 20-as évektől, gépgyárak — több leveles
henger	—	fa, majd vastengelyű, századfordulótól, készíti gazda és kovács,
vetőgép	—	— csak minden második helyen van, ritka, a 30-as évek végétől — gépgyár
kapák ortókapá, kovács vagy metcenzéfi hámor laposkapá, Metcenzéf kétágú kapá, kovács		— + gépgyár
csákány kovács		—
ásó kovács		+ vasgyár
űsztőke kovács		—
gordonyozó kovács		+ vasgyár
sarló fogazott élű, kovács		—
sima élű, kovács		+ vasgyár
kasza fűvágó, metcenzéfi		fűvágó azonos, vasgyár, arató veszik: boltban, vagy űgynűk útján kis gallyból
— csapó —		
— járulékos darabok: kasza-kalapács, űllő, fenőkő, fenőkőtartó		
gereblyék kismgereblye, magűk faragják		+ más falubeli specialisták és magűk brugó, nagy gereblye 30-as évektől, más falubeliek, magűk
villák favilla, főleg kétágú, toldott — magűk faragják		—
vasvilla, 3—4 ágú, kovács		+ vasgyár
csép kápás, bűr szűjjártótól, elkészítése otthon		—
— járulékos eszközök: fűlűzű, seprű, rugdalű-gereblye, szűrűlapát		

cséplőgép	—	járgányos (lóval hajtott) — 1880-as évektől, ritka, 20 holdon felül előfordul. gőzcséplő, századfordulótól részben, 10-es évektől uralkodóan
magtisztító		— vállalkozók kezén kézi hajtású, századfordulótól
daráló kézi őrlő (két kő)		— gazdák 20 ^o / _o -ának
—		kézi daráló, gépgyár, 30-as évek
morzsoló	—	gépgyár, 40-es évek század-
szecskavágó	—	fordulótól gépgyárak
		— (pl. Balog)
szekér fa- és vastengelyű, kerékgyártó, bogjár, kovács készíti		vastengelyű
kocsi	—	gazdagabb parasztnak
borsajtó középorsós, kevés gazdának		„prés”, 30-as évektől sokaknak
malom vízi, iparosé (daráló)		— gépgyár
(kendertörő)		gőzmalom, mint tőkés üzem

A felsorolt tárgyak mellett számtalan egyéb eszközről, építményről lehetne megemlékezni. Egy-egy háztartásban megszámlálhatatlanul sok szakajtót, kosarat, kast őriznek, melyeket a múlt században még jobbára maguk a parasztnak készítettek, s csak századunkra engedték át előállítását néhány specialistának. Számtalan zsák, lepedő, ponyva szolgálja ki a parasztnak: teknők, hordók, kádak, hombárok állnak azért, hogy kerüljön beléjük valami. Apró tárgyak százai segítik mintegy névtelenül a termelést.

Az eszközváltásról és gépesítésről szólva, nem szabad persze elfelejteni, hogy azért az ország egyes területeivel összehasonlítva, (például a Dunántúl jó néhány járása), itt jóval elmaradt a fejlődés. Csak a századfordulóra fejeződnek be a teljes eszközváltás (sarló—kasza, faeke—vaseke, kézi cséplés—gépi cséplés) folyamatai, s a részleges eszközváltások közül mindössze a faborona—vasborona kicserélődése történik meg, a henger bevezetése, és a szecskavágó széles körű elterjedése. A többi váltás, és az is szóróványosan, csak a 30-as évektől veszi kezdetét. Míg a Dunántúlon már sokan ekekapával, vetőgéppel dolgoznak, s számos takarmányelőkészítő és feldolgozó eszköz ismeretes, addig itt, ezek alkalmazása fura ötletnek tűnik. Erről számolnak be többek között a szuhogyi parasztnak visszaemlékezéseikben. A termelési eszközök közé tartoznak az épületek, istállók, csűrök, rak-tárak is.

A munkafolyamatok bemutatását nagymértékben segíti néhány monográfikus feldolgozás. Balassa Iván a Hegyköz, Ikvai Nándor a Zempléni-hegység középső részének földművelését dolgozta fel; s már utaltam Gunda kisebb, Boldva-völgyi tanulmányára. Ezek a munkák egyaránt igen gazdag leírásait adják a különböző munkafolyamatoknak, s különösen a gabonatermesztést tartják szem előtt. Pontos képet nyerhetünk a kézi cséplés technikájáról, a vetési módokról, szántásformákról stb. Mivel a gyűjtés során sokszor azonos technikáról számoltak be az idős parasztemberek, felmentve érzem magam a hasonlóan részletes leírások, közlések alól. Ugyancsak kihagyok némely hosszú, részletező terminológiát. Nem magyarázom meg, mit jelent a szét- és összeszántás, nem ismertetem az eke részelvezéseit, s azt, hogyan kell a kaszát a kaszáshoz mérni, s így tovább. Figyelmemet csupán a termelés lényegi mozzanataira fordítom, a munkák szerveződéseire, a termelékenységre.

Termelés: Amíg a paraszt az elcsépeelt búzáját piacra viheti eladni, vagy a malomba siethet lisztté őrletni, számos munkát kell elvégeznie. Amíg kiáshatja krumpliját, kisajtolja szőlejét, gyakran kell a határba fáradnia, figyelnie az időjárást és aggódni a jó termésért. Mindezek során számos megtanult mozzanatot kell alkalmazni, s legfőképp ismerni kell a termelés végtelenül bonyolult rendszerét.

Mit tesz a paraszt, ha nyomásföldjében őszi gabonát akar termeszteni? Az őszi gabona az ugarba, vagy az ugarnak megfelelő földbe (pillangósok, kapások) kerül. Az előző két esetben, mielőtt a mag a földbe kerülne, háromszor megszántja a földjét. Az első szántásra, az ugarolásra (tarlószántásra) még pünkösöd után, jobbára júniusban kerül a sor. Ekkor a szántó csak segítséggel kezdhet a szántáshoz, hiszen kell egy ember, aki a barázdálatlan földön vezeti a jóságot. A gazdák földjeik szélét határkövekkel, esetleg meghagyott kisebb zombikokkal, vagy néha élő fával jelölik meg. Összeszántás után a két parcella közötti barázda is jelzi a határt. Ha pedig valaki netán kikanyarít ekéjével egy kis földet a másikéból, az amúgy is visszahajítja azt. A parcellák általában partos helyen találhatók, s felveszik a lejtő irányát, azaz a szántás hegynek föl és völgynek le történik. Ugarolásnál a szántók mindig alulról, s mivel az ugarolás összeszántás, középről indulnak el. Ez az első szántás még nem mély, mert az állatok letaposta földet nehéz megdolgozni. Sokszor, főleg disznó után a kitúrt földet egyengetni kellett. A szántást mindig a fekete ugaron kezdték, hogy a zöld ugart tovább kaszálhassák. A forgatásra, vagyis a második, immár szétszántásra az aratás befejezése után kerítették sort. Éppen ez az időszak a mezőgazdasági termelés csúcspontja, így néha el-elmaradt a forgatás. Ezekhez a szántásokhoz még

8. kép. Őszi mélyszántás tehénfogattal, Abod

nem fogta be szekere elé jószágait a paraszt, hanem csak fellovalta ekéjét, s úgy ballagott ki a közeli apró szántókhoz. Akinek lova volt, gyorsabban végzett a szántással. Egy köblös földet kényelmesen megszántott egy nap alatt. Az ökrös gazdák fogata természetesen lassabban járt. Amíg a lovak 4 vékás földdel végeztek, az ökrök csak 2—3 vékással. A legfőbb nehézségnek a földek szétszórtságát kell tartani. A szántásnál, de minden más egyéb munkánál is legalább 3—5 tagban van az olyan föld, amelyen azonos munkafolyamatot kell végezni.

A vetés alá való szántás előtt kezdték a trágya kihordását és elhintését. A paraszt ilyenkor, ha van, a rosszabb szekerét rakja meg, vagy csak oldaldeszkákat tesz egyetlen szekerébe. Ha földje keskeny, néhány méter széles, akkor csak egy oszlopba, ha már szélesebb, két oszlopba rakja le a kis kupacokat. Ezeket aztán ő, fia, vagy felesége, hamarosan széthintí. Noha elméleti mennyiségek éltek arról, hogy hány szekér trágyát vigyenek a 4 vékás földre, bizonytalan volt, hogy végül is mennyi jut rá. Trágyázni kellett még tavasszal az ültetések alá, trágyázni kellett a szőlőt és a rét egy részét is. Így az őszi alá csak a tavasztól összegyűlt, még éretlen trágya kerülhetett. S mivel

9. kép. Augusztusi tarlószántás, Abod

a jószág épp a tavaszi—nyári időszak nagy részét tölti a legelőn, eleve kevesebb trágya kerül ki az istállóból, mint a téli hónapokban.

A 18. században, amikor már az ősziak alá rendszeresen, így háromévente trágyáztak, ha több nem is, de mindenképpen jobb minőségű istállótrágya került. Ekkor, de később is, a juhos gazdák körében gyakori a földek kosarazással történő javítása, melyre több dülönév is utal. A juhok az ugaron legeltek, s heteken keresztül egy helyen álltak. A 20. századra csak néhány nagyobb parasztgazda tartott juhokat, s lényegében csak az ő földjeik trágyázódtak így. Ez a módszer a nagybirtokon is igen bevált, kedvelt volt.

Mikor a földeken széthintették a trágyát, megkezdődhetett a vetés alá szántás és a vetés. A parasztnak ekkorra már előkészítve állt a vetőmagja. Az aratásnál már kiválasztotta azt a még lábon álló gabonát, melyet majd vetni fog. Ezt végig külön kezelte, illetve mindig megjelölte, hogy ebből lesz a vetőmag. Amíg kézzel csépeltek, addig augusztusban kiverték azt a néhány keresztet, melyből a vetőmag kinyerhető. Az emberek úgy vélték, hogy néhány évenként az északibb falvak parasztjaival vetőmagot kell cserélni, nehogy elfajz-

10. kép. Az őszi búza előkészítése vetésre (csávázás), Abod
11. kép. Búzavetés abroszból, Abod

zon a gabonájuk. Ehhez a cseréhez ugyanolyan tiszta vetőmag kellett, mint amit maguk is felhasználtak. Ezért — különösen a századfordulótól —, gondosan tisztítják a szemeket. A magtisztítót, a konkolyozót mindenki igénybe vette e célra. A magtisztítók megjelenése előtt többszöri szórással, kézzel válogatással lehetett csak tisztán tartani a vetőmagot. Századunkban már mindenki csávázza a vetőmagot, a vetés napján rézgálicos, meszes vízzel összekeveri a szemeket. A földeket aszerint vetik, hogy hány vékás, vagy hány köblös. A csávázás előtt jobbra a vékával mérik ki a vetőmagot, 4 vékás földbe 4 vékát is számolnak, így előbb a zsákba öntik a magot, majd ebből adagolják a tekenőbe.

A nagyobb parcellákat egy-két nappal a vetés előtt szántják meg, ez a vetés alá mélyszántás, kisebb darabokat azonban (néhány száz négyszögölesek) csak a vetés előtti órákban. Ekkor felkerül a szekérre eke, borona, vetőmag egyaránt. Ha kész a szántás, a férfi vetőabroszt köt maga elé, s ebbe megfelelő gabonát önt. Vele levő fia, vagy felesége a szekérnél áll, és ha még a szomszéd parcellát nem vetették be, követi a vetőt. A vető a parcella jobb szélén halad,

12. kép. Boronálás kétleveles boronával, Abod

mikor jobb lábára lép, előre, mikor balra, bal oldalra dobja jobb kézzel, és pergeti ki ujja közt a szemeket. Ha keskeny a föld, csak egy lábra hajít, ha valamivel szélesebb, s a bal oldalra dobott szemek ritkán terülnek el, beszegi a szélét, azaz a föld másik végéről, megint a jobb oldalról indul el, de most csak egy lábra, minden harmadik lépésnél egyszer szór előre. Egy haladással 4—5 métert lehet befogni. Az olyan földeken, melyek kétszer-háromszor szélesebbek, ennek megfelelően kell haladni. Az ilyen vetés az összeshántáshoz hasonlatos, azaz kívülről befelé haladnak.

A vetés után rögtön boronálásba kezdenek. Rögösebb földet többször is végigboronálnak. A vasboronával kevesebbszer kell végigjárni, mert nehezebb, s így jobban töri a földet, betakarja a magot. Halvány emléke él egy olyan módszernek, melyben előbb vetnek, majd szántanak és boronálnak.

Ha az őszi vetés kukorica után következik, nem trágyázzák meg a földet, de műtrágyát hintenek el, s szántást is csak egyszer tesznek, hiszen idejük is alig van már többre, meg úgy vélik, hogy a kapálásokkal eléggé megdolgozták a földet. A szeptember végi munkák idején mindenképpen könnyebbséget jelent ez.

Szentenciaként emlegetik egyesek, hogy az ősziüket Kisasszony napjára el kell vetni, a gyakorlat azt mutatja azonban, hogy jó, ha ezzel a munkával végeztek szeptember utójára. A 19. században fel-

tehetően korábban sikerült elvetni az ősziakat. Kevés kapásnövény volt még, pillangósokat is alig kaszáltak, sarjút is keveset, s a vetésterület is kisebb volt.

A legtekintélyesebb földműves munkának talán a vetés számított. Noha a gazdaság 14—16 éves legényei is megtanultak vetni, s időnként gyakorolták ezt a tevékenységet, a munka nagy részét az idősebb tagok végezték. Az ifjú legények főleg a háborús években kamatoztathatták tudásukat, amikor férfiak híján, akik katonáskodtak, rájuk maradt a szántás, vetés stb.

Az ősziak elvetése után már a vetés kisarjadására vár a paraszt, majd pedig nagy hótakaróra. Előbb azonban egységesen a többi gazdával, a dombok, szántók aljában sáncot készítenek, árkot ásnak, hogy a tavaszi hóolvadás, őszi és tavaszi esőzés ne tegyen kárt a földeken. Az ilyen több napos közmunkákon ki-ki ásóval, kapával jelenik meg.

Az ősziakkal bevetett földön a legközelebbi munka már csak tavasszal, először a hóolvadás után adódott, mikor kissé megszikkadt a föld. Ekkor március végén, áprilisban, egyszer mindenki végigboronálta, megfogasolta a vetést. Néhány héttel később a csak enyhébb emelkedésű partokat és könnyen járható földeket meghengerezték (höndörgözték). A fogasolás és a századforduló után elterjedt höndörgőzés során széttöredeztek azok a rögök is, melyekkel a téli fagy és hó nem tudott megbirkózni. A boronálás frissítette a vetést, a hengerezés tömörítette a földet. A hengerezés előtt bunkóval, baltával verték szét a rögöket. E munkák mellett a tavaszon is tisztították az árkokat, javították az utakat.

Az egyik legaprólékosabb, s ezért leghosszabb munkának is a gordonyozás számított. Májusban, amikor szárba kaptak a különböző gyomnövények, s már a gabona is megerősödött, végigjárták a táblákat, s egyenként ölték ki a gatz. Jóllehet, többen megjelentek gordonyozóikkal erre a munkára, de így is sok idő telt el, míg végezhettek. Pontos munkát végezhettek csak, mert ennek sikertelensége megnehezítette az aratást, magtisztítást egyaránt. Egy 4 vékás földön egy ember 2—4 napot kellett dolgozzon.

Június végén a parasztok már sűrűn járták a határt, figyelték, mikor kezdhetik az aratást. Edelényben és szomszéd községeiben már július első hetében gyakran megkezdtek az aratást, a hegyekkel körbevett falvakban erre csak július 10—20. körül keríthettek sort. Jobbára az aratástól kezdve esik egybe az őszi és tavaszi gabonával végzett munka. Mielőtt tehát erre rátérnénk, utalni kell a zab és az árpa vetésére, ápolására.

13. kép. Aratás, Abod

A tavasziak mindig olyan földbe kerültek, melyben előzőleg ősziak növekedtek. Az aratás után rögtön ráhajtották a jószágot a tarlóra, s a csordák, gulyák őszi is legelhettek ott. Már az 1900-as évektől kezdve, többen kétszer szántanak a tavasziak alá. Azt megelőzően csak a tavaszi szántás volt ismeretes, amikor is a föld fél évet pihent úgy, hogy hozzá sem nyúltak. Az őszi mélyszántást, mely mindig szét-szántás, október végén, novemberben végezték.

Vetés alá a már megpuhult földön szánthattak (össze), vigyázva, hogy ne legyen túl mély a barázda. A vetés előkészületei és a vetés is hasonló körülmények között zajlott le, csak a tavaszi vetőmagot nem csávázták, hanem mosták. Ha az időjárás engedte, már március közepére végeztek, de ez ritkán volt így. A múlt század végétől az árpával, vagy az árpára lóherét vetettek, a zabbal meg a búkköny került a földbe. A tavaszi vetést már a századunk első éveitől műtrágyázás követi. Ennek használata azonban — ha széles körű is —, de kismérvű, és alig szakszerű. A műtrágya használata főleg már piaci

kérdés. Az I. világháború előtti méreteket a későbbi években alig tudják megközelíteni. A vetést és az esetleges műtrágyázást boronálás, majd hengerelés követte. Lényegében csak ekkor és itt használták a tövisboronát, mely századunkban már aligha tartható jelentősnek.

A tavasziak közül már nem irtották ki olyan gondosan a gazt. Az is igaz, hogy ahol pillangós is volt, ott kevesebb gyomnövény termett meg.

Az aratás eszközváltása az 1870—90-es évek között játszódik le. Martonyi példáján ennek a változásnak igen pontos menetét lehet tanulmányozni. Kertész István naplójából próbálom felvázolni ezt a folyamatot. 1876-ban csak a zabot vágják kaszával („... kaszáltuk le a zabot...”), más gabonát mind sarlóval vágnak le, azaz aratnak. Ebben a korban ugyanis csak a sarlóval végzett aratóműveletet nevezik aratásnak, a kaszás aratást megkülönböztetve az előbbi művelettől, egyszerűen csak a gabona lekaszálásának, levágásának nevezik.⁴ Azt nem tudni, hogy a zabot mióta kaszálják, de ekkor mindenesetre sokat természetnek még belőle, állati takarmányozásra használják, és piaci ára a többi gabonához hasonlítva, alacsony. A következő évben már az árpát is kaszálják, és ettől kezdve már nem vágják sarlóval a tavaszi gabonát. 1883-ban és amikor Kertész nemesi gazdaságban dolgozik, mint kepés, még őszi gabonát sarlóval aratnak. 1885-ben egy másik nemesi gazdaságban, ahol 84 kereszt őszt arattak, már kaszával dolgoznak. Saját gazdaságában 1889-ben 4 keresztnyi rozsot sarlóval, 13 keresztnyi búzát kaszával vág le. Következő évben ugyancsak saját földjein 15 keresztnyi rozsot sarlóval, 27 keresztnyi búzát sarlóval és kaszával aratnak le. 1893-ban mindkét őszi terményt kaszálják már.

Az aratás eszközváltása a különböző gazdaságokban nem egyszerre fejeződött be. Legtovább azok az igen szegény emberek ragaszkodtak a sarlós aratáshoz, akiknek alig néhány keresztcske életük termett évről évre. Annak reményében hajlongtak a gabonaföldeken, s sarlóztak, hogy néhány dekányi termést megmenthetnek az elpergéstől. A kaszás aratás alternatívája egyáltalán nem volt ismeretlen e falvakban, hiszen a 19. században igen sok gazdaságból jártak aratónak az Alföldre. Az is figyelemre méltó, hogy legtovább a rozsot sarlózzák. És ezt nemcsak azért teszik, mert már kevesebb terem, mint búza, hanem mert ebben a kultúrában még az egykori túlsúlyából következően becsesebb gabonának számít. Azt lehet mondani, hogy az 1890-es évek elejére mindenhol, és talán minden réteg-

⁴ Tálasi 1957. Itt az aratás (sarlóval) és takarás (kaszával) ellentétpár, mint elsődleges megkülönböztetés szerepel.

14. kép. Kévekötés, Abod

15. kép. Keresztrakás, Abod

nél befejeződik ezen eszközváltás. Edelény környékén ez a folyamat néhány évvel előbb lejártsódhatott.

Az aratást általában a rozssal kezdték, majd a búzára, árpára, s csak legutóbb a zabra került a sor. A sárlóval, mely fogazott élű volt, jobbára a nők, de gyakran a férfiak is arattak. A szálak mar-konkénti fűrészelése meglehetősen körülményes és lassú volt. Két-három asszony után egy férfi kötöző kényelmesen végezheti még a munkáját. Kötelet teregethet, markot szedhet, illetve tehet a kötélbe, s kévét köthet, s a kévét keresztbe rakhatja. A sárlós aratás után kötött kévék jóval vastagabbak voltak, mint a későbbi kaszás aratás utáni kévék, ezért erős és hosszú kötelet igényeltek. E kötél elkészítésére a rozs volt a legalkalmasabb, s mert egy-egy kötél hosszan készült, még az aratás előtt sokat megcsináltak. Ilyen kötéllal kötözték az összes gabonát. Másrésztől a sárló magas tarlót hagyott, s rövidek voltak például a búza szálai ahhoz, hogy saját kévét kötni lehessen vele. A sárlós aratás munkaszervezete nemigen mondható még kötöttnek. Nem kellett ott álljon az arató sarkában a marokszedő, elég volt, ha csak este kötözte be a kévét.

A kaszás aratás munkaszervezete jóval kidolgozottabb és szigorúbb. Főleg az alföldi és környékbeli uradalmi munkavállalások nyomán alakult ki az aratás ilyen rendszere. Két, esetleg három ember alkotott egy aratópárt. Ha a pár két tagból áll (férfi és nő), a kaszás (férfi) neve: számos, a marokszedő (nő) pedig: harmados. A nő kötelet terít, sárlóval markot szed és egy kényi gabonát tesz a kötélre. Mindig a kaszás nyomában kell haladnia, mert az a gabonát a még álló szálakra vágja. A férfi, mikor egy rendet levágott, bekötözi a kévét. Ha három ember alkot egy párt, megkülönböztetnek kaszást, marokszedőt és kévét. A harmadik ember — ha van egyáltalán — akkor inkább két párt szolgál ki. A háromtagos pár inkább csak a kevés aratásnál van meg. A paraszti gazdaságok aratópárai kétfősek, s ez kétségtelenül lassít valamit a munkán.

A kaszások egyszerű, vesszőből készített csapófát szerelnek kaszájukra. Halvány emléke él a gereblyés csapófának is, de aligha jelent már századunkban. A 19. század végén a tavasziakat még nem rá-, hanem rendre vágták, s gereblyével hajtották, szedték a markokat. Századunkban azonban úgy kezelik már, mint a búzát. Ritka, hogy marokszedésnél, vagy akár kévét kötésnél valamilyen segédeszköz használódjon. Aratás után az elpergett szemeket összegereblyézték, a 30-as évek óta pedig a brügő használatával meggyorsították ezt a munkát.

A gabona nedvességétől, illetve szárazságától függ, hogy a kévét mikor rakhatják keresztbe. A keresztet általában egy osz-

lopba helyezték el, így volt legalábbis az apró nadrágszíjparcellákon. Egy keresztbe 18 kévét raktak. A gabona számlálása korszakunkra meglehetősen leegyszerűsödött. A 16—17. században a kéve és kereszt mellett ismerték és alkalmazták a kepét, kalongyát vagy gelimát. Egy kereszt (vagy csomó) 13, 15, 16, 18, 20 kévéből állhatott. Két kereszt tett ki egy kalongyát, két kalongya meg egy kepét.⁵ Hoffmann adatai szerint a 19. század végi sarlós aratás idejében 4—5 markos kévét kötöttek, s az ilyen kévéből 7—10 alkotott egy keresztet.⁶ A parasztok a kasza után kötött kévét 2 markosnak mondják. Balassa szerint a 18 kévés keresztet a 18. századtól kezdve terjednek el, főleg a Tiszántúlon.⁷

A hordást az aratás befejezése után, augusztus elején kezdhették meg. Már a kézi cséplés időszakában társasmunka alakult ki, néhányan összefogtak, s egy-egy ember terményét így hamar behordhatták. Valódi jelentősége ennek a közös hordásnak akkor lesz, amikor nő a vetésterület, és amikor már bevezetik a gépi cséplést. Ekkor négyen-öten is összeállnak. Egy szekérre a kaszás aratás korában 4—5 kereszt terményt is fel lehetett rakni. Ennél kevesebbet tesznek fel, ha a szekér partos részről megy le. A hordáskor vendégoldalt szereznek a szekérre, hogy megnöveljék a rakodóteret, és ponyvát tesznek a szekérfenébe, hogy megfogja az elpergő szemeket. A jól meg rakott szekeret, illetve a tetején levő gabonát nyomórúddal szorítják le. A századfordulótól mindjobban elterjedt a csiga és kötél alkalmazása.

Először a rozs és a búza került be. Amíg kézzel csépeltek az emberek, az őszi gabonát csűrjeikbe rakták be, ha befért még a tavaszi termény, az is ide került, ha nem volt már hely, akkor asztagba rakták a csűr mögött. Mikor a cséplést már jobbra cséplőgéppel végezték, nem tették be a terményt a csűrbe, hanem csak odakészítettek asztagokat, ahol a helyi hatóságok megengedték a cséplést, ahol a gazdáknak közös akarattal megfelelt stb. A községek egy részében így közös rakodók alakultak ki, mint Szendrőben, vagy Szuhogyon, máshol azonban mindenki a csűrje mögött csépel, mint Abodon vagy Martonyiban. A cséplés eszközváltásának is viszonylag pontos képe vázolható fel, ismét Kertész István alapján. A faluban a gazdák többsége egészen az 1890-es évek végéig kézzel végzi a cséplést. Néhányan használnak csak a 80-as évek végén, a 90-es évek elején lovasjárgányt. Kassai, akinél Kertész rengeteget arat és csépel a 80-as

⁵ Román 1968.

⁶ Hoffmann EA. 2194. Szendrői gyűjtés.

⁷ Balassa 1956. 440.

évek végéig, 1883-ban kézzel csépel. Ugyanakkor Vadas József, egy másik nemes, 1885-ben már járgánnyal dolgozik. Kertész 1897-ben még 47 kereszt őszi gabonáját kézzel csépli. 1903-ban búzáját már gépelik (tüzes géppel), de a többi gabonát, így a rozst is maga veri ki. Akinél segít a gép mellett, ott mindenhol csak búzát gépelnek. Így van 1910-ben is. Néhányan azonban, mint Vadas és Ferenc öccse is, árpát és zabot egyaránt gépelnek.

Ugy tűnik tehát, ha egyések előbb is áttértek a gépi cséplésre, a gazdaságok többsége ezt csak a századfordulón teszi. Először — és kizárólagosan — csak a búzából való szemnyerést oldják meg így, s csak az 1910-es évektől terjesztik ezt ki a többi gabonára. A búza ilyenén megkülönböztetett helyzete abból fakad, hogy már egyértelműen piaci terméké vált. Különböző okok miatt a parasztok már ősszel kénytelenek néhány mázsát eladni, hogy némi pénzhez jussanak. A gyors és tiszta csépléssel, áruképes terménnyel jelenhetnek meg a piacokon. Legtovább a rozs cséplése marad meg, pontosan addig, amíg a lakóházak, csűrök zsuptetősek voltak.

Egyes községekben a kézi és gépi cséplés eszközváltása közé beékelődött a nyomtatás igen rövid, és aligha jelentős periódusa. Feltehetően a nyírségi, hajdúsági nyomtatók példája nyomán terjedt el ez a szemnyerési mód néhány nagyobb gazdaságban. Azok a kisebb földű emberek, akik nyomtatóbandákban vesznek részt, otthon, saját gazdaságukban alig alkalmazzák ezt a megoldást. Rozst sohasem, árpát és zabot elvétele, tehát jobbára csak búzát nyomtattak. Ez a kései és rövid életű szemnyerési mód pedig alapvetően nem változtat azon a tényen, hogy ez a terület a cséplőzónába tartozik.⁸

A cséplést augusztustól februárig végezték, a terméstől és segítségtől függően. Legelőször néhány kereszt őszt még augusztusban kivernek, amiből a vetőmag is kikerül, s piacra is lehet vinni. Október végéig nem lehetett huzamosabb ideig csépelni, ezért erre csak novembertől keríthettek sort. A főleg másokkal dolgoztató emberek csűrjeiben azonban szeptemberben is szóltak a csépek. Jobbára ők foglalkoztattak egyszerre több munkást is.

A cséplés mindig a csűr szérújén zajlott. Előbb megnyesték, ledöngölték, marhatrágyával föleresztették a szérút, és betapasztották a szérú oldalát. A leterített, fejjel egymásnak fordított kévéket két, néha több ember is hadarni kezdi. A kévéket mindkét oldalról kiverik, majd kirázzák, s a szemtől megfosztott kalászkodat, szárazakat kidobják a szérúról. Naponta egy ember 1,5—2 keresztnél többet nem-

⁸ Hoffmann 1963.

igen csépel ki, ketten tehát 3—4 kereszttel végeznek. Összehúzzák a garmadát, s következő nap is csépelnek. A harmadik napon tisztítják, vagyis szórják a szemeket. A levegőbe feldobott szemek közül a szél választja külön a pelyvát és az ocsút.

A nyomtatás helyéül is inkább a szérút, vagy a csűr előtti udvart jelölték ki. A hasonlóan föltagasztott szérún elteregtették a kévéket és egy-két lovat a kör közepén álló ember csigavonalban körbevezette a szérún. Ezt többször megismételve, hamarosan végezhettek egy-egy ágyással. Borsod megye ezen részén ismeretes nyomtató technika kísértetiesen emlékeztet a cséphadarós szemnyerés technikájára. Az ágyás elkészítése, a zárt épületben történő munkavégzés erre enged következtetni.⁹

Bár a termelékenység szempontjából a nyomtatás is jóval meghaladja a kézi cséplés produktivitását, az árutermelő gabonatermesztés előtt azonban a valódi utat már csak a cséplés bevezetése jelenthette. A parasztok munkakooperációjának lényegében a gépi cséplés elvégzése az egyetlen komoly próbatétele. Ekkor ugyanis egy valóban bonyolult munkát kell koordinálni, melynek során 15 ember most nem egészen egy nap alatt, és nem is megerőltető munkával elvégzi mindazt, amit annak előtte néhány ember csak hónapok monoton, unalmas munkájával csinálhatott meg. Nem a paraszton múlt, hogy nem előbb él a cséplőgép kínálta előnyökkel. Mert hisz' ő, tőke hiányában, nem tudott mit kezdeni, vállalkozók meg csak később jelentek meg. Az első cséplőgép-tulajdonosok, kovácsok, gépészek a Bódva-mente gazdagabb falvaiból, Szilas környékéről jöttek. A cséplőgép tulajdonosa, másként a gépész, két állandó munkást, etetőket foglalkoztatott. Velük járt a falvakat az aratás utáni hónapokban.

Amikor a gép járt, egyszerre csak az egyik etető dolgozott, a másik pihent. Aki munkában volt éppen, fent állt a dobon, s a kévévágótól átvett kévét dobta a gépbe. Az asztagon 2—3 ember dolgozott, egyik adta a kévévágó kezére a kévéket. A zsákokhoz, ahol kiperegtek a tiszta szemek, 3 ember kellett. Egyik, rendszerint maga a gazda, töltötte a zsákokat, míg a másik két ember a zsákat hordta a kamrába. Hárman dolgoztak a pelyvával, kaparta az egyik, s a többiek a csűrőhöz teldott pelyvásba hordták. Szükség volt még a törekbe (az elevátornál is) egy munkásra. A gép körül dolgozók között így öt asszony volt (pelyvában, törekben, dobon). Négy-öt ember a szalmakazlat rakta, s velük a férfiak száma tíz körül mozgott. Több asszony sürgölődött a konyhában, hogy ebédet főzzön a cséplőknek.

⁹ Hoffmann 1963.

16. kép. Cséplés, Abod

17. kép. Pelyvagyűjtés a gép mellett, Abod

18. kép. A gabona behordása az ácsolt hombárhoz, Abod

19. kép. Trágyahordás tavasszal, Abod

A cséplés bevégezése után átvontatták a gépet a szomszéd csűr mögé, hisz a gépész házról házra járva végezte, egységesen talán az egyes utcákban a cséplést. A közös rakodójú falvakban egyfelől könnyű helyzete volt a gépésznek, egy helyen elgépelhette a parasztok terményeit, s ez nagyban meggyorsította a munkáját, másfelől a parasztok számára is könnyebbség volt, hogy nem kellett minden egyes gépelésnél újra vontatni, beállítani a gépet, s a pillanatnyi időmegtakarítás nekik is kedvezett, ellenben mindez azzal a hátránnyal járt, hogy a szalmakazlakat kint, a rakodón építették fel, s a téli időszakban hetente többször is kiszekerezhettek a takarmánynak, meg az alomnak való szalmáért. Innen vitték be a töreket, pelyvát, s rögtön a cséplés napján a kitisztított terményt.

Korszakunkban a szemesterményt a házzal egybeépített, vagy különálló kamrában tárolták. Nagyméretű, négyrekeszes hombárt ácsoltak ide, mely rendszerint faltól falig húzódott. A termény apadásával egy-egy deszkát kiemeltek, hogy könnyebben férjenek a szemekhez. Némelyek, mint a hordóra, csapot szereltek a hombár aljára. Ezeket a nagyméretű építményeket összefüggésbe lehet hozni a nagyobb mérvű gabonatermesztéssel. Erről különösen az egykor gya-

kori, kis űrtartalmú, kezdetleges tárolóedények tanúskodnak, a kivájt fatörzsek, hordók, szuszékok. Néhány helyen később a szuszék elnevezést használták a hombárra is. Gunda vizsgálódásai során néhány helyen a gabonavermelés emlékével találkozott, Szendrőládon például olyan vermekről tudnak, amelyekbe 20 köből gabona fért.¹⁰ A vermek egykori meglétét Ikvai is hangsúlyozza, s általánosnak mondja, s úgy véli, a vermelés nem alföldi sajátosság.¹¹

Úgy tűnik, hogy a feudalizmus időszakában és még később is a meglehetősen bizonytalan terméseredmények, a még sajnos gyakorta fenyegető éhezések hozták létre, vagy tartották életben ezt a megoldást. A vetés hol hatszorosával fizetett, hol meg azt se adta meg, ami belekerült. Ez a bizonytalanság készítette az embereket többletterményük eladására. Ekkor már a gabonaeladással sem igen éltek, mint később, amikor rögtön igyekeztek pénzzé tenni a terményt.

A kapások termesztése is meglehetősen sok munkát igényel a paraszttól, különösen akkor, amikor már nagyobb méretekben termesztik. A kukorica — és ritkán a krumpli is —, ha kikerül a nyomásokba, mindig a tavaszi gabona után következik. A múlt században még kertjellegűen kezelt földekbe, vagy irtásokba vetették a kukoricát is. A kapások alá kétszer, először ősszel, mélyen és szétszántanak, másodszer tavasszal, ültetés alá és összeszántanak. Trágyát mindig január—februárban vittek a földekre, ha nagy hó volt, szánal. Kupacokba szórták le, s csak áprilisban terítették szét. Utána szántottak, s ültették rögtön eke után a krumplit, kukoricát, minden második barázdába. Az ekekapa használatakor már csak minden harmadik sorba tettek ültetést. A kukorica között babot is pergettek. Mind a kukorica, mind a krumpli vetésének más formái is ismertek voltak, de rövid ideig, vagy csak szűk körben éltek. Így emlegették a parasztok, hogy a kukoricát a múlt század végén némelyek úgy vetették, miként a búzát. A sűrű vetést, mikor már zöldellt, boronálták, hogy ritkuljon. Kapálás közben sok szárat megint csak kicsaptak, hogy egyáltalán hozzáférjenek néhány tőhöz. Az össze-vissza nőtt száraz közt nehezen haladhattak, a növény alig kapott vizet és fényt, szemet keveset fejleszthetett. Egy időben kapa után is ültettek kukoricát, miként krumplit is. Ez az eljárás utóbb inkább csak a krumplinál maradt meg.

¹⁰ Gunda 1937.

¹¹ Ikvai 1976, 176.

20. kép. A kapa kiverése, Abod

Kertész István 1876-ban apja földjén eke után ültet krumplit. A későbbiekben is mindig eke után ülteti a burgonyát. Lehetséges, hogy az eke után ültetés hangsúlyozása a másik módszer, a kapa után ültetés alternatíváját jelenti. 1883-ban a kukoricát kapa után ülteti Kertész, 1893-ban viszont már eke után, s így teszi már ezt a későbbiekben is.

Az abodi és szuhogyi adatokból is az szűrhető le, hogy már a múlt század végén kialakult és állandósult a kapás növények eke után történő vetése. Ez az állandósulás elmondható a kapásokkal

21. kép. Kukorica kapálása, Abod.

22. kép. Kukorica kapálása ekekapával, Abod

23. kép. Kévébe kötött kukoricaszár hazahordása, Abod

végzett többi munkára is. Az elkövetkező fél évszázadban már nem sok változás éri ezen növények művelését, hisz az ekekapa megjelenése is késői és szórványos. Ha kapa után ültetnek, előbb boronálni kell.

Az eke utáni ültetést megboronálják, betakarják a magokat és gyakran hengerelnek is. A növényt növekedése során kétszer kapálják, először májusban, a vetést követően egy hónappal. A második kapálásba június végén, az aratás előtt kezdenek. Ez a kapálás tulajdonképpen töltögetés. A betakarításig többet nem foglalkoznak a kapás növényekkel. A kukorica szeptember közepére érik be, ekkor néhányan kimennek a földre, s a csuhéval együtt törik le a csövet a szárról, kötőbe, zsákba gyűjtik, majd vagy a szekérre, vagy előbb csak a földre rakják le. A törés után néhány nappal kapával egészen a tónél elcsapják a szárát, majd az így ledöntött kukoricákat kévébe kötik, csomókba rakják, s hamarosan haza is szállítják, hiszen kezdik az őszi gabona alá a mélyszántást. A törés utáni napokban, illetve esteiken néhány rokon segítségével fosztanak. Úgy húzzák le a csőről a hajat, hogy felfűzhessék koszorúba. A koszorúkat aztán a

padra hordják fel. A morzsolásnak több formája élt együtt, a csupaszz kézzel, a csutkával, a vasból készült dörzsölővel és a 30—40-es évektől elterjedő, nagyobb termelékenységet biztosító kézi gépes morzsolóval való szemnyerés.

A krumpli betakarítása szeptember végére, október elejére esik. Kapával ássák ki, zsákba szedik fel. Hűvös, sötét helyre szállítják, szőlőhegyi pincébe, udvari verembe, vagy ház alatti helyiségbe (pincébe).

A vetőmagcsere ezekre a növényekre is érvényes volt, itt is három-négy évenként északabbra eső falvak lakóival cseréltek krumplit, kukoricát.

A babbal, mákkal, káposztával végzett munkafolyamatokat nem ismerteti a dolgozat, ellenben kitér a takarmánynövények termesztésére és a széna, sarjú kezelésére. A pillangósok termesztése előtt lényegében csak a réteken és a szőlőben, aljföldeken ét út mellett termett füvek betakarítása szolgált téli táplálékkul a jószágnak. A 19. századig meglehetősen nagy területet kellett kaszálni, viszonylag kevés eredménnyel. Ekkorra azonban már pontosan kialakult a széna kezelésének a munkarendje. Az első kaszálást júniusban végzik, ekkor a rendre vágott fű az időtől függően, néhány napig szárad, majd a férfiak és asszonyok segítségével forgatják. Ismét néhány napos szárítás után a már megszáradt fűvet, amit szénának neveznek, feltakarják. A forgatást villával (a múlt század végéig favillával) végezték, a takaráskor pedig főleg gereblyét használtak, vagy villával hajtották a rendet. A feltakart rendeket rudasba hordják, egyes helyeken szénahordó rudat használnak erre a célra, máshol azonban csak villával szállítják a szénát. Egyes helyeken, kizárólag Szögliget környékén, háromágú szénaszárítót készítenek, és ezen szárítják a szénát. A széna behordását az aratás megkezdése előtt feltétlenül elvégzik. Hasonló segítségi formák jöttek létre, mint a gabona hordásánál és a szekér nagyobbítása is azonos módon történik.

A sarjú betakarítására augusztus, szeptember táján kerül sor. Ennek munkafolyamatai azonosak a széna kezelésével. Lényegében ezeknek analógiájára végzik a pillangóstakarmányokkal is a munkát. A lucernát, melyet a nyomásföldeken kívül vetnek, egy évben többször is (háromszor) kaszálják. A lucerna négy-öt éven keresztül is jól terem egy-egy földben. Mindössze annyit gondozták, hogy tavasszal, március—áprilisban megboronálták, ezzel frissítve a növényt. Ugyanígy megboronálták a zöldsugarban levő lóherét és bükkönyt is. E két utóbbi növény tulajdonképpen csak két-két évig volt kaszálható, hiszen aztán vetés került bele. Éppen ezért, mivel első évben árpa és zab mellett nőnek, csak egyszer kaszálhatók, s a következő évben,

mivel júniusban beszántják őket, megint csak egyszer kaszálhatók. Ez azt jelenti, hogy évente, mivel több tagban van lóhere és búkköny, két kaszálás került ki, és általában ennyi kerül ki — de egy földről —, lucernából is.

A századfordulótól kezdve tehát mindenképpen jelentős mennyiségű pillangóstaakrmány áll a jószág takarmányozására. Ezek a takarmányok, mivel ekkor már csépelnek, a csürbe kerülnek, s a szénát jobbára az udvaron, illetve a csür mögötti kertben kazalba rakják. A pillangósok közül is külön kezeltek egy-egy részt, amiből vetőmagot csépeltek, vagy vertek ki.

Századunktól, amikor már egyáltalán nem járnak a rétre a jószágok, bizonyos talajgondozó munkákat végeznek a parasztok. Ezek a munkák azonban jobbára kimerülnek abban, hogy elhanyagolják a vakondtúrásokat, hancsikokat, zsombikokat. Néhányan tavasszal meg is boronálják rétjeiket. A rétek ilyen jellegű gondozásában talán szerepe lehet annak is, hogy a rét egy részét lényegében szántónak fogták fel, ahol répát termesztettek. A répát szintén tavasszal ültették, előtte kétszer (ősszel és tavasszal) szántottak és trágyáztak. Az ültetés eke után történt, s néhányszor az év folyamán meg is kellett kapálni. Októberben szedték ki a földből, hazaszállították és otthon nagy késses megfejelték, azaz a levelét lecsapták. A répa pincébe, csűr alá ázott verembe került.

A kender ősszel és tavasszal is megszántott, trágyázott földbe vetették, május első hetében. Vetés után, mint más vetés után is, boronáltak. A virágos kender július közepén, a magos kender szeptember elején nyúlték. A kinyúlt markokat kévébe kötötték, s így kezelték az áztatás során. Az áztató tavak, gödrök rendbentartása évente néhány napot vett igénybe. A magos kenderből vetőmagnak valót vertek ki, néhány vékányit.

A szőlő- és gyümölcstermesztés, különösen a 19. század végéig rengeteg elfoglaltságot jelentett a parasztok számára. Ez, s a szőlők értéke indokolja a hegyközség intézményeit, a szőlőpásztorok fogadását, és szőlőkapuk alkalmazását.¹² A 16—17. századra már kialakul a szőlőművelés rendszere, ekkor már a következő szőlőben végzett szolgáltatásokat tartják számon: nyitás, metszés, homlítás, háromszori kapálás, felkötözés, befedés, szedés. Emellett már trágyázták a szőlőt és karós művelésnél karózták. Hasonló munkáról tudunk 1817-

¹² A hegyközség intézményéről, illetve egyes szőlőhegyeken szőlőpásztorok alkalmazásáról tudunk. Borovszky, 1909. 250. Ez az intézmény (szőlőpásztorral, kerítéssel, szőlőkapuval) a 20. századig is fennmaradt. Román, 1968.

24. kép. Szőlőkapálás, Abod

ből, és Kertész naplójából 1873-ból. A munkákat a márciusi nyitással kezdik, majd ennek végeztével április elején a metszésbe kezdenek. Április végén hordják ki a trágyát a szőlőbe és ekkor homlítanak, majd karóznak. Az első kapálásra május végén kerül sor. Július elején kötözik a hajtásokat. Az októberi szüret előtt egyszer még megkapálják a szőlőt. A szüret előtti időszakban hordókat, kádakat javítanak. Lényegében a 19. század végéig gúzzsal kötött, vagy faabroncsos edényeket használtak. A szedők favödörbe szedték a szőlőt, s puttonyban hordták a kádakba. Egészen sokáig, a daráló megjelenéséig, lábbal taposták a szőlőt. A kitaposott levelet mustnak nevezték és a megmaradt szőlőt törkölynek. Ezt sajtolták aztán ki. Ahol a hegyben volt pince (lukpince), ott a szőlőben folytak ezek a munkák és ott is tárolták a bort. Ahol nem volt semmilyen építmény, ott a faluba kellett vinni a leszüretelt szőlőt. A szüret után már csak a fedés munkája maradt hátra.

Ezt a munkamenetet a 16—17. századival összehasonlítva, első soron arra kell utalni, hogy a kapálások száma háromról kettőre csökkent. Nyilván az uradalmak megkívánták a gyakori kapálást, amit a parasztok saját szőlőikben nem követtek.

25. kép. A kasza megfenése, Abod

A szőlőművelés egyik legfontosabb eszköze a kapa volt. A szőlőben használt kapák általában megegyeznek azokkal, amiket pl. a kukoricához használnak, tehát a lapos kapával. A szőlőmetszést egyszerű késekkel végzik, néhány helyen emlékeznek egykori baltás szőlőmetsző kés (kacor) meglétére. Az 1920-as évekig középszerű bor-sajtót használnak és csak ettől kezdve terjednek el a kereskedelem kínálta prések.

A szőlőtermesztés a filoxérajárvány után nem tudott szert tenni ismét arra a jelentőségre, aminek a 19. század végén örvendett. A parasztok közül sokan csak jó néhány évtized eltelte után kezdtek szőlőtelepítésbe. Gyümölcsöseik azonban megmaradtak és most némileg többet gondozták a fákat. Év közben többször tisztították a gyümölcsöst, különösen ott, ahol kaszálták a fűvet, vagy lucernát vetettek. Egy-egy gyümölcs beérésekor azonban a fa alatti fűvet gondosan lekaszálták, hogy könnyebb legyen a gyümölcs felszedése. A fák gon-

26. kép. Anyaszéna hordása, vendégoldallal ellátott szekéren, Abod

dozásával, túl azon, hogy tavasszal lefűrészelték a száraz ágakat és ősz végén a törzset körbetekerték szalmával, nem sokat foglalkoztak. Néhány értékesebbnek tartott fa gyümölcsével gyakran felkeresik az egyes piacokat. Többen kísérleteznek bizonyos vadon termő gyümölcsfák nemesítésével, pl. vadalmába sóvári almát oltanak. A gyümölcsök nagy részét a frissen fogyasztáson túl aszalják, hogy ezzel némileg pótolják és ízesítsék a téli eledelt. A szilva nagy részét pálinkának főzik ki, és kevés az a mennyiség, amiből lekvár készül. A gyümölcs piaci hasznosítása csak friss állapotban volt elképzelhető.

A termelés néhány munkaszervezeti vonatkozására kell még kitérni. Abból következően, hogy a mezőgazdasági munkák nagy része — s nyugodtan lehet mondani, hogy nagy része, azaz a nyári időszakban — kampányjellegű, a munkákat máshogy, mint kooperációval, vagy dolgoztatással nem lehet elvégezni. Egy közepes parasztgazdaság nemigen foglalkoztatott külső munkaerőt, s ha rendelkezésére állt három-négy felnőtt munkaerő (egy 16 éves embert már teljes munkaerőnek számíthatunk), a munkák nagy részét maga el tudta végezni. Néhány esetben azonban szükség volt bizonyos munkatársu-

lásokra, így hordásnál és cséplésnél. Az ilyen gazdaságok tagjai, ha fuvaroztak is, de más gazdaságok szolgálatába nemigen álltak.

Néhány nagyobb parasztgazda és középbirtokos azonban majdnem egész éven keresztül foglalkoztatott agrárszegényt. Ezt vagy úgy tette, hogy földjének egy részét részes művelésre átengedte, vagy pedig az általa megdolgozott földre hívott munkásokat és az általa termesztett növények feldolgozásához keresett segítséget. Ebből a szempontból élesen el kell választani a kapitalizmus mezőgazdaságának két korszakát. Az első időszakban, jobbra a 19. század végéig, a sarlós aratással, a kézi csépléssel és a szőlőműveléssel olyan időigényes tevékenységet végeztek, mely több ember huzamos ideig tartó munkáját igényelte. Ekkor számos ember talált munkaalkalmat, s ha meg lehetőséget csekély bérért kellett, hogy dolgozzon, akkor is szívesen vállalt munkát. Mind az aratás, mind pedig a cséplés részért történt. A képesek a learatott, vagy kicsépeelt mennyiségnek összesen egytizedét kapták. Aratásra, mert félték attól, hogy az aratás elhúzódásával sok szem elpereget, több munkást is foglalkoztattak. A cséplés üteme valamivel lassabb volt. A képesek gabonáját külön keresztetekbe rakták, utoljára hordták be és először csépeelték el. Meglepően alacsonyak azok az árak, amelyek a 19. században uralkodtak. A gazdaságtalan eljárás és a kevés fizetés miatt az agrárszegénység egy része az Alföldre igyekezett. A szakirodalomban egyes csodálkozó megjegyzéseket lehet olvasni, miszerint ide, az északi megyékből szlovákok jönnek csépelni, az emberek pedig innen az Alföldre igyekeznek nyomtatni.¹³ Ennek a jelenségnek egyszerűen az az oka, hogy ugyanazért a munkáért az Alföldön jóval több terményt kap a Szendrő környéki paraszt, mint otthon kapna. Mindkét helyen részért dolgozik (főleg tizedért), és ott kap több terményt, ahol több és termelékenyebb munkát végeznek.

A 19. század végétől az agrárszegénység szinte egycsapásra elesik addigi keresményeitől. A nagy munkaerő-migrációk is megszűnnek. Ettől az időtől kezdve éri el csúcspontját az amerikai kivándorlás, ami mindenképpen összefüggésbe hozható a mezőgazdaság ilyen fejlődésével.

Noha némely képsmunka, így a kaszás aratás az aratópár számára megmarad, de már más formák uralkodása a döntő. A kisebb gazdaságok kapásnövényeket művelnek részibe, felébe, harmadába, negyedébe, attól függően, hogy ki végzi a szántást, kinek a vetőmagja kerül a földbe, stb. Réteken szénát, sarjút, pillangós takarmánynövényeket kaszálnak és hordanak be feléért, harmadáért.

¹³ Gunda 1937. 68.

Egyes falvakban, ahol jelentős számú kismemesi réteg élt, a feudalizmusból öröklött formákként a familiáris viszonyok legkülönbé-
lébb változatai maradtak fenn. Ezekben az esetekben sokkal jobban
tanulmányozhatók a segítségi, kölcsönkérési, ledolgozási rendszerek.
Az egykori nemesnek még századunkban is alávetettje volt az egy-
kori zsellér leszármazottja. Szinte kötelezettségszerűen, gyakran el-
lenszolgáltatás nélkül segített a nemes bármely kérésére. Ha vala-
milyen szerszámot kért kölcsön a nemből, azt természetesen ingyen
munkával egyenlítette. Az egykori nemesi háztartások a legapróbb
dolgokhoz (mosás, meszelés) segítséget hívtak. Az ilyen függő hely-
zetben élő emberek sorsa az agrárszegénység egy különös rétegét
jelenti, hisz máshol alig vállalkozhatnak munkát, mint a patrónus gazda-
ságban. Tőle kapnak részes földet, nála aratnak, hordanak stb.

Főleg a nem kampányjellegű munkáknál, mint a tavaszi, őszi
szántások, a nagyobb gazdaságokat állandó bér munkások segítik. A
föld nagyságától függően egy-két cseléd. Szabó László, a paraszti gaz-
daságokban folyó munkákat a munkaszervezet szempontjából öt cso-
portba osztja (családi munkaszervezet, állandó bér munkások, idősza-
ki bér munkások, ledolgozás igénybevétele, társas munka igénybevé-
tele). Összegzésében területünkről azt írja, hogy itt az uralkodó for-
ma a kiscsaládi munkaszervezet és a lokális alapú társas munka volt.
Fontos szerepet játszott a részes műveléshez kötött ledolgozási rend-
szer is. Ezzel szemben a bér munka formái alig alakultak ki.¹⁴ Gyűjté-
sem adatai alapján különösen a családi munkaszervezet által elvég-
zett munkák dominálnak, alig van jelentősége az említett példák-
on kívül a társas munkának. (Attól, hogy egyesek egy teremben, egy-
szerre, de a magukét fonják, a fonás nem tartható társas munkának.)
A ledolgozásnak igazán ott van jelentősége, ahol különböző függőségi
viszonyok alakultak ki a társadalom egyes rétegei között. Néhány
egyenlő helyzetű családnál a kölcsönös segítségnek olyan rendszere
alakult ki, amelyben az egyes munkákat, amit segítségként végeztek,
nem is tartották számon, hisz' ugyanilyen jellegű segítséget ők is
bármikor igénybe vehettek. Ugyanez áll a szerszámok kölcsönké-
rására is.

Jóllehet, a termelés fontos kérdése a családon belüli munkameg-
osztás, ennek leírására most nem vállalkozom, általánosságban az
mondható el, amit Jávor Kata nyírségi vizsgálatában bemutat.¹⁵ A kö-

¹⁴ Szabó 1968. 118—121.

¹⁵ Jávor 1966.

vetkezőkben egy valamivel ismeretlenebb kérdésről, a termelés mértékeiről és arányairól, a munkavégzés időstruktúrájáról kell szólni. Arról, hogy egyes munkák mennyi időt vesznek igénybe, milyen a produktivitásuk.

A természet arányai és mértékei — időstruktúra: a már többször idézett 1817-es statisztika a munkavégzésre fordított napok számát közli (1 holdat véve alapul) a különböző művelési ágakban.

Ezek olyan adatok, amelyek a későbbi vizsgálatok során többé-kevésbé hitelesnek tűnnek. Debreczeni munkájában 1 hold szántó művelésére 17 gyalognapot számít; szántásra 3, vetés-boronálásra 1, gyomlálásra 1, trágyázásra 1, aratásra 6, behordásra 1, cséplésre 4 munkanap jutott. Egy hold rét művelésére 15 gyalognapot lehet számítani, ezek: rét, tisztogatása 3, kaszálás 2, gyűjtés 4, behordás 1, a sarjú betakarítására pedig az eddig felsoroltakra eső munkanapok fele, azaz 5 nap. Egy hold szőlő művelésére 47 gyalognapra volt szükség: nyitásra 3, metszésre 3, homlításra 4, trágyázásra 6, karózásra 4, első kapálásra 6, kötözésre 4, második kapálásra 6, szedésre 8, fedésre 3.

Termelékenyebb eljárásokat az elmúlt évszázadban csak a szántóföldi gazdálkodásban sikerült kifejleszteni. Az aratásnál a kaszás aratás bevezetése harmadrészére csökkentette a szükséges munka-időt, vagyis egy aratópár egy nap alatt közel 1 holdat learatott. Cséplésnél ez a munkaidő- és munkaerő-megtakarítás szinte hihetetlen méreteket öltött, hiszen cséplőgéppel a kézi cséplés nehéz munkája néhány óra alatt elvégezhető. A többi munkára fordított idő mennyisége nemigen változik, összességében mégis majdhogynem felére csökken például 1 holdnyi búza termesztése. Utalni kell azonban arra is, hogy a termelésre fordított napok száma nagymértékben megnövekszik ott, ahol a parasztnak a határban szétszórtan fekszenek a földjeik — alig néhány száz négyszögöl egy-egy darabban —, így sokszor az ezek megművelésére fordított idő rövidebb, mint az, amit az egyes darabok közt megtett út oda-vissza megjárására kellett fordítaniuk. A rét művelésére, bár termelékenyebb eljárásokat nem vezettek be a parasztnak, úgy tűnik, kevesebb munkát fordítottak. Különösen a rét tisztogatására szánt 3 nap rövidül egy napra. A szőlő műveléséhez szükséges napok száma alig változik. Itt persze, jóval kisebb az új technológiák bevezetésének lehetősége (mint pl. a taposásról a darálás való áttérés).

A fenti számításokat néhány esetben módosítani kell. Az átlagos parasztagazdaságok 5—10 hold szántó mellett 2—3 hold rétből, néhány száz négyszögöl szőlőből álltak. A különböző munkálatokra fordított idő éppen ezért egyes esetekben nem 1 holdra, hanem az egyes mű-

velési ágak összességére számítható. A szőlő esetében, noha valójában az 1 holdnyi területnek csak egynegyedét kell megművelni, a ráfordított munkaidő nem egyenes arányban csökken a földterülettel. Ennek ellenkezője érvényes a szántó és rét esetében. Itt a földterület növekedése nem jelenti a munkaráfordítás egyenes arányú növekedését.

Munkatermelékenységi vizsgálatok elsősorban az aratás és cséplés esetében végezhetők. Erre nézve forrásként használtam fel Kertész István naplóját és az abodi görög katolikus egyház számadáskönyvét.¹⁶ Ugyancsak e feljegyzések alkalmasak arra, hogy egyes esetekben a terméseredmények alakulását mutassam be. A dolgozat célja e kérdésben nem a terméseredmények évenkénti nyomon követése, hanem csupán bizonyos tendenciák érzékeltetése volt. Eppen ezért nem elégedhettem meg a parasztoknak Bodor kérdőívére adott válaszaival, melyek csak az átlagos terméseredményekről tájékoztatnak.¹⁷ Érdekes azonban néhány község adatait idézni: sorrendben a búza, a rozs, a tengeri és a burgonya 1 holdra vonatkoztatott termésátlagai szerepelnek. Abod: b—5 q, r— 5 q, t—8 q, b—40 q; Borsod: b—7 q, r—6 q, t—10 q; Edelény: b—10 q, r—9 q, t—8 q, b—30 q; Galvács: b—5 q, r—5 q, t—9 q, b—40 q; Ládbesenyő: b—6 q, r—5 q, t—8 q, b—8 q; Martonyi: b—7 q, r—6 q, t—6 q, b—100 q; Rudabánya: b—4 q, r—4 q, t—7 q, b—20 q; Szalonna: b—7 q, r—6 q, t—5 q, b—50 q; Szendrő b—6 q, r—7 q, t—6 q, b—40 q; Szuhogy b—5 q, r—4 q, t—7 q, b—18 q. A gabonatermés általában alacsony, s Edelényt kivéve ebben jobbára egységesek a települések. A burgonya termésátlagai viszont elképesztően széles szóródást mutat, a különböző községeknel 8 és 100 q között mozog. Ennek okát részben az eltérő művelési viszonyok, talajszerkezet, a termelésben mutatkozó jelentőség eredményezik.

Az egyes esztendőket vizsgálva a búza, de más gabonafélék terméseredménye is igen nagy szóródást mutat. Vannak évek, amikor a termés alig hozza meg az elvetett mennyiség kétszeresét (Abod, 1886: 2,2x), máskor igen kedvező az aratás (Martonyi, 1908: 7,7x), a többi évben pedig főleg e két szélső érték között mozog az átlagtermés (Martonyi, 1907: 4x). Az árpa és zab átlagtermése jóval alacsonyabb az ősziekénél, szerencsés az az év, amikor ötszörösét hozza meg az elvetett mag. Általában abban az évben, amikor jól fizet az őszi gabona, rosszul fizet a tavaszi, és így fordítva (Abod, 1886: a zab 5x-ös).

¹⁶ Abod, görögkatolikus egyház számadáskönyve, 1870—1914.

¹⁷ Bodor 1921.

A sarlós aratás korában általában olyan keresztekert raktak, melyekben 80—100 kg tiszta búza, 70—90 kg rozs volt. Egy emberre naponta másfél kereszt csépelni való gabonát számoltak, s ha ketten dolgoztak együtt, 2—3 napi cséplés után szórtak. A kaszás aratás korában már kisebb keresztekert raktak, s így kisebb kévéket is kötöttek. Ekkor 40—65 kiló között mozog a keresztben levő tiszta szem súlya. (Búza keresztje, 1877: 90 kg, 1882: 97 kg, 1906: 43 kg, 1907: 40 kg, 1908: 50 kg, 1903: 67 kg.)

A fenti számok lényegében csak a termés esetlegességét, s ezen keresztül a termelés kiszolgáltatottságát hivatottak bizonyítani.

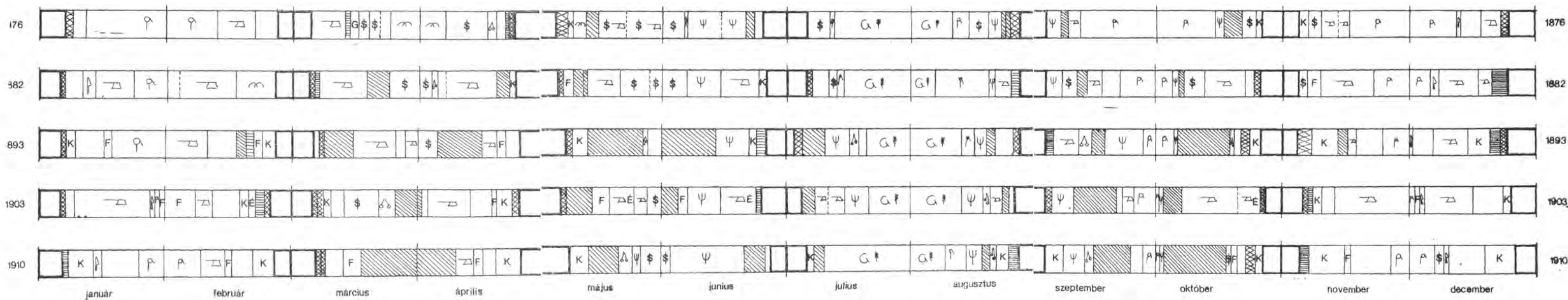
A földművelés munkafolyamatait, mintegy összefoglalásképpen, kalendáriumszerűen közlöm. Emellett feldolgoztam Kertész István naplójának öt, egymástól távoli esztendejét. Ez az öt év szinte mindig egy más típusú paraszt alakját mutatja be, pontosabban más társadalmi státuszú egyén gazdasága, ezen keresztül időstruktúrája, és megélhetési formája bontakozik ki.

Kertész az első időmetszetben agrárproletár, olyan nincstelen paraszt, aki másoknál végzett csépléssel, aratással, erdőmunkával keresi kenyerét, s tartja el ekkor még csak magát és feleségét. Főleg kismemesek gabonatermő gazdaságában, és a középbirtok érdekében dolgozik. Háza és kevés szőlője van. A második évben 4 tagú családot tart el, földje még nincs, főleg haszonbérleteket vállal, s hasonlóan képes munkákat, mint előző alkalommal. A harmadik időmetszetben Kertész már 10 hold körüli földön gazdálkodik, örökölte szülei földjének egy részét. Két nagyobb gyermeke van, de még nem akkorák, akik komolyan segítenének a gazdaságban. Egyházi funkciója is van, a református egyház egyik presbitere, 1903-ra gyarapítja egy kevés földdel gazdaságát, melyben ekkor négy erős, felnőtt ember dolgozik. Most kevesebb munka esik rá, sok mindent fia végez, míg ő mint paraszt-ács sokat dolgozik másoknak. A gazdaságnak egy pár lova van, mellyel a fiúgyerek végez néha bérszántást. Kertész vezető községi ember ekkor. Az utolsó évben községi bíró, a falu egyik első embere. Gyermekei megházasodtak, a család újra két főből áll, s a munkák elvégzése ismét egyedül reá hárul.

Az év munkálatainak összegzése hónapok szerint, a századfordulót tekintve:

Január: cséplés, favágás, erdei munka, otthoni javítás, faragás, disznóölések. Február: (cséplés), favágás, erdei munka, kőhányás, otthoni javítás, faragás, trágyahordás. Március: (famunkák), (trágyahordás), szántás-vetés, nyitás, hengerelés. Április: nyitás és metszés, gyümölcsös- és réttisztítás, szántás, ültetés. Május: (ültetés), gondonyozás, ültetések kapálása, kendervetés, pillangósok kaszálása, karófaragás, karózás, homlítás. Június: szénamunka (kaszálás, takarás, hordás), ültetések második kapálása, szőlő első kapálása, tarlószántás. Július: (széna munka), aratás-hordás, gyümölcssszedés, kötözés, kendernyűvés. Augusztus: (aratás-hordás), géplés, pillangós takarmányok, sarjúkaszálás, trágyahordás, szántás, gyümölcssszedés, második szőlőkapálás. Szeptember: pillangós takarmányok — sarjúmunka, kukoricatörés és górévágás, szántás és vetés (cséplés), kendernyűvés. Október: (szántás és vetés), krumpliásás, répaásás, szüret, (cséplés). November: cséplés, szántás, fedés, erdei munkák. December: cséplés, otthoni javítgatások, disznóölések. (Ezen munkák mellett a parasztnak számos, állandó jellegű elfoglaltságuk is akadt, mint például vásáron, egyházi gyűlésen, közmunkán való részvétel, malomba menetel, a jóság folyamatos gondozása stb.).

the first of these is the fact that the
the second is the fact that the
the third is the fact that the
the fourth is the fact that the
the fifth is the fact that the
the sixth is the fact that the
the seventh is the fact that the
the eighth is the fact that the
the ninth is the fact that the
the tenth is the fact that the
the eleventh is the fact that the
the twelfth is the fact that the
the thirteenth is the fact that the
the fourteenth is the fact that the
the fifteenth is the fact that the
the sixteenth is the fact that the
the seventeenth is the fact that the
the eighteenth is the fact that the
the nineteenth is the fact that the
the twentieth is the fact that the
the twenty-first is the fact that the
the twenty-second is the fact that the
the twenty-third is the fact that the
the twenty-fourth is the fact that the
the twenty-fifth is the fact that the
the twenty-sixth is the fact that the
the twenty-seventh is the fact that the
the twenty-eighth is the fact that the
the twenty-ninth is the fact that the
the thirtieth is the fact that the
the thirty-first is the fact that the
the thirty-second is the fact that the
the thirty-third is the fact that the
the thirty-fourth is the fact that the
the thirty-fifth is the fact that the
the thirty-sixth is the fact that the
the thirty-seventh is the fact that the
the thirty-eighth is the fact that the
the thirty-ninth is the fact that the
the fortieth is the fact that the
the forty-first is the fact that the
the forty-second is the fact that the
the forty-third is the fact that the
the forty-fourth is the fact that the
the forty-fifth is the fact that the
the forty-sixth is the fact that the
the forty-seventh is the fact that the
the forty-eighth is the fact that the
the forty-ninth is the fact that the
the fiftieth is the fact that the
the fifty-first is the fact that the
the fifty-second is the fact that the
the fifty-third is the fact that the
the fifty-fourth is the fact that the
the fifty-fifth is the fact that the
the fifty-sixth is the fact that the
the fifty-seventh is the fact that the
the fifty-eighth is the fact that the
the fifty-ninth is the fact that the
the sixtieth is the fact that the
the sixty-first is the fact that the
the sixty-second is the fact that the
the sixty-third is the fact that the
the sixty-fourth is the fact that the
the sixty-fifth is the fact that the
the sixty-sixth is the fact that the
the sixty-seventh is the fact that the
the sixty-eighth is the fact that the
the sixty-ninth is the fact that the
the seventieth is the fact that the
the seventy-first is the fact that the
the seventy-second is the fact that the
the seventy-third is the fact that the
the seventy-fourth is the fact that the
the seventy-fifth is the fact that the
the seventy-sixth is the fact that the
the seventy-seventh is the fact that the
the seventy-eighth is the fact that the
the seventy-ninth is the fact that the
the eightieth is the fact that the
the eighty-first is the fact that the
the eighty-second is the fact that the
the eighty-third is the fact that the
the eighty-fourth is the fact that the
the eighty-fifth is the fact that the
the eighty-sixth is the fact that the
the eighty-seventh is the fact that the
the eighty-eighth is the fact that the
the eighty-ninth is the fact that the
the ninetieth is the fact that the
the ninety-first is the fact that the
the ninety-second is the fact that the
the ninety-third is the fact that the
the ninety-fourth is the fact that the
the ninety-fifth is the fact that the
the ninety-sixth is the fact that the
the ninety-seventh is the fact that the
the ninety-eighth is the fact that the
the ninety-ninth is the fact that the
the hundredth is the fact that the

Jelmagyarázat:

	vasár- és ünnepnap	P	cséplés	△É	építés
	vásár	g	géplés	\$	szőlőmunka
	malom	G*	aratás (hordás)	♂	gyümölcsösben
	dísznövény	ψ	szénamunkák		földműves munkák
F	fuvar	K	köz- és hivatali m.		otthoni munkák
	kőhányás	△	faragás		

V. ÁLLATTARTÁS

A földművelés mellett a termelésben jelentős helyet foglal el az állattartás is. Igaz, hogy az állattartás során a parasztnak nemcsak közvetlen fogyasztásra termelnek, húst és tejet adó állatokat nevelnek, hanem a földművelés szolgálatába állított igavonókat is tenyésztnek. A különböző korszakokban éppen ennek a kettősségnek eltérő arányait lehet megfigyelni. Utalni kell arra is, hogy mind az állattartás, mind a földművelés kölcsönös rendszerbe épült, mely számos mozzanatában csak egymáshoz való viszonyában érthető meg. Ezért nehéz megállapítani, hogy a termelés csúcspontján e két ágazat közül melyik, pontosabban: az ágazaton belül, melyik terményfajtáé az elsőbbség. Az árutermelést tekintve, az őszi gabonák termesztése dominál, ez a mozgatója a termelés egész rendszerének, ha viszont az önfogyasztás felől közelítünk, a kérdés elveszti értelmét, mert organikus egésznek tűnik a termelés, melyben egyaránt helyet kap a búza, káposzta, a kender termesztése, a baromfi és disznó nevelése.

A termelés során az egyik ágazat szinte folytonosan a másik ágazatba is beépül, hiszen a gabonaföldek aratás után legelőül szolgálnak, az állatok trágyája, a talaj termőképességét fokozza. Az őszi takarmányokkal táplálják az állatokat, az állatok meg „cserében” megszántják a földeket.

A sort lehetne még folytatni. Az állattartás jellegének megítélésakor a fő kérdés az, hogy az állatokat fogyasztásra, vagy újratermelésre nevelik-e. Szinte a 20. század eleji fajtaváltásig, főleg energiaforrásként tartották az állatokat, emberi táplálkozásra, vagy értékesítésre alig került belőlük. Különösen a 16—17. században és azt megelőzően, amikor egy-egy eke elé 4—6 ígás állatot is fogtak, jellemző ez. Bár a későbbiekben kevesebb jószágot kell az eke elé fogni, a 19. században már általában csak kettőt, még mindig az ígásállatok tenyésztése dominál. Ezek mellett alig találni fejősteheneket, eladásra hizlalt marhákat, sőt, úgy tűnik, hogy ezen a területen a parasztnak nem neveltek annyi jószágot, amennyit igáik elé fogtak, hanem más területen nevelt jószágokat használtak, keresték a vásárokon. Mindenesetre erre utalnak a parasztnak a 19. század fordulójáról szóló beszámoló, miszerint a vásárra jártak ökrökért.

Az árutermelés felől közelítve a gazdaságokhoz, megállapítható, hogy a piacra termelés szinte kizárólagosan csak néhány gabonafélét, főleg ősziakat érintett. Az árutermelő gazdaságok, de más földművelő gazdaságok sem termelhetnek ígás állatok nélkül. A termelés üzem-

költségeit igazán csak ott lehet vizsgálni, illetve a vizsgálat jogosságát felvetni, ahol valamilyen szintű piacra termelés folyik. Tény persze az is, hogy a paraszti gazdaságokban a munkaerőnek alig, vagy egészen más szinten van értéke. A kapitalizmus azon korszakában, amikor már kezdi a kapitalista piac az önfogyasztás, s így az önellátás rendszerét feltépni, ezen kérdések felvetése egyre jogosultabb lesz. A parasztok, ha csak néhány hold földön dolgoznak, s ennek jövedelméből élnek is, mindenképpen kénytelenek néhány mázsa terményt értékesíteni. Olyan gazdasági korszakban, amikor az értékesítés szinte kizárólag a gabonára korlátozódik, csakis a gabonatermelésen keresztül ragadható meg a paraszti gazdaság. A búza vagy rozs termesztésének üzemköltségébe nem is igazán az ember, hanem az igavonó állat, a ló és ökör munkája, illetve eltartása számítható be. Az igavonó eltartásának üzemköltségébe pedig — folytatva a gondolatmenetet —, a tavaszi gabona, takarmánynövények termesztése csökkenését jelentették a könnyebb ekék, ügyesebb fogatolási módok, azaz, kevesebb állatot kellett már az eke elé fogni.

Az ígásállatok hasznosítása legfőképpen a szántásnál történt. Ez a munka szabta meg, hogy hány jószágot tartson a gazdaság. Amikor például 4 vagy 6 ökörrel szántottak, alig használták ki a jószágot, mert más munkálatoknál, főleg fuvaroknál elég volt belőlük 2, legfeljebb 4. Az év nagy részén csak pihent a jószág, nem hasznosították, de etetni kellett őket. Később javult a helyzet, mert már a 19. század elején csak 2 ökröt fogtak az iga elé.

A gabonatermesztés rentabilitását a gazdaság nagysága is befolyásolja, vagyis az ígásállat tartását olcsóvá vagy drágává teheti a föld nagysága. Az 5 holdas gazdaság már ígásállatok tartására törekszik, pedig ekkora földterület még messze nem nyújt annyi munkát, melynek elvégzése lekötne az állatokat. Egy pár ígásjószágot legkifizetődőbben a 15 hold körüli gazdaságok tarthatnak, itt annyi munka adódik, amit kényelmesen, még nem hajszolotva az állatot, elvégezhetnek.

Az ígásállatok hasznosításának két lehetősége ismeretes. Egyik esetben a parasztok csak a saját gazdaságukban dolgoznak jószágaikkal, ekkor csak közvetett módon hoznak hasznot, a földet dolgozák meg, a termést szállítják haza, majd a piacra. Ezek a munkák mind beépülnek a végső eredménybe, az értékesítésbe. Másik esetben a jószág haszna nincs kitéve az időjárás szeszélye szerint alakuló termés nagyságának és értékének, hisz' a munka ellenszolgáltatásakénti fizetség közvetlen, vagyis a gazdaság a saját működési körén túli közegben is végez munkát, immár bérbe bocsátván maga és főleg jószága munkaerejét. A fuvarokat és szántásokat jobbra pénzért

végzik a kisparasztnak, s az állatok ilyen hasznosítása során hamar megtérül a fenntartás költsége, sőt, jelentős haszon is keletkezhet. Különösen nagy a fuvarozás jelentősége ott, ahol állattal nem rendelkező rétegek jelennek meg, tehát az iparosodó településeken és környékükön, a városiasodó községekben. Századunk első felében a szuhogyi parasztnak az őszi gabona elvetése után nagy fuvarokat vállaltak, Ormosbányáról szállították a bányászoknak járó szenet a környékbeli falvakba. Martonyiban az erdőbirtokosok szorultak a kitermelésekkor a parasztnak igáira. Szendrőben a középosztály fuvaroztatott a parasztnakkal. Ezek a fuvarlehetőségek főleg a múlt század végétől kezdve adódtak, s inkább csak a lovat tartó gazdaságokat érintették.

Ettől a korszaktól kezdve tehát rentábilisabb a gyorsabb járású lovat tartani. Ezt megelőzően nagyobb távolságra ritkán szállítottak árut, évente legfeljebb kétszer kellett csak távolabbi vásárba elszekerezni, gabonát vagy bort eladni. Erre pedig elég volt néhány pár lovas fogat egy-egy faluban. Az ökrök hasonló munkabírásúak voltak, mint a lovak, eltartásuk jóval olcsóbb, viszont lassú járásúak. Az ökrök lóval való felcserélésének gondolata azonban nemcsak a 19. század végén merül fel, jöllehet, igazán ekkor kezd a váltás lejátszódni. A 18. században még szinte mindenhol ökrökkel szántanak, a következő század elején azonban már egyre többen végzik e munkát lovakkal. Különösen ott jelennek meg hamar a lovak, ahol a parasztnak sok apró darabban művelik földjeiket, s ezért a gyorsabb munkavégzésre kényszerülnek. Ugyancsak gyorsítja a váltást a részes munkából élő családok újabb munkalehetősége. Az alföldi nyomtatóbandák lovat tartanak, s ezekkel szántanak is. Úgy tűnik, a 19. században az eszményi parasztnak alakját az ökrös-, századunkban a lovasgazda reprezentálja.

A 19. század közepéig a parasztnak számos állatai kizárólag igásállatok, s alig van növendék jószág, eladásra, vagy szaporításra tartott ló, marha. 2—4 ökör mellett alig van 1—2 tehén. A 19. század második felétől már több a növendék és a fejőstehén. Egy-egy gazdaság kezén most sincs azonban kiemelkedően sok jószág, de majdnem mindegyik gazdaság tart legalább egy tehénkét.

A tenyésztés méreteinek jellemzésére és a változás érzékeltetésére bemutatnom az 1828-as összeírás és a kapitalizmus korabeli állatszámhlálási statisztikák néhány adatát és tanulságát.¹

¹ Ol. N 26. Regnicolaris Lvt. Conscr. 1838. Comitatis Borsodiensis.

Község	Év	Az állatállomány változása							Ló		Sertés össz.	Juh össz.	Ló		Fogat		6. táblázat	
		össz.	ebből növekedés	tehén	ebből ökör	malcár	borjú, páros.	össz.	cajka	kanca			1-es	2-es	3-as	2-es	ökör	tehén
Abod	1828	129	12	48	68			82			42	82		31	3	32	1	
	1895	311	31	140	140	311		77	8	32	308		1	34		58	5	1
	1911	644	189	180	164	440	180	142	16	76	49	772						
	1935	608	171	265	132	466	130	151	17	58	69	706						
	1942	669	320	173	170	230	364	119	33	49	37	639						
Martonyi	1828	60	10	22	28			10			18			5		14		
	1895	304	130	143	30	289	5	109	19	55	35	319		34	5	14		
	1911	363	138	192	12	148	192	119	13	55	51	198						
	1935	323	150	157	14	6	316	131	14	52	65	326						
	1942	398	205	165	24	9	369	113	36	42	35	280						
Szuhog	1828	63	7	16	49			24			14	46	2	9		20		2
	1895	349	135	149	63	347	1	121	13	18	90	282	54			27		
	1911	341	115	146	80	198	139	117	7	32	78	120						
	1935	404	185	153	92	87	314	70	5	12	51	267						
	1942	478	185	166	125	26	452	64	4	11	49	226						

A századfordulótól kezdve jelentős változás figyelhető meg az állattenyésztés terén. A parasztok most már évente eladnak egy borjút, ritkán egy tehenet. A kevésbé tejelő magyar marhát jobban tejelő fajtákra cserélik ki. A tejjel és tejtermékekkel piacozni kezdenek. Ez mindenképpen olyan korszak, amely már az állattenyésztést igyekszik a földműveléssel egyenrangúvá tenni, valóban önálló ágazattá emelni.²

A belterjes állattenyésztésnek bizonyos feltételei már régtől fogva adottak voltak. Az istállózó állattartás középkori eredetű, azonban a takarmányozás fejlődése csak késői, múlt század végi. Mielőtt azonban ennek elemzésébe kezdenék, utalni kell arra is, hogy a parasztok hússzükségüket szinte a mai napig maguk fedezték, ezért olyan állatokat is tenyésztettek, melyek hamar megnőttek, előállításuk költségük alacsony volt. Igaz, hogy századunk első évtizedeiben több faluban is létrehoztak mézárszékeket, ahol azonban csak időnként lehetett friss húst kapni. A kimérésre kerülő állatokat a falubeli parasztok adták el a mézárosoknak. Sertéshús még viszonylag gyakran volt, de marha jobbára csak akkor került vágásra, ha egy-egy öreg jószágot már nem lehetett tovább tartani, vagy hirtelen le kellett vágni. Ezek a mézárszékek azonban alapvetően nem változtatták meg az állattenyésztés struktúráját. A tenyésztett állatok köre ugyanolyan széles maradt.

A tenyésztett állatok közül a szarvasmarha jelentősége a legnagyobb. A 19. század végéig főleg ökröket tartottak, s igaztak, tehenek alig voltak. A századfordulótól csökken az ökrök jelentősége, lovakat igaznak inkább, s egyidejűleg a tehenek jelentősége is megnő. Ezt a váltást nem sokkal később követi a fajtaváltás, midőn az addigi magyar fajtát főleg pirostarkára és kisebb mértékben szimentálira cserélik. A tehénállomány szinte évek alatt kicserélődik, az ökrök azonban még évtizedek múlva is a régi fajtából valók.

A lovakat csak igazásra hasznosítják. A korszak végéig kizárólag csakis melegvérű fajtákat neveltek, abból is főleg a magyar lovat, nemesített fajták, mint a lipicai, arab, nónius, stb. alig fordultak elő.

A sertéstartás pontos méreteine nehéz következtetni a korábbi időkből, mert az összeírás nem érintette a malacokat, süldőket, csak az öreg disznókat, s ennek aránya az összeírás idejétől függött. Így a tavaszi számlálás esetén alig akadt sertés. Az azonban valószínűnek tűnik, hogy a néhány, 4–6 disznót tartó gazdaság mellett minden háztartásban vághattak a tél folyamán egy-két sertést. A sertések fajtájáról az tudható, hogy a 19. században mangalicát tartottak.

² Gaál 1966.

amely fajtának tenyésztése lényegében a korszak végéig megmarad, még ha fel is tűnik e században egy-két hűssertésfajta.

A juhok tartásáról pontosabb kép vázolható. A juhos gazdák száma, amióta források állnak rendelkezésre a kutatásnak, mindig elenyésző volt. A parasztok alig 10—20 százaléka tartott juhot, sőt, a korszakunkra még ennél is kevesebben. A juhtartók nagyobb parasztok voltak, nyomáson kívüli földekkel rendelkeztek, illetve a nyomásokon belül nagyobb darabjaik voltak. Közösen tartottak egy juhászt (bacsót), aki tavasztól őszig foglalkozott az állatokkal. A juhokat, noha fejtek is, főleg azonban gyapjáért tartották. A múlt században már merinót tenyésztettek. A juhtenyésztés az átlagos parasztgazdaság struktúráján kívül esik, annak termelési rendjébe nem illik be, ezért a későbbiekben épp csak utalok egy-két mozzanatra.

Az a néhány kecske, ami a környék agrárszegénységének kezén volt, jobbára a sertésnyájjal járt együtt a legelőre, erdőre. Jelentősége alig volt.

A friss húst a parasztok asztalára a *baromfi* szolgáltatta. Főleg libát és csirkét tenyésztettek. Az előbbit persze, legalább annyira tolláért, is nevelték, mint húsáért. Bár kacsát is neveltek, de jóval kevesebbet, hiszen tollát nemigen szerették felhasználni, s nevelésével is sok gond volt, a libánál ugyanis jóval több gondoskodást igényelt. Csirkét (parlagi tyúkot), minden gazdaság tartott, libát már kevesebben. Ahol azonban kiházasítandó leány volt, ott liba is volt. Egyes gazdaságokban pulykák is találhatók, sőt, már a 17. században is tarthattak, miként a szendrői uradalomban is (indiák).³

Egyesek foglalkoztak még nyúllal, galambbal, de ez már inkább a korszak végén, a parasztság felbomlásával lesz általános és jelentős. A méheket tartók aránya mindig alacsony volt.

Összességként az mondható el, hogy a kapitalizmus korában az állattállomány összetételében a lényegi változást a szarvasmarha fajtaváltása, és az ígásállatoknál a ló elterjedése jelentette. E folyamatokkal szoros kapcsolatban volt az állattenyésztés belterjessé válása. E belterjesség azonban még csak szűk határokig juthatott el, miként arra később visszatérek.

Az állattartást a lovak, marhák, sertések esetében a legeltetés és istállózás kettőssége határozza meg. E két kezelési, illetve élelmezési forma egymáshoz való viszonya mit sem változott az évszázadok során. A parasztok tavasztól őszig pásztorokra bízta állataikat,

³ Kárffy 1911. II. 9.

⁴ Makkai 1934. 77—84.

27. kép. A kondás egybegyűjti állatait, Abod

ilyenkor csak a hazaérkező jószágot kellett bekötni, esetleg vetni elé valamit, s megfajni a tehenet. A téli időszakban otthon, az istállóban hevernek és a takarmányozás mellett számos más munkát is igényelnek. A tenyésztés belterjessége a takarmányozás minőségében, javulásában mérhető mindössze, mert a legelőterület változása nem jelenthetett ilyesmit.

Jelentős méretű pásztorszervezet nem alakult ki ezen a területen. Minden faluban működött néhány pásztor — a középkori munkamegosztás példája nyomán —, akik jobbára a zsellérsorsú emberek közül kerültek ki, s akiknek nem volt tanult mesterségük a pásztorkodás. Foglalkozásukat rövid ideig gyakorolták, s nem is hagyták utódaikra e mesterséget. Amíg pásztorok voltak, számukra a község vagy a legeltetési szervezet házat, szerény gazdaságot biztosított. Néhány darab állatukat legeltethették a parasztok nyájában, útminti füves részeket kaszálhattak, s néha kevés tengeriföldet is kaptak. Megélhetésüket a parasztok terményjuttatása jelentette, az őszi behajtás után egy-két véka búzát és rozsot kaptak.

A parasztok állataikat még a feudalizmusból örökölt rend szerint hajtották a legelőre. Az úrbérrendezéskor a telki állomány alapján szabták meg, hogy ki, hány jószágot hajthat ki. Ezek a megállapított számok meglehetősen magasak voltak, majd minden faluban 12 tehenet hajthattak ki egy egész telek után. Az úrbéres gazdák tehát

a későbbiekben is annyi jószágot legeltethettek legelőbér nélkül, amennyi joguk alapján, megillette őket, csak az ezen felüli állatokért tartoztak bért fizetni a legeltetési társulatnak. A feudalizmus idejében a számosállatként tartott jószágek közül csak a szarvasmarhának voltak nyájai, a tehenek csordára, az ökrök általában kintháló gulyára jártak. A lovak legeltetése — a ménesek —, csak a 19. század második felében alakult ki néhány helyen. Ez összefüggésben volt a lovak számának emelkedésével. A sertéseknél egész számnak az öreg disznót számították (két süldőt, illetve négy malacot vettek egy egésznek). A feudalizmus idején is volt legelőjog, de a makkoltatáskor minden sertésért külön fizettek a földesúrnak. Már ekkor, miként a marháknál is, külön nyájra jártak a jobbágyok és a zsellérek állatai. A 19. század második felében közös legeltetési társulatok jöttek létre, immár községi legelőkön. A kihajtási jog ekkor is érvényben volt még, a volt telkesek telküknek megfelelően, a zsellérek 1/8 telkeknek megfelelően hajthattak.

A legelőterületek változására ugyan már utalt a dolgozat, mégis meg kell ismételni, hogy a korai időben, főleg az erdőre, illetve az erdei legelőkre jártak a marhák, ugarföldekre, illetve az aratás után a tarlóra. E három-négyszerű hely azonban még nem foglalta magába a későbbi értelmezésben használt legelőt. Az erdei legelők váltak később jelentősekké, s az erdőirtások nyomán keletkeztek olyan térségek, ahol szabadabban lehetett legeltetni. A 19. század közepén még sok faluban nincs ilyen legelő, hanem csak a szűk, fent említett helyek alkalmasak a jószágek tartására. Sokáig él az a megoldás is, hogy az első kaszálás után a rétre hajtják az állatokat. Ezek a korlátok végül is szintén megszabták az egyes gazdaságok állatállományát, ha a múlt század végére ki is szorultak a nyájak az erdőkből, rétekről, pontosabban legelőre mehettek, nem alakultak ki olyan részek, amelyek túl sok jószáget eltarthattak volna. Ennek ellenére végül is növekedő az állatállomány, hisz' növekedtek a gazdaságok is, egyre több volt az egy-két marhát tartó gazdaság. A legelők kialakulásával egyidőben a társulatok gondot fordítottak arra is, hogy e területeket kutakkal lássák el, enyhelyeket készítsenek, s tavasszal a gazdákkal tisztíttassák a cserjés részeket.

A marhák kétféle nyájra jártak. A tehenek és a növendékek (kivéve a tinókat) a csordás keze alatt, csordákban legeltek. A reggeli fejés után, 6-hoz hajtott a csordás, s általában csak estére, a második fejésre hozta vissza a jószáget. Némely falvakban a déli órákban is fejtek egy keveset, ekkor kis időre visszajött a csorda, s nem kint a legelőn deelt. A legelőn deelő csordának néhány nagyobb fa árnyékában jelöltek ki pihenőhelyet. A tinók és különösen az ökrök, gulyákban jártak. A március—áprilisi szántások után hosszú időre

nem volt szükség az ökrök igaerejére, így a kihajtás után a falutól távoli határrészbe hajtották őket, ahonnan nem jártak már haza naponta, hanem hónapokig kint háltak. Ez a rideg tartásra emlékeztető bánásmód csak néhány hónapra korlátozódott, jöllehet, addig állt fenn, amíg jelentős volt az ökörigázás és főként, amíg magyar marhát neveltek. A kinthálás hónapjaiban a parasztnak hetente egyszer fel kellett keresniük a gulyát, s szózni kellett állataikat. Az első valóban legelőterületek az ökröknek jutottak, melyek néhány hónapig el is tartották őket. Az esetleges tarlószántás idején még a távoli tagokban legeltek az állatok, s a parasztnak, ha szántani akartak, elementek értük. Véglegesen csak az aratás idején kerültek be, illetve azt megelőzően, a szénahordáskor. Az aratás után, mikor behordták már a gabonát, a tarlón legeltek, s délre a falu közepére hajtották őket. Ez a megoldás, mely még a 18. században általános lehetett, néhány helyen maradt csak fenn. Mindenesetre, itt még ekkor sem otthon töltötték a jószágok az éjszakát, de már ekkortól a falu közelében maradtak. Más helyeken már az aratás után otthon háltak. Júliustól októberig már gyakran szekér, vagy eke elé fogták az ökröket, ekkor adódott a legtöbb igásmunka. Annyi növendék marha egyik faluban sem volt, hogy érdemes lett volna külön pásztort fogadni hozzájuk. Sem a gulyák, sem a csordák létszáma nem haladta meg a 200—300 fős nagyságot. Ennyi jószághoz pedig elég volt egy-egy pásztort fogadni. A számontartás alföldi területen kifejlődött bonyolult formájából néhány mozzanat itt is megmaradt. A múlt században a nagyobb, 4—6 ökrös gazdák még bélyegzővassal jelölték meg állataikat, a pásztorok rovásfára jegyezték fel az állomány számát stb.

Nemcsak a gulya, hanem a csorda is legelt a nyomásföldeken. A tavaszi kihajtáskor a tehenek az erdőre, majd erdei legelőkre mentek, s amíg volt fekete ugar, arra. Az egykori ökörlegelőket csak a századfordulótól kezdve, jobbra azonban csak az I. világháború után foglalhatták el, amikor már nemigen hajtották közös gulyára az ökröket. Az ökrök számának csökkenése jobb legeltetési viszonyokat teremtett a tehenek számára, viszont a gulyák megszűnése a még ökröt tartó gazdáknak hátrányt jelentett, hisz addig nem sok gond volt igásállatuk nyári takarmányozásával, most pedig nyárra is takarmányt kellett biztosítaniuk.

Nyáron a legelőről hazahajtott állatokat még ritkán kötötték be az istállóba, inkább csak kint a csür mellett hevertették őket. Jászlat készítettek ide, esetleg a jószág állása fölé tetőt is. Ekkor, a múlt század végén, még az alomnak való szalma is kevesebb volt, így a nyári időszakban alig „termeltek” trágyát az állatok. Az őszi gabona

vetésterületének növekedése lehetővé tette az állatok jobb almozását, ezen keresztül a több trágya elérését is.

Érdekes, hogy miként az emberek is télen, amikor pedig kevesebb munkát végeznek, táplálkoznak gazdagabban, az állatok is a téli időszakban kapják a változatosabb ételmezést. Az állatok esetében ez elmondható a kapitalizmus korabeli mezőgazdaság korai és késői szakaszára egyaránt, amikor pedig a takarmányozást tekintve, már lényeges különbségek mutatkoznak. Nyáron a jószág hol harasztot, avaron, hol sovány földön, hol gabonaszáron tengődik, végül is heteken keresztül egyfelét fogyaszt, legfeljebb este kap kiegészítésként frissen kaszált pillangós takarmányt. Az igászallatok, mikor igázzák őket, kevés abrakot, zabot, árpát kapnak. Ennek fejében húznak nehéz szekereket, s szántanak. Az őszi hónapokban ideálisabb a helyzet, ekkor a legelőkön már egyáltalán nem lakhat jól a jószág, s esetenként kiegészítésképpen kukoricaszár, tök, répa, széna is kerül elé.

A takarmányozás szempontjából a tavaszi időszak, a jószág kihajtása előtti hónapok a legrosszabbak. Ekkorra ugyanis bármennyire igyekeznek is a parasztok beosztani a takarmányt, a jószág kevesebb ételmet kap, mint télen, s ez is soványabb, szegényesebb.

A 20. század elejére alakult csak ki a belterjes, istállózó tartásnak egy kedvezőbb foka. A 19. század közepén az állatok még jobbára csak az első kaszálatú szénából, tavaszi gabonából és kevés pillangós takarmányból, kukoricaszárból kapnak. Emellett a fejőstehenek árpát és zabot kapnak. A 20. század elején már sokkal gazdagabb a takarmányozás. Noha ekkor is föletetik velük az összes tavaszi gabona szalmáját, s az egyre több kukoricaszárat (górét), valamint pelyvát és töreket, de jelentős már az a mennyiség, amit lucernából, lóheréből és bükkönyből kapnak. A takarmányrépából is sok kerül eléjük, majdhogynem tavaszig jut belőle. A széna mellett már sarjú is rendelkezésre áll. A szecskavágó elterjedése a takarmányozás gazdagodásával együtt jelentkezik. A múlt század közepén sem kaptak tisztán egy-egy takarmányból az állatok, hanem a parasztok úgynevezett rázalékot készítettek, villával rázták, keverték össze a szénát, a szalmát és a pelyvát. A kevés górét rossz, törött kaszával vágták fel, s keverték a rázalékhoz. A szecskavágó elterjedésével mindkét módszer visszaszorult, mert azzal immár egyszerre lehetett a szénát, pillangós takarmányt, górét felvágni. Ekkorra már minden istállóban keverősarkokat építenek, ahová a felvágott szecskát öntik, erre reszelik a répát, ide öntik a pelyvát, a töreket. Egyszerre egy-két napra való mennyiséget is elkészítenek, s innen adagolják kis kosárkákban a jószágnak az eledelt. A szecska mellett tisztán is kapnak takarmányt az állatok. A téli időszakban általában kétszer etetnek,

28. kép. Szalmahúzás a kazalból, Abod

hajnal 5—6 óra felé és délután 4—5 óra felé. Ekkor mind a kétszer szecskával töltik meg a jászlakat, s a jószág feje fölötti rácsba tiszta szálastakarmányt (lóhere, lucerna, széna) vagy csak szalmát tesznek, hogy legyen mit rágcsálnia az állatnak napközben és éjszaka. Az etetések ekkor mindig a fejést előzik meg. A kézi cséplés elmaradása körülbelül egyidőben történt a pillangós takarmányok nagyobb arányú termesztésével. Mivel ekkor már a gabonát nem kellett a csűrbe tenni, a lóhere, s lucerna került ide. Ezeket a takarmányokat tehát nem is igen rakták kazlakba. Az istállók fölötti padlást általában mint szénatartót használták, a széna nagy része azonban kazalban állt a csűr mögött. Ezeket a kazlakat a takarmányozás kezdetével kaszából készített szénavágóval, vagy lépős szénavágóval vágták meg. E két szerszám korszakunkban végig egymás mellett élt. A csűrből, illetve a csűr mögött nagy lepedőben (hamvas, korcos, tratykos) vitték a takarmányt az istállóba. A szalmát a kazlaktól fából vagy vasból készült vonyogóval húzták ki, s hasonlóképpen vitték az istállóba. Amíg a jószágot rázalékkal táplálták, addig ezt itt kint, a csűrben készítették.

29. kép. Előkészületek a fejéshez. A tőgy megmosása, Abod

A századfordulótól kezdve, de különösen a 30-as évektől darát is mérnek a jószágoknak. Mivel már több a kukorica, ezt is darálnak a zab és árpa mellé. A darával való etetés összefüggésben áll az elemi szintű tejgazdaságra való törekvéssel.

A lovak takarmányozása kevésbé különbözött a marháétól, s az eltérések inkább csak a pillangós takarmányok, és a zab magasabb arányban mutatkoznak meg. A lovak a gabonát nem dara-, hanem tiszta szemformában kapják.

A múlt század végén még kevés udvaron volt kút, ezért az etetések után a falu közös kútjaira hajtották megitatni az állatokat. Századunkban már egyre több portán ástak kutat, s így könnyebbé vált az itatás is. A téli időszakban nemcsak az etetés és itatás követelt sok időt a parasztoktól, hanem az állatok tisztán tartása is. Amikor ugyanis egész nap az istállóban hevert a jószág, naponta meg kellett vakarni, kefélni a szőrét. A legelőn az állatok fákhöz dörgölöztek, magukat tisztították, s a trágyában (ganajban) is kevesebbet feküdtek. Most azonban minduntalan piszkosak voltak, s szőrzetük is bepállott. Ezért dörzsölték gazdáik szalmacsutakkal, kefével, vagy vakaróval. Etetés után az almot is kicserélték alóluk. Az elázott, trágyás szalmát kihányták alóluk, s tiszta szalmát hintettek el. A trágyát villával, saroglyával, vagy furikkal vitték a trágyadombra. Amíg kevés szalmát hintettek alomnak, addig nem is igen vitték ki naponta a trágyát, hanem hetente csak kétszer. Ahol több jószágot tarottak (2—3-nál többet) ott persze erre gyakrabban kerítettek sort. A múlt században gyakran, de még a 20. században is előfordult, hogy az inségesebb esztendőkből kénytelenek voltak az erdőn alomnak való avart gyűjteni a parasztok. Századunkra azonban már általában a gazdagon való almozás a jellemző. Ebben pedig különösen azok a gazdaságok jártak élen, ahol a földterülethez viszonyítva kevés állat volt.

Az istállók állapotáról általában nem sok jó mondható el. Még a nagyobb földön gazdálkodó parasztok is egy istállóban tartják lovaikat és marháikat. Az istállók közül kevésben készítettek hídlást, jobbára csak döngölt földön álltak a jószágok és vizelettől lucskos szalmában feküdtek. A lovak alatt már inkább volt hídlás. Előttük valamivel magasabb jászol állt, s magasabbra tették a rácsot is.

Szarvasmarhából minden község nevelt apaállatot. A községi vagy társulati bika a közös istállóban, a fogadott pásztor keze alatt nevelődött. Takarmányukról a parasztok gondoskodtak, jobbára a társulat szénatermő helyeit használták. Minden tehéntartó gazda arra törekedett, hogy tehenét évente egyszer megtermékenyíttesse, hogy évente borjút nevelhessen. A lovakat csak állami méntelepen lehetett fedeztetni. Ha időben nem is egyszerre, de több helyen (Meszés, Szendrő, Edelény) volt méntelep. A lovak tenyésztése ezért főleg csak ott, a közeli falvak parasztjainak volt kedvező. A távolabbi falvakban ez az oka az anyaállatok kis számának. Az ilyen falvakban ivartalanítják főleg a kancákat, s csak igaerejüket hasznosítják. Az ivartalanításhoz sem a parasztok, sem a pásztorok nem értettek, ezért távolabbi specialisták tudására szorítkoztak. Az I. világháború körüli években még morvaországi miskarólók járták a vá-

sárokat, és néha a falvakat is, s végezték el ezt a munkát. Később egyre inkább az állatorvosok látták el az ivartalanítás feladatát.

A növendék állatok nevelésével kevés gazda foglalkozott. Az üszöket, ha szükség volt fejőstehénre, általában megtartották, s tehenet nemigen vettek vásáron. Csikó vagy tinó felnevelésével azonban már nemigen bajoskodtak. A tinókat négyéves koruk előtt nem igázhatták, ilyen hosszú, haszon nélküli tartásra pedig nem vállalkoztak. Feltehetően több évszázados lehet az a munkamegosztási gyakorlat, amely a történelem során kialakult a két táj, nevezetesen az Alföld Tisza-menti, hajdúsági része és az Északi-Középhegység Borsod, gömöri része között. A földművelés tárgyalásakor látható volt, hogy északról arató- és nyomtatóbandák igyekeztek délre, hogy besegítsenek az ottani munka elvégzésébe. Most arra kell utalni, hogy az északi területek parasztjai a szükséges igaerőt a déli területek parasztjaitól szerzik be. Vagy egészen fiatal ökröt, vagy — s ez a gyakoribb —, négyéves tinót vesznek. Ennek ára, mivel még nem tanították be, jóval olcsóbb. A betanítást már otthon végzik, öreg ökröt fogva a tanulatlan tinók elé. Meghosszabbítják a lézslát, s egy ideig négy jószág jár az iga előtt. Az állatok először csak könnyen megrakott szekeret húznak, majd komolyabb terhet is, végül együtt végzik a szántást is, ezt követően hamarosan magában járhat a két tinó. A lovak betanítása egyszerűbb volt, egy öreg ló mellett törtek be egy csikót. A csikó előtte persze, sokáig csak a szeker mellé kötve követte a fogatot.

A parasztok nemcsak a lovakat, hanem az ökröket is patkoltatták. A lovak erejének átvitelét szügyhám alkalmazásával, az ökrökét a járom és szekérrúd alkalmazásával oldották meg. Az ökröknek valamivel nehezebb szekereket csináltattak, mint a lovaknak. A jármokat általában a parasztok maguk faragták, az 1940-es évekig egyfajta típusút, mely szántásnál és fuvarozásnál egyaránt használható volt. Készültek olyan darabok is, melyen a járomszögeknek három furatot fúrtak, hogy ezáltal a jószágok erejétől függően kapcsolhasák a jármot a szekérrúdhöz. Az ekekapához széles jármot alkalmaztak, ilyet azonban már csak a korszakunk végén, az 1930-as évek alkonyán készítettek.

A sertésnyájakra kanászok vigyáztak. A disznók egész évben kijártak az erdőre, legelőre, s a marhák után az ugarföldekre. Az év nagy részében a pásztorok hazahajtották esténként őket, s csak az év egy rövid szakában, szeptember közepétől december végéig hálatták kint a legelőn. A disznók hizlalásának a századfordulóig — egyes helyeken az 1920-as évekig — kizárólagos formája volt a makkoltatás.

A földesurak már a 16. században tilalmassá teszik a jó makktermő erdőket, s korlátozzák a makkoltatásban a parasztokat. A mak-

kos erdőkre csak ők fogadhattak nyájakat, más falubéli jobbágyoktól tizedet szedtek, saját jobbágyaik a kijelölt helyeken és meghatározott idő között, ingyen makkoltathattak.⁴ A 17—18. században már a saját falubeli jobbágyok is csak dézsmáért, illetve pénzfizetség fejében legeltethetnek. A makkos erdők bérbeadása kiváló jövedelmet biztosított az allódiумoknak. 1652-ben gróf Hadadi Wesselényi Ferenc utasítja szendrői udvarbíráját, hogy „... makkra minnél több sertésmarhát reá szerezzen”.⁵ 1746-ban Csáky Antal abodi erdejére 36 sertésnyáját fogadott. A 36 nyájban 1999 öreg disznó, 224 süldő, és 680 malac volt, öreg számban ezt kifejezve, 2281-re rúgott.⁶ A nyájak tulajdonosai között magánszemélyek és közösségek (jobbágyok, taxások, zsellérek, cselédek) egyaránt megtalálhatók. Az idehajtott nyájak egy része a szomszédos falvakból való (Galvács, Meszes, Szendrő), de sok nyájat hajtottak távolabbi községekből is (Szöllőssardó, Szentsimon, Gesztely, Hidegkút, Csiz, Uzapanyit, Deter). Az idehajtott nyájak hegyvidéki területről, nem pedig az alföldi részről érkeztek.⁷ Ezt erősítik meg a parasztok beszámolóí is. A környéken a legjobb makktermő erdők Abod, Martonyi, Szalonna, Szendrő és Szuhogy határában voltak.⁸

A makkos erdők a jobbágyfelszabadítás után is az egykori földesurak tulajdonában maradtak, s csak jóval később került ilyen erdő a parasztok kezére. A parasztok ekkor már nem állataik után fizetnek, hanem bérlik az erdőt. Ezzel persze, nem változtak meg a sertéstartás keretei. A disznók az őszi hónapokban rideg módon éltek, kint háltak az erdőn, s csak akkor kerültek be, ha elfogyott a makk, vagy karácsony lévén, vágni készültek őket. A 19. században még nemigen hizlalták otthon a disznókat, s ha az esztendő szűk makktermést hozott, bizony csak sovány hízót ölhettek a parasztok. A századfordulótól kezdve azonban, amikor már több kukoricát és árpát vetnek, a makkon való hizlaltatás után néhány hétre még otthon is befogták a hízót, szemes terményen tartva őket. Az erdőn háló disznóknak, miként az ökröknek is, hetente sőt vittek.

A hizlalási időszak a makkoltatás elmaradása után sem vált hosszabbá, azonban ekkor már nem a természet adta takarmányon, hanem a paraszt maga termelte kukoricáján és árpáján hizott meg a jószág. Minél több terménye terem a parasztnak, annál nagyobb hízót vághat, s ettől függ a hizlalóba való bezárás ideje is. Addig

⁵ Kárrfy 1901. 121.

⁶ OL. Csáky cs. P. 72. 1973/b.

⁷ Szabadfalvi 1968., Balassa 1973/b.

⁸ Maksay 1959.

30. kép. Disznóperzselés szalmával, Abod

ugyanis a nyájjal járt a disznó. A jobbára legelőkön felnövő disznó lassabban növekszik, s nem hízik a nyájon. Ez az oka, hogy a két éves disznók a hizlalás után, vágás előtt is alig érik el a 2 mázsát. A kukorica igen gyenge terméseredményei, s még mindig kis vetésterülete miatt a hizlalás során hamar elfogy, alig tart ki néhány hétig. A disznók nemcsak a hizlaláskor, hanem év közben is kapnak kukoricát, így igazán keveset lehet velük feleltetni a télen.

A 30-as évekig ezen a területen nem ismerik a moslékot. Csak ettől kezdve daráltatják a disznók részére a terményeket, s a darát keverik vízzel, krumplival. Ezeddig egyetlen darafélét, a búza és a rozs őrlése után maradó korpát etették fel krumplival keverve, vízzel hígítva. A többi gabona darálásával azonban tovább gyorsítható a hizlás. Gondos disznóólak épülnek a paraszt-ácsok munkái nyomán, immár hídlással, külön hizlalóval. Mindezek ellenére azt kell mondani, hogy a disznótartás vált a legkevesbé belterjessé. A hosszú, legelőre járó, a rövid, hizlaló időszak mindenképpen ezt mutatja; nemcsak a tenyészidő hosszú, hanem a szaporítás is lassú. A mangalica nem fial többet 4—6 malacnál. Az anyakoca sokáig kijárt a nyájjal, sőt, gyakran kint fialt a legelőn, az erdőn. A parasztoknak nem okozott gon-

31. kép. A hús beszózása, Abod

dot állataik megtermékenyítettése, hisz' a községi apaállat is kijárt a nyájra, majd csak később, az 1920-as évek után különítették el az apaállatot a nyájtól, s zárták ólba, de továbbra is a kanász gondozta. Az őszi makkoltatások idején előfordult, hogy a koca 4 malacával jött haza az erdőről. A fiasztatást kint, a kanász vezette le, de az egész munkával nem sokat bajlódott. Amikor már tudatosabb szaporítás kezdődik, akkor ólba zárják a kant, de a fiasztatás előtti hetekben az anyakocát is heteken át otthon tartják, úgyszintén majd a szaporulatot is. Anyakocát jobbra csak a 7—10 holdon felüli gazdaságok tartanak, ahol több terményt takarítottak be.

A gazdaságok rendszerint karácsony előtt, vagy csak januárban vágják le hizójukat. A nagyobb és népesebb gazdaságok az év folyamán más alkalomkor, például húsvét előtt is vághattak, de általában csak az egyszeri vágás a jellemző. A disznó megszurására és feldolgozására, ha mindenki nem is vállalkozott, de sok volt az olyan ember, aki ezt a munkát elvégezte. Egy-egy vágóspecialista működési köre nem terjedt ki 4—5 családnál többre, s meglehetősen sokan voltak az olyanok is, akik csak saját hizójukat ölték meg. A disznóölés igen fontos eseménye a paraszteszaládnak, hisz ezzel teremtik meg a háztartás évi húskészletének jelentős részét. A hús feldolgozása során főleg a konzerválás jelentőségére kell utalni.

A szíven vagy torkon szúrt disznót, miután megitták fölötté az áldomást, szalmával szórták le. S így perzselték gyakori forgatás és

újabb tüzrakás mellett, addig, amíg nem kopott le a szőre, majd pedig éles késekkel kaparták. Az ilyenformán megtisztított disznót hasra fektették, s hátáról kezdték bontani. A gerincet egyben vették ki, a bordák a húspanban maradtak. Ezután fejtették le a húsról a szalonnát, kanyarították ki a combokat. A szalonnát két nagy táblában hagyták, s a hús nagy részével együtt besózták, majd később felfüstölték. Kevés hús a kolbászba került, és friss fogyasztásra készítettek húsos és töltött káposztát, hurkát, disznósajtot. Ez a feldolgozási mód igen szívesen élt tovább, s csak néhány évtizede váltotta fel a hasonbontás, s így egy másfajta húselosztási rend. Ezt megelőzően azonban minél több konzervált, nyárra eltehető húst készítettek. Ezek a törekvések egyébként azt is feltételezik, hogy nem kísérték nagy mulatságok, torok a disznóölést.

A néhány juhtartó gazda bacsót fogadott állataihoz. A bacsó lényegében egyedül látta el a juhokat, legeltetett, fejt, feldolgozta a tejet, gyapjat nyírt. A nyáj nem községi legelőn, hanem a parasztok tulajdonában levő legelőkön és erdőkön, vagy bérelt földeken járt. Hol fűvön, hol harasztoson, vagy éppen makkon növekedett. A bacsó sokszor a tulajdonosok földjén kosarazott, s ez jó trágyázása volt a földeknek. A juhos gazdák a nagyobb, birtokos parasztok sorából kerültek ki. Ezzel magyarázható, hogy állataikkal a téli takarmányozáson kívül, semmit sem foglalkoztak, hisz' gazdaságuk mellett erre nem maradt idejük, másfelől olyan vállalkozók voltak, akik munkáerejüket nem, hanem csak pénzüket (tőkéjüket) és földjüket adták az ügyhöz, igazodva a juhtartás tradícióihoz. Feleletre váró kérdés, hogy ez a juhtartás a középkori előzményekből fakad-e, vagyis az évszázadok során folytonos volt-e, vagy csak a múlt században alakult ki a nagybirtok juhászatainak példája nyomán.

A korszak végéig főleg csak olyan baromfit tartottak a parasztok, amellyel kevés veszélyesség járt, ilyen volt a liba és a tyúk is. Ezeknek az állatoknak ugyanakkor kettős hasznuk is volt, hisz' a hús és a zsír biztosítása mellett finom tollat, illetve tojást adtak. Ezzel szemben alig kellett őket etetni, mert többnyire maguk megkeresték élelmüket tavasztól ősziig. Amikor nem volt hó és jég, a tyúkok kijártak a kertek végébe, a földekre, vagy az udvaron kapirgáltak. A libák zöldet csipegettek, a patakra jártak, s az aratás után a tarlóra hajtották őket a gyerekek. Jelentősebb mennyiségű terményt csak a ludaknak adtak, nekik is csak ősszel, amikor vágás előtt dugták őket. A téli hónapokban, amikor etetni kellett a baromfit, az állomány már erősen megcsappant.

Libából csak két tojót és egy gúnárt teleltettek át, ha egy kelteést (csatát) akartak. A tojók tél végén néhány tojást tojtak, s tízen

felül tojásra ültették az egyiket. Két csatára már négy tojót, két gúnárt hagytak. Ezt a néhány darabból álló törzsállományt több éven keresztül is megtartották. Tyúkból már több telelt át, de az állomány itt is jelentősen megcsappant. Az első ültetést még március elején intézték, hogy az aratásra már vághassanak. A kotlós alá 21—23 tojást tettek, a kikelt csibéket egy ideig a házban nevelték, majd borító alá, a napra rakták ki őket. Egy 10 holdas, 4—5 fős gazdaság évente három-négy tyúkot ültetett, s közel 60—80 csirkét nevelt fel. Vágásra persze nem mind nőhetett fel, számtalan veszély fenyegette ugyanis őket.

A századfordulón az apróléknak még nemigen készítettek ólakat, hanem azok csak az „Isten szabad ege alatt” háltak, vagy bent a konyhában-pitvarban. Télre bekerültek az istállóba, egy üres sarkot kerítettek el számukra. A századforduló után egyre több helyen készült tyúkök külön építményként, vagy csak a disznóól padján. A ludak helyzete szerencsésebb volt, noha ők is néha a szabad ég alatt töltötték az éjszakát, de a parasztok félelmei miatt gyakrabban kerültek be az istállóba, vagy a disznók házának egyik üres óljába.

A baromfitartás nem vált soha belterjessé, s a tenyésztést soha nem az árutermelés, hanem legfeljebb csak a belső fogyasztás igényei szabták meg. Az igények sok esetben a feltételekhez és adottságokhoz igazodtak. Ahol nagyobb patakok voltak, ott például több ludat neveltek, stb. A gazdaságok csak akkor értékesítettek néhány állatot, ha nagyon megszorultak, akkor adtak el tojást, ha sokat tojtak a tyúkok. A tenyésztés során nem sikerült kedvezően befolyásolni az állatok természetét, s ez a kevés törődés, szűk táplálás mellett természetes is.

VI. HÁZIIPAR

„Háziiparnak nevezzük azt, amikor a nyersanyagot ugyanaz a gazdaság (parasztsalád) dolgozza fel, amely termeli. A háziipari melékfoglalkozások szükségszerű járulékai a természetes gazdaságnak, amelynek maradványai csaknem mindenütt megtalálhatók, ahol kis-paraszság van... Ennél a termelési formánál még nincs meg az ipar, mint külön foglalkozás: az ipari foglalkozás itt elválaszthatatlanul összekapcsolódik a mezőgazdasággal.” — írja Lenin.¹ Ugyanakkor utal arra is, hogy már a természetes gazdálkodás korában, a falusi népesség egy részét hivatásos kézművesek alkotják, „akik (olykor kizárólagosan, olykor a mezőgazdaság mellett) bőr kikészítésével, kovácsmunkával, házivásznak festésével, paraszti posztó kikészítésével) gabonaőrléssel, stb. foglalkoznak”.

Ez a felsorolás lényegében már felvázolja középkori parasztságunk ipari termelésének modelljét. (Utalni kell azonban arra, hogy az oroszországi háziipar más termelési struktúrába illeszkedett, hiszen a falusi kустáripar látta el a parasztokat ipari termékekkel, s nem korlátozódott olyan mértékben az ipari termelés a városokra, mint Magyarországon.² A magyarországi parasztság már a sokat emlegetett 16—17. században, de jóval előbb is, a városi kézművesipar fogyasztójává válik. Elsősorban vásárukra van szüksége, ruházati cikkekre, lábbelikre, edényekre, némileg bútorokra. Emellett aztán malmokat, kendertörőket keres fel, s a kereskedők munkájának igénybevételét jelzi a fűszerek, élvezeti cikkek vásárlása. Az ipar és nagymértékben a kereskedelem is elsősorban a városokba koncentrálódik, ez pedig bizonyos szintű ártermelést feltételez. Úgy tűnik azonban, hogy a jelzett korszakra kialakult a feudális város és a paraszti fogyasztás struktúrája, s ez a struktúra az elkövetkezendő évszázadokban alig változott, legföljebb csak a paraszti népesség növekedésével együtt nőtt az iparban foglalkoztatottak száma, illetve az ipari termelés mérete.

Míndezek pedig azt jelentik, hogy a parasztok számtalan háziipari jellegű munkát végeztek, s nemigen adták ki kezükből ezeknek elvégzését. Meglepő talán, de a Szendrő környéki parasztok még a 20. század első felében is jobbára maguk készítik házaikat, szerszámaik egy részét, alsó- (vászon) ruháikat, s szerény kivétellel maguk terem-

¹ Lenin 1964. 306.

² Gyimesi 1975.

tik elő az élelmiszereket, illetve dolgozzák fel az általuk előállított alapanyagokból. A kapitalizmus térhódítása számtalan ellentmondást hoz felszínre. A kapitalizmus megteremti a modern nagyipart, új iparágakat hoz létre, amikor a parasztok még a kisipar termékeit keresik, illetve háziipart üznek. Kiépül a szolgáltatások rendszere, mellyel még alig élnek, kialakul a kapitalizmus nyomán az újabb társadalmi munkamegosztás, mely alig tör be a falura.

A háziiparok sorában elsőként a famunkákról, a faragásról kell szólni. Ehhez a mesterséghez igen sokan értettek ezen a vidéken. A kisebb szerszámnyelek elkészítésétől a házépítésig, szinte minden munkára vállalkoztak a parasztok. Főleg a téli és tavaszi hónapok teltek el faragással, javítgatással. Általában a 10—15 holdas gazdaságok igyekeztek a famunkákat még maguk elvégezni, a nagyobb gazdaságok azonban gyakran más parasztokkal dolgoztattak. Különösen a gerendafaragásnál és az építkezéseknél volt ez így. Kialakult tehát — inkább a kisebb gazdaságok parasztjaiból —, egy jelentős számú paraszt-ács réteg. Ez a fajta — parasztságon belüli — munkamegosztás az árutermelés növekedésével erősödött, de önálló mezőgazdálkodó és önálló iparosréteg kialakítását nem érte el. A házépítés egyéb fázisait még inkább a parasztok végezték el (falrakás, tetőfedés, zsúpkészítés), addig a kőig, amíg nem használnak téglát, csempet, azaz századunk 20-as éveitig.

A vessző- és szalmafonásos tárgyak készítésére (kosarak, kasok, szakajtók), nem akadtak paraszt specialisták, hanem jobbra minden gazdaság maga állította elő e tárgyakat. A szövő-fonó háziiparban megint csak nem találkozni specialistákkal, a gazdaság nőtagjai a téli időszakban maguk végzik e munkákat, s állítanak elő ruhákat, zsákokat, terítőket, szőnyegeket. A kender termesztésének és különösen feldolgozásának időigényes munkájáról Szolnoky közöl többek között szendrői és varbóci adatokat.³

A környék parasztsága nemcsak házi szükségletre szőtt vásznat, hanem időnként piacokon is értékesített kisebb mennyiségeket.⁴

Az élelmiszerek előállítása, konzerválása szinte teljes mértékben a paraszti gazdaságra korlátozódott. Természetesen fűszereket, sőt és cukrot, esetleg friss húst boltban vettek a parasztok, de aligha került más élelmiszer innen asztalukra. Az olyan találmányok, mint a bolti kenyér, konzervek, tészták csak a 60-as években, az önálló gazdasá-

³ Szolnoky 1950.

⁴ Dobrossy 1973.

gok megszűnésével, a kereskedelmi hálózat jobb kiépülésével jutnak el a parasztokhoz, illetve találhatnak köztük vevőre. Ezt megelőzően hosszú időt igényelt egyes élelmiszerek elkészítése, tartósítása. Elég csak itt utalni a kenyérsütés, káposztasavanyítás, gyümölcsaszalás, húsfüstölés munkájára.

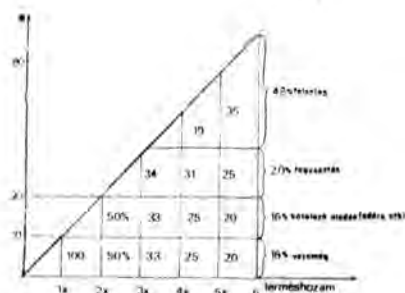
A háziipar termelése során legfeljebb a famunkákkal és némileg a szövással teremthetett magának egy igen szűk, területi vagy csak helyi piacot. Néhány faluban többen foglalkoztak villa- vagy gereblyekészítéssel (Szalonna, Szöllősdó), ugyanakkor legtöbb helyen már minél több ruhadarab előállításáról mondanak le. Ha szűk keretek között is, de mind többen foglalkoznak árutermeléssel, ez pedig az iparosok lassú növekedését, s a munkamegosztás erősödését jelenti. A vázolt tevékenységek nagy része azonban továbbra is megmarad, mely elvileg ellentmondást okoz.

W. Kula említett tanulmányában többek között azzal is foglalkozik, hogy a parasztnak mikor volt erősebb kapcsolata a piaccal, mikor ment át termelésének és fogyasztásának nagyobb része a piacra, a feudalizmus, avagy a kapitalizmus időszakában. Arra a megállapításra jut, hogy noha elvben a két társadalmi-gazdasági formációban nemigen különbözik, de a feudalizmus korabeli jobbágyparaszt még meg tudott élni a piac nélkül is, de már a kapitalizmusban ezt nem tehette meg. Vagyis — mivel főleg lengyel anyagról szól —, „Ez azt jelenti, hogy a XVIII. században Lengyelországban falun a természeti gazdálkodás uralkodott, a XX. században viszont a pénzgazdálkodás.”¹ A gyűjtés adatai alapján ezek a megállapítások teljesen hitelesíthetők a Szendrő környéki parasztságra is. Kula egyébként túllép a feudalizmus korabeli áru- és pénzgazdálkodás pusztá regisztrálásán, és azt a kérdést teszi fel, hogy az a paraszt, aki piacról él, megélhetne-e anélkül is.

Immár a Szendrő környéki parasztság piacgazdálkodásával próbálom e két modellt felvázolni. A feudalizmus időszakában az áruterelésben részt vevő termékek főleg a mezőgazdasági falu és kézművesipari város között cserélődnek. A jobbára csak iparral foglalkozó felvidéki városiak megjelennek a piacokon termékeikkel, sőt, gyakran a falvakat keresik fel. Vasárukat, kaszát, kapát, ekevasat kínálnak, edényeket, lábbeliket hoznak és cserébe sokszor csak gabonát kérnek. Mivel a kereskedőréteget kikapcsolják ebből a forgalomból, a piacon maga a termelő jelenik meg, s élelmiszert kíván beszerezni, egyszerű és közvetlen termékcsere jön létre, a pénz kiiktatásával. A paraszt termékeinek egy részét tehát közvetlenül iparcikkre cserélte. Ha terményfeleslege volt, és pénzre volt szüksége, az északra eső városokban általában sikerrel értékesíthette áruját. Itt főleg kereskedők vették meg gabonáját, akik aztán a szabad királyi városokban adták tovább az ottani polgárságnak. Az mondható tehát, hogy a gabonafelesleg a felvidékiek fogyasztásába került. A parasztságot Kassa és Metcenzéf heti és Szepsi országos vásárain adták el gabonáikat. Gálgóczy statisztikájában Kassa a legdrágább gabonapiacok között szerepel, általában Zólyom és Sopron mellett.²

¹ Kula in: Glatz 1977. 152.

² Gálgóczy 1855.

A termés felhasználása a kapitálizmus korában
(50% termés, 10% magfogyasztás)

Annak kérdése, hogy a délebbre fekvő, például a miskolci piacon megjelent-e a Szendrő környéki paraszt, ennek, s Gyimesi tanulmányának fényében egyértelműen nemmel válaszolható. Gyimesi Miskolc 17. század végi gabonafelvásárlását vizsgálva, arra a megállapításra jut, hogy „a miskolci piac gabonaforgalmát alapvetően a középbirtok árutermelő tevékenysége határozhatta meg”.³ A középbirtok még a rossz terméshozamú években is betakarít annyi búzát, amennyit a vetőmag félretétele és a háztartás fogyasztása után piacra vihet. A parasztok, lévén, hogy kisebb földterületen gazdálkodnak, csak a jobb termésű években jelennek meg a piacon, hiszen még nincsenek állandó értékesítésre kötelezve. Feudális szolgáltatásaikat terményben róják le, s terménnyel fizetnek a falusi alkalmazottaknak — kovácsnak, pásztoroknak, szőlőőröknek — is. A paraszt személyes fogyasztását is szem előtt tartotta, s csak a családjának kimért fejadagon túl megmaradt gabonát vitte piacra. Perjés számításai, illetve ábrázolási módja jól szemléltetik e kérdést, jóllehet meg kell jegyezni, ő 3,5 q-ban állapítja meg az egy főre számított fejadagot, s ötfős családdal dolgozik, mely család őszi vetésterülete 10 k. hold körül mozog. Ennél pedig jóval kisebb már a feudalizmus korabeli átlagos jobbágytelek ősziékkal bevetett földje, s a parasztok gabonafogyasztása sem haladja meg a 2,5 mázsás fejadagot.⁴

Ha nagy ritkán állatot adott el a paraszt — főleg néhány hetes borjút, vagy kiöregedett jószágot —, szintén az északabbra eső pia-

³ Gyimesi 1967. 488.

⁴ Perjés 1965.

cokon próbálkozott. Mivel még nemigen nevelt tehenet, a kevés szaporulatot inkább eladta, jobbára egyenesen vágásra. A még tenyésztésre szánt jószágok a közeli vásároknban találtak vevőkre. Az állatok forgalmazása már kizárólagosan pénz közbeiktatásával történt. A parasztok azonban ezzel a kapott pénzzel még nemigen gazdálkodtak, hanem helyben elköltötték, ruhát, csizmát vettek. Pénzt legfeljebb csak akkor gyűjtöttek, ha ígásjószágot akartak beszerezni. A feudalizmus korlátaiból következően, más pénzügyletei még nemigen lehettek a parasztoknak, hisz sem földet, sem házat, telket, nemigen vásárolhattak. Ezt igazolja a banktőke és hitel hiánya is.

Úgy tűnik tehát, hogy ebben a társadalomban a pénz elsősorban csereeszköz, s meglete nem teszi kétségessé a természeti gazdálkodást. A feudális munkamegosztásban alig vesz részt a paraszt, igyekszik teljes létbiztonságra törekedni, s ezért, ha kell, majdnem mindent elvégezni. Az ipari és mezőgazdasági szféra munkamegosztása mellett ott van aztán a mezőgazdaságon belüli munkamegosztás csirája is, amely többek között az ígásállatok neveléséről való lemondást jelenti, képésmunkákat, bor- és zöldségtermelő gazdaságokat feltételez.

Ezekkel az előzményekkel lépett át a parasztság a kapitalizmusba, s sokáig nem is tudott túljutni ezen, vagyis a kapitalizmus nem rögtön az első percben teremtette meg falun a pénzgazdálkodást. A városokban a társadalmi munkamegosztás egyre nőtt, új iparágak jöttek létre, s a nagyipar egyre jobban elnyomta a már csak a parasztok igényei kielégítésére dolgozó kisipart. Ezzel a piacon már főleg a nagyipar termékeit árulták, s ebben jelentős részt vállalt a kereskedelem is, minek következtében az egyszerű termékcsere a pénzzel, mint fizetőeszközzel történő vásárlás váltotta fel. A parasztoknak pénzben kell már az állami adóterheket leróni, s a falun belüli szolgáltatásokat is pénzzel, nem pedig terménnyel egyenlítik. Megnő, illetve kialakul a birtokforgalom, főleg a nagybirtok elaprózódása révén. A parasztok földvásárlásaikat csak megfelelő pénz birtokában bonyolíthatják, s mivel árutermelésükből származó bevételeik korlátozottak, kénytelenek birtokuk lekötésével kölcsönöket felvenni. A 19. század végétől ezt egyre inkább tehetik, hisz kisebb bankok alakulnak a közelben.⁵ Kölcsönök felvételével élhetnek már az ígásállat-, telek- és házvásárlásnál is. Mihelyst kölcsöne, illetve pénzfizetési kötelezettsége van a parasztnak, kénytelen megjelenni a piacon, s ha nincs árufeleslege, akkor is el kell adnia valamit. Ez az igazi korszaka

⁵ Vörös 1976. 20.

— a főleg 5 holdon aluli gazdaságoknál — a kuporgatásoknak, nyomorgatásoknak. Ekkor szaporodnak el az árverezések, melyek már a nagyobb parasztgazdaságot is érintik. A társadalmi munkamegosztás révén egyre bonyolultabbá váló világban pénzzel kell fizetni a különböző szolgáltatásokért, egészségügyi ellátásért, közlekedésért, iskoláztatásért, stb. Mindezek már nyomatékosan a pénzgazdálkodást jelentik, még akkor is, ha a paraszt minden törekvése az önellátó gazdaság megteremtésére irányul is.

A 19. század második felében a vizsgált terület nagy részén a parasztok még maguk foglalkoztak terményük távolabbi piacokon való értékesítésével. Ez jobbra egészen a trianoni békeszerződés koráig érvényes, amikor is még szabadon kereskedhettek Kassa környékén. Továbbra is azok a jelentős gabonapiacok, amelyeket már a feudalizmus korában is felkerestek a parasztok. Más értékesítési lehetőségek jellemezték az Edelény környéki falvakat, ahol valamivel jelentősebb gabonatermelés folyt, s ahol éppen ennek következtében, sok terménykereskedő telepedett le. Ők aztán lényegében helyben felvásárolták a gabonát, s szállították immár nagy tételben tovább vagy eladták nagyobb malmoknak. A Szendrő környéki falvakban csak jóval később, már a századforduló után jelennek meg a terménykereskedők. Ugyancsak a 20. században alakulnak meg a felvásárló szövetkezetek, melyek lényegesen egyszerűsítették a parasztok számára az értékesítést.⁶

Az állatokkal való kereskedés színhelye továbbra is a vásár maradt. A parasztok továbbra is itt adták-vették egymás közt a jószágokat, s a felvásárlók is ide jöttek el. Emellett azonban a falusi mézsárszékek egyre több vágásra szánt állatot vettek, amivel immár nem kellett a következő vásárig várnia a parasztnak. Az állattartás belterjessé válásával egyre többen neveltek marhát, s ennek következtében egyre nagyobb marhavásárokat tartottak. Egyes gazdaságok specializálódtak, s csak meghatározott korú, főleg növedékjószágot neveltek. Ekkor alakulhatott ki itt a „négylábon járó tőke”, vagyis a paraszti pénzforgás elmélete. Az a rendszer alakult ki ugyanis, hogy a parasztok igen rövid időközönként lecserélték állatállományuk jelentős hányadát, s ezzel forgatták pénzüket, természetesen némi haszonnal zárva az üzletet.

Az ígásökröket — egészen a 30-as évek végéig, túl már a fajtaváltásokon — továbbra is a szikszói vásáron szerezték be, itt volt ugyanis a legnagyobb a délről érkező felhajtás. Miként az egyéb marhák-

⁶ Bodor 1921.

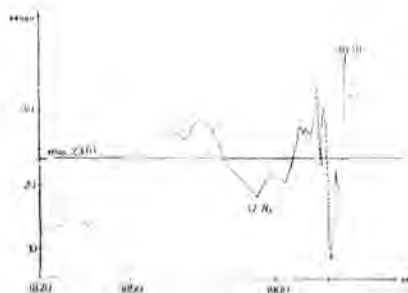

32. kép. Bódvaszilasi káposztaárusok az edelényi vásárban

nak, úgy a lovaknak és sertéseknek sem volt kiemelkedő, nagy vonzáskörzettel rendelkező vására.

Az emberek a 19. század második felében továbbra is a vásárokon szereztek be ruházatuknak a mások által készített darabjait. Noha már számtalan környékbeli kisiparos dolgozik az itteni parasztnak, még főleg a miskolci és kisebb mértékben a sajószentpéteri iparosok termékei az uralkodók és keresettek. A nagyobb ruhadarabok vására ezért inkább a délibb helyeken alakult ki, Sajószentpéteren, Edelényben. A vasárukat még szintén a vásárban szereztek be. Szendrőn és Tornán, de felkeresték Metcenzéfet is. Bútorokat már minden vásározóhelyen készítettek, helybéli asztalosok. Az egyéb kisiparosok képviselői, mint kefekötők, kötelesek, szíjjártók, mindenhol dolgoztak, s kínálták áruikat. Edényekkel jobbra a gömöri fazekasok látták el az itteni parasztokat, de a századfordulótól kezdve nem vesznek mást a környékbeli, mint tejeszefazekat, és immár gyári keménycserép-edényeket.

A 20. század első fele jelentős változást hoz a vásárok életében, így szomorú sorsot hoz számtalan kisiparosnak, és más lehetőséget kínál a parasztnak. A kapitalizmus főleg azoknak a kisiparosoknak

8. MAGYAR ÉRTÉK ALAKULÁSA 1920-1930 (Helyi Érték)

kedvezett, melyek nem kaptak még versenytársat a nagyipar személyében, és a parasztok keresték termékeit. Nem kedvezett viszont a helyzet a ruházati kisiparoknak, a lábbelikészítők egy részének, fazekasoknak stb. Egyeduralkodóvá vált a mezőgazdasági gépgyártás is, és termékeit immár vaskereskedésekben, falusi vegyeskereskedésekben kínálta. Ezzel egyértelműen a parasztok beszerzéseinek helye a vásárról a kereskedésekbe tevődött át, s egyre inkább már helyben beszerezhető volt számos termék. Ugyanakkor egyes kisiparosok, főleg asztalosok, a falvakban is megjelentek.

Egyes községek városiasodásával párhuzamosan nőtt az olyan helyek száma, ahol hetente egyszer vagy kétszer heti piacot tartottak. Kisebb lett az őstermelők aránya, s egyre többen kényszerültek a parasztok áruira. Edelény, Szendrő, a növekvő bányásztelepülések, mint Rudabánya, Szuhakálló, Múcsony, stb. hetipiacokat tartottak, ahol a parasztok tejtermékekkel, tojással, baromfival, zöldségekkel (bab, mák, káposzta, répa) jelentek meg. Ezek a kedvező lehetőségek csak századunkban alakultak ki. Ennek előtte hetipiacok a Kassa környéki területen voltak, melyeket alig látogattak az itteni parasztok. A piacokkal új, és szélesebb körű értékesítési lehetőségek alakultak ki, s ez talán kedvezően hatott a paraszti mezőgazdaságra, valamelyest az egyoldalú gabonaértékesítést kezdte megbontani. Meg kell azonban jegyezni, hogy mindezek mégsem voltak eléggé ösztönzőek, hisz' alig alakultak például csak zöldségtermelő gazdaságok. Továbbra is azok a strukturális lehetőségek uralkodtak, mint korábban, hogy tudniillik akkor értékesít a paraszt, ha az év éppen jó termést hoz, vagy nem viszi el a kánya a kiscsirkéket. Nem alakult ki tehát a tudatos árutermelő tevékenység.

Egyes gazdaságok a falun belül is tudtak értékesíteni némely terméket, amikor a kisebb gazdaságok léptek fel vásárlóként. Ez a le-

hetőség azonban kevés gazdaságot érintett. Elvben sokkal fontosabbak lehettek volna az értékesítési szövetkezetek, vagy állami begyűjtő központok, amire csak rövid életű példákat lehet felhozni, mint a tejbegyűjtő szövetkezet.

Összefoglalóan azt lehet mondani, hogy a 19. század gazdasági csereakciói, eladások, vásárlások szinte kizárólagosan csak a vásárookra korlátozódtak, míg a 20. század ilyen jellegű akciói már első-sorban helyben vagy piacon, s csak kis mértékben a vásárban bonyolódnak. Erre az időre válik általánossá a pénzgazdálkodás. Ugyanakkor a termesztett növényekhez, és tenyésztett állatokhoz képest, igen kicsi az az arányszám, amely részt vesz az árutermelésben, s nemcsak belső fogyasztásban marad. Az árutermelés továbbra is kevés racionális elemet tartalmaz, esetleges marad, főleg gabonára korlátozódik, és kisebb mértékben a marhatenyésztésre. A parasztiok gazdasága változatlanul biztonsági termelésre törekszik, még ott is, ahol a háztartás gazdaságon kívüli pénzforrással is számolhat.⁷

⁷ Az alábbiakban, mintegy mellékletként, néhány termék árát közlöm, a rendelkezésemre álló adatok közül, hogy ezzel az árviszonyítási rendszerrel is jobban jellemezhessem a termelést, kereskedelmet, pénzgazdálkodást. A lista élén természetesen a különböző termelési ágakba tartozó földek ára szerepel, hiszen minden gazdaság legfőbb célja, s pénzügyjének értelme a földvásárlás.

Árufélék	Árai	Idő	Hely
3 vékás erdő	3 Ft	1882	
1 hold erdő	106 korona	1902	Abodon
1 k. hold szántóföld	600 arany korona	1914	Martonyiban
	1000		Szendrő
	500		Szuhogy
1 k. hold rét	1000		Abod
	1200		Szendrő
	1000		Szuhogy
1 pár ökör (4 éves tinók)	225 Ft	1882	Szikszó
1 fejős tehén	62 Ft	1876	Szendrő
1 3,5 hetes bikaborjú	7 Ft	1882	
1 db 10 napos bikaborjú	6 Ft 25 kr	1903	
1 db 7 hetes bikaborjú	9 Ft	1876	
1 db 1 éves ökörborjú	29 Ft 50 kr	1903	
1 db szűr	9 Ft 50 kr	1876	
1 db bekecs ködmön	11 Ft	1876	
1 pár férficsizma	18 Kor.	1910	
1 pár női csizma	8 Kor. 60 f.	1902	
1 kalap	1 Ft	1882	
1 kasza, fémmel	90 kr.	1876	
1 db kasza, fémmel	2 K. 20 fill	1902	
2 db kapa	1 K.	1903	
1 db háromágú vasvilla	80 fill.	1903	
1 pár lókantár	4 Ft 70 kr.	1903	
1 kg hús	60 f.	1902	
1 kg só	48 f.	1902	
1 liter pálinka	56 f.	1902	
1 pakli dohány	6 f.	1902	
1 doboz gyufa	2 f.	1902	
1 db kalendárium	40 f.	1902	
1 napi fuvar	2 Ft 35 kr.	1903	
1 nap bérszántás	2 Ft	1903	
1 nap gyalognapszám	60 kr.	1882	
2 véka búza	3 Ft 60 kr.	1876	Metzenzéf
1 mázsa búza	6 Ft 70 kr.	1884	
1 köböl búza	7 Ft	1886	

Rege Károly a magyarországi búza több mint száz éven keresztül áralakulását dolgozta fel, s ábrázolta grafikonon.⁸ A búza árváltozásának görbéje a vizsgált terület parasztságának piaci értékesítésénél is irányadó volt.

⁸ Rege 1931.

VIII. ÖSSZEFOGLALÁS — (A TRADICIONÁLIS FALU FELBOMLÁSA)

A jobbágyszabadulás után az eddig főleg robotgazdaságokon alapuló középbirtokok nem tudtak áttérni a nagyüzemi tőkés gazdálkodásra. Évtizedekig vegetált még a középbirtok, de végül is, mivel egyáltalán nem bizonyult rentábilisnak, az elaprózódás útjára lépett. Addigi tulajdonosai kezéről egyre inkább a parasztok kezére vándoroltak a földek, s az immár egyre jobban pauperizálódó parasztságot erősítették. A parasztok ezen földszerzési mozgalma azonban mindenféle körülmény figyelembevételével is illúzió volt, a paraszti életforma hosszú távú konzerválásának vágya.

Egyfelől igaz persze az, hogy a falvakban elszegényedett parasztság él. Míg a 16. században a virágzó árutermelés idején szép számmal akadnak nagyobb gazdaságot kezükben tartó parasztok, akiknél magas az egy főre eső gabonafelesleg, addig a 19. századra a telekaprózódás, a népességszám növekedés következtében az ilyen paraszt alakja homályba merül, s egyre jellemzőbb lesz a kevés földű vagy éppen nincstelen paraszt alakja. Ezek az emberek, mivel meg kell éljenek valamiből, kénytelenek mindenféle munkát elvállalni, s elsősorban a mezőgazdasági munkákra szegődnek el. Ha a 19. század végéig akad is számukra munkalehetőség, de sorsuk meglehetősen keserves, nehéz körülmények között élnek. Legfőbb céljuk az önálló gazdaság, vagyis a független élet megteremtése. A földszerzés egyetlen lehetősége számukra a középbirtok elszegényedése.

Másfelől igaz az is, hogy a kapitalizmusban oly szükséges szabad bér munkás réteget is ők jelentik, illetve ha lenne már jelentős gyáripar, jelentenék. A történelem ellentmondása éppen abban jelentkezik, hogy a társadalmi mobilitásban egy agrár bér munkásból ipari bér munkássá váló réteg vehetne részt, de az ipar lassú fejlődése megakadályozza ezt.¹ A tradicionális falu kezdődő bomlását azonban az ipar sem tudja feledtetni. Sőt, mindazt, amit a magyarországi kapitalizmus nem tudott produkálni, legfőképp munkalehetőséget, produkálja az amerikai kapitalizmus, s az általa felkínált lehetőséggel él is az agrárproletariátus. A 19. század végén, amikor már az addigi munkalehetőségektől is elestek a nincstelenek és törpebirtokosok, összekuporgatott pénzükön tömegével ültek hajóra, s úgy

¹ Puskás 1974.

hajóztak át a tengeren, mintha csak egy távoli városba mennének hosszabb időre dolgozni.² Ezeknek az utasításoknak nem titkolt célja az volt, hogy földre-, házravalót gyűjtsenek össze. Többeknek — igaz, csak nélkülözés és keserves munka árán — sikerült annyi pénzzel visszatérni, melyből egy kisebb gazdaságot teremthettek. Az Egyesült Államoka, majd a Kanadába járás végül is szinte társadalmi kényszerré vált, melyben a 10—15 holdas parasztok is részt vettek. Ezek a törekvések mind a parasztbirtok növelését, s ezzel a paraszti életforma fenntartását célozták. Ismertté vált ugyanakkor egy másik alternatíva, az ipari munka alternatívája, jöllehet ennek potenciális lehetőségei sokáig korlátozottak voltak.

Hazai földön az első nagyobb, már nem mezőgazdasági munkalehetőségek a Sajó és Bódva közti bányavidékek megnyitásával teremtdtek meg. Az itteni munkaalkalmak főleg a századfordulótól kezdve érintik a parasztok mind nagyobb tömegeit.³ E kedvező lehetőségek azonban nem mindenütt jelentkeznek egyformán, hisz' a munkahelyeket még csak gyalog lehetett megközelíteni, s ezért a bányától 10 kilométernél távolabb lakó parasztok számára szinte elérhetetlen volt a munkahely. Azok a parasztok pedig, akik a bányászkodás mellett parasztok akartak maradni, távolabbi helyekről nem vállalhatták a bejárást. Az 50-es évekig, éppen emiatt, csak a bányák közvetlen környékén találni kétlaki népességet. Foglalkozásukra épp az a jellemző, hogy a mezőgazdaság „holt” időszakában bányászok (igaz, csak csillések, azaz segédmunkásnak számítanak), s a tavasz végi, ősze eleji időben, a mezőgazdasági munkacsúcsok idején parasztok. A bányász parasztok gazdaságai stabilabbak, s nem tagadható, hogy gazdaságuk állandó, és biztos jövedelmét az ipari munka jobban biztosítja, mint a mezőgazdaság. Ennek a típusú falunak modelljét leginkább Szuhogy példázza.

A kétlakiság tovább bomlasztja a tradicionális falut. A Szuhogy típusú falvakból lesznek a 20. században a növv, terjeszkedő falvak. Innen nemcsak az elvándorlás szűnik meg, hanem más, ipartól távoleső, túlnépesegett falvak lakói is ide költöznek, vagy egyesenesen bányatelepen kapnak lakást, s válnak immár egyértelműen bányászokká. Lényegében ez a korszak igen eltérő fejlődést hoz a bányavidékek és a Bódvától keletre eső falvak életében. Míg az

² **Mattyasovszky** 1905. 304; Puskás rávilágít a kivándorlás okaira és méreteire. „A 15—19 évesek korcsoportjának számbeli gyarapodása az 1890—1900 közötti évtizedben rekordmérteteket, 26,4%-ot ért el.” (37. old.) Kivándorlási térképen a pontok leginkább sűrűsödő részébe beletartozik Abaúj-Torna és Borsod északi része is. **Puskás** 1974. 61.

³ **Lehoczky** 1965.

előbbi területen a községek fejlődésével együtt nő a kétlakiak száma, s ezzel nő az életszínvonal is, addig az utóbbi területen állandósulnak a parasztfalvak, a népesség a századfordulótól kezdve alig növekszik, s számosan vannak az elvándorlók. Az ilyen falvakban csak a konszolidáció után, különösen pedig a 60-as évektől teremődik meg ez a lehetőség — az ipari munkáé tudniillik — ami Szuhogyon és környékén már félévszázados jelenségnek tartható.

Dolgozatomban főleg ezen utóbbi típusú falu parasztgazdaságát próbáltam meg bemutatni. Hátramaradt még annak a kérdésnek rövid megválaszolása, hogyan helyezhető el az ilyen típusú gazdaság a magyarországi mezőgazdaság rendszerében. Életképes, és egyáltalán versenyképes volt-e ez a gazdaság? Mennyire kapcsolódott a nemzeti piacba, milyen mértékben hatott a termelésre a kereslet-kínálat törvénye, s megannyi kérdés merül fel.

A magyarországi kapitalizmus egy jelentős szakaszában az Osztrák—Magyar Monarchia idején 1879-től az ország mezőgazdasági termelését, pontosabban értékesítését védővámok óvták. Ebben a nagy területi munkamegosztásban Magyarország elsősorban gabona-termelésével, és állatnevelésével, majd mezőgazdasági iparával vett részt.⁴ Ezek a védővámok óvták a magyar búzát az amerikai és orosz jóval olcsóbb búzákkal szemben. A monarchia iparosodottabb részét főleg a kapitalizálódó nagybirtok látta el mezőgazdasági termékkel. A velük versenyben levő középbirtokok hamarosan tönkrementek, hisz nem tudták rentábilissá tenni a termelést. Így a nagybirtok mellett a parasztok maradtak — persze nem versenyképes — termelők.

A nagybirtok és a parasztgazdaság összevetése főleg annak kimutatását követeli meg, hogy e két birtoktípus életében egészen máshogy jelentkezik a kapitalizmus. A nagybirtok minden lépése ugyanis a tőke által meghatározott, és szabályozott. Sokkal jobban érintik az áringadozások, s a munkaerőnek értéke van, miként mindennek, ami részt vesz a termelésben. Ezzel szemben a parasztgazdaságban, ott ahol nem alkalmaznak külső munkaerőt, lényegében csak egy dolognak, nevezetesen a legfontosabbnak, az emberi munkának, illetve munkaerőnek nincs értéke. Elég arra gondolni, hogy a paraszt mennyit zsákmányolja ki önmagát, mennyi mindent tagad meg önmagától. Abba a gazdaságba, amelybe végül is pénz alig, jobbára csak munkaerő invesztálódik, melynek alig van értéke, nem is lehet magas veszteség.

⁴ Berend—Ránki 1976.

A paraszti termelésben igen magas a munkaráfordítás. Egyes közgazdászok kiszámolták ennek értékét, és arra a megállapításra jutottak, hogy végül is veszteséges a paraszti üzem.⁵ Egy q búzának például magasabb a termelési ára, mint a piaci ára. Ezek a számítások azonban éppen azért nem lehetnek relevánsok, mivel a pénzgazdálkodás ellenére is önellátásra törekvő parasztgazdaságban nincs értéke a munkának. Jóllehet ez a ráfordítás, amelyet a mezőgazdálkodásba fektetnek, máshol jóval jövedelmezőbb volna. Ezért kétséges a paraszti gazdaság rentabilitásának kérdése. Mindezek fényében úgy tűnik, hogy a paraszti üzem nem igazán vetélytársa a nagybirtoknak.

A 20. században mégis veszély fenyegeti a paraszti üzemeket. Az 1928–33-as gazdasági válságtól, a még nagyobb arányú tönkremeneteltől csak az állami beavatkozás mentette meg a parasztokat. Az úgynevezett bolettás búza bevezetése játszott például ebben nagy szerepet. Az állam a kereskedelmi áron felül fizetett a parasztoknak az eladott búzáért. Ez, s más akciók is védtek a parasztokat a csődbe jutástól.⁶ Nyilvánvalóan a természeti gazdálkodást folytató parasztot még nem érte volna ilyen súlyosan a válság, hisz nem fűzte érdeke oly sok szállal a piachoz.

Az árutermelést tekintve úgy tűnik, hogy az itteni paraszti gazdaságok csak az általános mezőgazdasági termelés periferiáján mozognak. A gabonán kívül alig vesznek mással részt a nemzeti piacon, és sok gazdaságnál ez a részvétel is csak kényszer jellegű, nem pedig a lehetőségek jó felismerésén alapuló. Az adóterhek teljesítése, az esetleges kamatok törlesztése kívánja meg az értékesítést. A gazdaságok, mivel egyben önfenntartási rendszerek is, szinte kizárólagosan a belső fogyasztásra rendezkednek be. Így szemlélve elsősorban önmagáért valónak tűnik a paraszti gazdaság. Ezért nem fűzi őt nagyon érdeke gazdasága korszerűsítéséhez, egy más struktúra kiépítéséhez.

A termelés folyamatának ábrázolásánál utaltam a földek elaprózódottságára, a nyomásos gazdálkodás korlátaira, mely jobbra csak az önfogyasztás érdekeit szolgálja. A termesztett növények, az eszközök és munkafolyamatok váltása, az állatok fajtaváltása ha minőségileg új korszakot is jelent, de lényeges strukturális változást nem hoz. Gyorsul az aratás és a cséplés, munkaigényesebb termények jelennek meg, gazdagabban takarmányozhatók az állatok — tehát csak a zárt rendszeren belül történik meg az időstruktúra vál-

⁵ Sarkadi—Kesztyűs 1941.

⁶ Szuhay 1962.

tozása, de az értékesítést mindez kevésbé befolyásolja. Változik valamelyest a táplálkozás rendszere, de a külső, gazdaságon kívüli termelők a fogyasztás javaihoz nem járulnak hozzá. Mindenféle változás továbbra is az öfenntartás rendszerén belül mozog.

Hasonló nagyságú parasztgazdaságokkal vetve össze a Szendrő környékieket, egy másik alternatíva, nevezetesen a nagybirtok példáján jobban fejlődő (inkább gépesített, belterjes, tudatos árutermelést folytató, az önfogyasztást feladó, s ezekből következően — piacból élő, gazdagodó, reprezentációs szférát kiépítő) gazdaság képe bontakozik ki. E két alternatíva egyben a parasztság regionális típusának kérdését is felveti; a Szendrő környéki falvak gazdaságainak — a kapitalizálódás minden jegyével együtt — **inkább megtaláljuk** párhuzamait Kelet-Európában, míg az utóbbi alternatíva képviselői Magyarországon a kapitalizmus korában egyes dunántúli területeken éltek.⁷

A 19. században a parasztokra oly jellemző „népművészetnek” nevezett jelenség a Szendrő környéki falvakban nem jött létre, pontosabban a parasztok művészete, és ezzel általában az ünnepi hangsúlyozása is elmaradt, a parasztok fogyasztása elsősorban a mindennapi szükségletek kielégítésére korlátozódott. Azok a javak pedig, amelyek máshol házban, öltözetben teaurálódnak, itt legfeljebb földvásárlásban.⁸

⁷ Gunst 1975.

⁸ Hofer 1975.

Balassa I., 1956.

A kévébe kötött szál as gabona összerakása és számolása. Ethn. 401—442.

Balassa I., 1964

Földművelés a Hegyközben. Bp.

Balassa I., 1973/a.

Az eke és a szántás története Magyarországon. Bp.

Balassa I., 1973/b.

Makkoltatás a Kárpát-medence északkeleti részében. Ethn. 53—79.

Bclényessy M., 1960.

A permanens egymezős földhasználat, és a két- és háromnyomásos rendszer kialakulása Magyarországon a középkorban. Ethn. 81—106.

Berend T. I.—Ránki Gy., 1976.

Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19—20. században. Bp.

Bodor A., 1921.

A községi kérdőíves anyag. Kézirat. Mg. M. Ad. III. Borsod megye I. 6825. II. 6826.

Borovszky S., 1908.

Szendró vára. Bp.

Borovszky S., 1909.

Borsod vármegye története. I. Bp.

Chayanov, A. V. 1966.

The Theory of Peasant Economy. Irwin.

Csikvári A., 1939.

Borsod vármegye (Borsod, Gömör és Kishont k.e.e. vármegyék). Vármegyei szociográfiák V. Bp.

Debreczeni Ember P., 1817.

Borsod Vármegye Némelly Statisztikai Tekéntetekben. Debreczeni Bárány Péter által. Tud. Gyűjt.

Dobrossy I., 1973.

A parasztgazdaságok szerkezete és a rosnövénytermesztés kapcsolata Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. HOM. Évk. 407—430.

Danyi D.—Dávid Z., 1960.

Az első magyarországi népszámlálás (1784—1787.) Bp.

Eperjessy G., 1966.

A magyar falu története. Bp.

Faragó in Sági., 1973/a.

A jobbágyság gazdálkodása a XVIII. sz. derekán. 87—120.

Faragó in Sági., 1973/b.

Községeink demográfiai helyzete. 341—356.

Fél E.—Hofer T., 1961.

A parasztember szerszámai. Ethn. 437—535.

Fényes E., 1851.

Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és pusztá, betűrendben, körülményesen leíratik. I—IV. Pest.

Filep A., 1969.

Kétbaltelkes mezőváros (Ónod) XVII. századi látképi ábrázolása. NK.—NT. 131—144.

Gaál L., 1966.

A magyar állattenyésztés múltja. Bp.

Galgóczy K., 1855.

Magyarország a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság mezőgazdasági statisticája. Pest.

Gunda B., 1934.

Tárgyi néprajzi adatok a Felső-Borsodból. NÉ. 44—70.

Gunda B., 1937.

Népi mezőgazdálkodás a Boldva-völgyében. NÉ. 45—70.

Gunst P., 1975.

Az agrárfejlődés és a parasztság regionális típusai Európában (különös tekintettel Kelet-Európára). Ethn. 380—397.

Gyimesi S., 1967.

Adalékok Miskolc gabonaellátásához a XVII. sz. végén. AtSz. 481—490.

Gyimesi S., 1975.

A városok a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakában. Bp.

Hofer T., 1975.

Három szakasz a magyar népi kultúra XIX—XX. századi történetében. Ethn. 398—416.

Hoffmann T., 1956.

Egy palóc falu földművelő technikájának néhány jellegzetessége a századforduló tájékán. Ethn. 536—571.

Hoffmann T., 1963.

A gabonaneműek nyomtatása a magyar parasztok gazdálkodásában. Bp.

Horváth M., 1959.

Szendrő (képek a volt város és várának történetéből). Szendrő.

Hoppál M., 1970.

Egy falu kommunikációs rendszere. Bp.

- Ikvai N.**, 1967.
Földművelés a Zempléni-hegység középső részén. Debrecen.
- Illésy J.**, 1899.
Vásárszabadalmak jegyzéke. M. Gazd. tört. Sz.
- Jávor K.**, 1966.
A parasztszalád munkamegosztása egy nyírségi faluban. Debrecen.
- Kárffy Ö.**, 1901.
Utasítás a szendrői uradalom udvarbírája részére. M. Gazd.
- Kázmér M.**, 1951.
Ugar-, Parlag. MNY. 240—243.
tört. Sz.
- N. Kiss I.**, 1960.
A 16. századi dézsmajegyzékek. (Borsod, Heves, Bereg, Bihar és Közép-Szolnok megyében). Bp.
- Kula, W. in: Glatz.**, 1977.
Modellanalízis a gazdaságtörténetben (in Glatz: szerk. Történetelméleti és módszertani tanulmányok) 143—154. Bp.
- Lehoczky A.**, 1985.
A borsodi szénbányászat története I—II. Miskolc.
- Lenin, V. I.**, 1964.
A kapitalizmus fejlődése Oroszországban. Bp.
- Makkai L.**, 1954.
I. Rákóczy Gy. birtokainak gazdasági iratai (1631—48.) Bp.
- Maksay F.**, in: Kovacsics 1957.
Urbáriumok (szerk. Kovacsics: Történeti statisztika forrásai). Bp.
- Maksay F.**, 1959.
Urbáriumok. Bp.
- Maksay F.**, 1971.
A magyar falu középkori településrendje. Bp.
- Mándy Gy.**, 1972.
Hogyan jöttek létre a kultúrnövények. Bp.
- Márkus M.**, 1964.
Felsőmagyarországi kapaformák. HOM. Közl. 35—41. Miskolc.
- Mattyasovszky M.**, 1904.
Törzsöröklési jog és Törzsöröklési szokás. Bp.
- Mendöl T.**, 1963.
Általános településföldrajz. Bp.
- Mendras, H.**, 1973.
Módszer a nyugati parasztság elemzésére. Szociológia I. 22. Miskolc.

- Módy Gy.**, 1969.
A Sajó és a Bódva-köz települései birtoklástörténete. *HOM. Évk.*
- Molnár M.**, 1977.
Work Organization of a Peasant Farm. *Acta Ethn.* 79—108.
- Morvay J.**, 1950.
Ünnepi táplálkozás a Bódva völgyben. *Ethn.* 148—171.
- Perjés G.**, 1965.
Terméseredmény-vizsgálatok. *Tört. Stat. Évk.* 128—172.
- Puskás J.**, 1974.
Kivándorlás Magyarországról az Egyesült Államokba. 1914. előtt. *TSZ.*
- Román J.**, 1968.
Adatok Borsod-Abaúj-Zemplén megyék XVI—XVII. századi gazdaság-, társadalom- és művészettörténetéhez a Liber Redituum alapján. *Történelmi Évk. Miskolc.*
- Rege K.**, 1931.
A magyar búza áralakulása és termelési költsége 1820—1930-ig. Bp.
- Ruitz I.**, 1965—66.
A parasztfijúság társasélete a Bódva vidékén. *Ethn.* 572—601., 93—117.
- Sándor V.**, 1962.
A gabonacséplés gépesítése Magyarországon. *ASz.* 403—446.
- Sápi V.**, 1975.
(szerk.) Edeleny múltjából. *Tanulmányok. Edeleny.*
- Sarkady Kesztyüs L.**, 1941.
Tiszántúli és északi dombos vidéki kisgazdaságok jövedelmezőségi eredményei az 1931—1939. években. *M. Stat. Sz.* 484—504.
- Sassy Cs.**, 1912.
Miskolc város és Borsod teljes címtára. *Miskolc.*
- Selmeczi Kovács A.**, 1975.
Csúrtípusok Észak-Magyarország középső területén. *HOM. Évk.* 509—536. *Miskolc.*
- Soós I.**, in: *Patkó* 1957.
Rudabánya története 1880-ig. (szerk. Pantó Endre, Pantó Gábor: *Rudabánya ércbányászata*). 7—47. Bp.
- Szabó F.**, 1936.
Borsod megye Árpád-kori templomai. *Miskolc.*
- Szabó L.**, 1968.
Munkaszervezet és termelékenység a magyar parasztságnál a XIX—XX. században. *Szolg.*

Szabadfalvi, 1968.

Juhmakkoltatás az északkelet-magyarországi hegyvidéken. MëH. 131—143. Debrecen.

Szabadfalvi. J.: 1968.

Migráció és makkoltatás az Alföld keleti peremvidékén. MëH. 55—84.

Szolnoky L., 1950.

Minőségi csoportok, mennyiségi egységek és a fonalrendezés számolási rendje a kenderfeldolgozásban. Ethn. 29—56.

Szuhai B., 1900.

Az egyházlátogatás. Miskolc.

Szuhay M., 1962.

Az állami beavatkozás és a magyar mezőgazdaság az 1930-as években. Bp.

Tálasz I., 1957.

A termelés és a nyelv kapcsolata aratóműveleteinkben. Ethn. 217—251.

Thorner in: Shanin 1971.

Peasant Economy as a Category in Economic History (ed. T. Shanin: Peasants and Peasant Societies.) 202—218.

Török K. in: Sápí., 1973.

A mezőgazdaság a kapitalizmus korában. 175—190.

Varga Gy. in: Szabó., 1965.

A parasztság munkaeszközei. (szerk. Szabó I.: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában, 1848—1914. I—II.) I. 267—348.

Veress É., 1958.

A jobbágy család szervezete a sárospataki uradalom falvaiban a XVII. század közepén. Tört. Sz. 379—429.

Vörös A., 1976.

A magyar mezőgazdaság a kapitalista átalakulás útján (1849—1889.) in Agrártörténeti Tanulmányok IV. 9—152. Bp.

Wellmann I., 1967.

Határhasználat az Alföld északnyugati peremén a XVIII. század első felében. ASz. 346—404.

Wolf, E. 1966.

Parasztok. Bp.

Zimányi V., 1976.

Magyarország az európai gazdaságban 1600—1650. Bp.

Gazdacímár 1911.

Magyarországi gazdacímár Magyarország Horvát- és Szlavonországok 100 kat. holdon felüli birtokosainak és bérlőinek címejzeke az egyes megyék részletes monográfiájával. Bp.

Gazdacímtár 1935.

Magyarország földbirtokosai és földbérlei (szerk. és kiadja a m. kir. KSH. 1937.) Bp.

A Magyar Korona Országainak Mezőgazdasági Statisztikája. Mg. Stat. 1895.

Tört. Stat. kötetek 1976.

Növénytermesztés II. köt. Községsoros adatok. 1936—1962. Bp.

Mezőgazd. Stat. Adatgyűjt. é. n.

Földterület 1870—1970. III. községsoros adatok. KSH. Bp.

Magyar Statisztikai Közlemények

48. köt. A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. II. r. A népesség foglalkozása

71. köt. Az 1920. évi népszámlálás. II. r. A népesség foglalkozása. 1925. Bp.

83. köt. Az 1930. évi népszámlálás. I. r. Demográfiai adatok. 1932. Bp.

86. köt. Az 1930. évi népszámlálás. II. r. Foglalkozási adatok. 1934. Bp.

105. köt. Magyarország mezőgazdaságának főbb üzemi adatai az 1935. évben. 1938. Bp.

ECONOMY IN THE VILLAGES NEAR SZENDRŐ DURING THE CAPITALISM

(Abstract)

The investigated territory can be found in the region of contact of the historic Borsod, Abaúj and Gömör counties but the villages having been studied are to be found mainly in the territory of Borsod. Szendrő on the banks of the river Bódva being an important border castle, county-town — a place for holding markets, — a dominial centre, an administrative unit, had been a centre of that region for a long time.

This territory was known as one of the most prosperous agricultural fields of Hungary of the time, rising above the others with highly developed agrotechny and with corn and grapes growing. In the 16th century excess products came out of peasants' farms, while up to the middle of the following century allodium became the determinant factor. From the end of the seventeenth century impoverishment of the territory begins with the development of the second serfdom. This impoverishment was increased by the Hungarian insurrection war and by the epidemic of plague in 1710. Peasants once producers for the market turned to subsistence economy. Szendrő is losing its importance in the second half of the nineteenth century, when the industrialized Edelény becomes the centre of the district.

I paid special attention to the life in the villages surrounding these two market-towns and also to the cultivation of the soil here. It wasn't my aim to demonstrate all the phenomena in all these villages but taking the advantage of creating models I tried to characterize the peasants' economic history on the model of only three villages: Abod, Szuhogy and Martonyi.

While investigating the problem there appeared some hypotheses. These villages can be studied on the basis of taking some circumstances into consideration, the most important of them being the economic alternative in a limited geographical unit. I think of the possibilities of the large and medium-sized estates against the peasants' small farms. In spite of their different alternatives they can give some model, too. Paying attention to their formation seems to be important. Another important circumstance is the difference of the villages and market-towns near the Bódva — on the plain —, and the villages among the hills. This difference appears in the

contrast of the developed and the undeveloped. Backwardness of this region is to be emphasized when contrasting it with the Transdanubian and European agriculture.

Investigating peasant society cultivation of the soil and consumption cannot be separated. Peasant farming seems to be a system of self-support and every moment of production and consumption takes place in this system. Supposing that closeness weakens with the disorganization of peasantry and exchange i.e. trade connections take place not only among peasants but with other social classes as well, the above mentioned categories become reasonable and in this way capitalistic production of goods turns into general. The investigated period is the age of this change and so this essay is reasonable to follow the ideas of economics. I made an effort to explore the production structure, the connections between changes of the structure and the agricultural village falling into pieces.

Before the analysis of the period I gave a short account on the state of affairs, the emancipation of the serfs. The agricultural life is determined by the size of parcels, by the estate structure and the characteristic rate of them. Take only a peasant farm of medium size and the cultivation on this field being considered as a model I tried to describe the situation.

After the emancipation of serfs the medium-sized estates based mainly on forced labour, couldn't turn to a large scale capitalistic economy. This medium-sized estate had lived for some decades but after all it didn't prove to be profitable and was broken up. Farms went over to the peasants and in this way they strengthened the earlier pauperized peasantry. This way of getting property proved to be an illusion for the peasants, a desire to keep the way of life of peasantry.

In the villages there lived pauperized peasantry. In the sixteenth century, during the prosperous agriculture one can find a great number of peasants having a great amount of plus corn, but by the nineteenth century as a result of the increasing number of inhabitants and the parcels having been broken into small pieces, peasants of this type are going to disappear and peasants without any land or only with a small-sized farm become characteristic. So as to earn their living these people were forced to take all kinds of employment and they engaged themselves especially to agricultural work. Although there are opportunities for work till the end of the nineteenth century, their life is hard because of living in difficult circumstances. They wanted to obtain subsistence economy, i.e. their aim was the creation of independent life. The only opportunity for getting land is the impoverishment of medium-sized estates.

On the other hand we can see that they mean or they would mean the necessary class of labourers. The contradiction of history lies in the fact that a farm worker would take part in the mobility of society as an industrial labourer, but the slow development of industry keeps this process back.

The industry cannot make people forget the breaking up of their traditional village. Everything that Hungarian capitalism couldn't achieve, American capitalism could, and the agricultural proletariat seizes this opportunity. At the end of the nineteenth century the impoverished and the smallholders having already lost all the opportunities for work set off by ships to cross the ocean as if they had gone to work into a farther city for a long time. The aim of these voyages was to get money for some land or a house. A lot of these people were successful enough to return with such a sum of money by which they could establish a small farm.

Leaving for the USA and Canada became a pressure after all, with the participation of peasants with 15—20 acres of land as well. Their ambition was to enlarge the territory of peasant farms and in this way to keep the traditional way of life in the villages.

Another alternative became known as that of the industrial work, although its potential possibility had been restricted for a long time.

The first great opportunity for work — although not farming — was created by opening the mines in the region of the rivers Sajó and Bódva. These opportunities were taken by a huge mass of peasants beginning from the turn of the century.

This position didn't seem to be favourable for all the villages because of the difficulties in reaching these places. Working in a mine was almost unattainable for the peasants living farther than 10 kilometres from the mines. A peasant wanting to remain a peasant besides working in a mine couldn't take covering such distances upon himself.

Until World War II you can find inhabitants leading a so called double life in the surroundings of the coalmines. Their profession can be characterized by the fact that they work as coal-miners (considered to be only unskilled workers) during the „dead” period of agriculture, and they are peasants again in spring and in autumn. Miner-peasants' economic condition proved to be more stable because industrial work gives steadier income than farming. The model of a village of this type can be seen in Szuhogy.

The peasants leading double lives break up the traditional village and from the villages like Szuhogy there grow expanding villages in the twentieth century.

The inhabitants of places far from the industrial regions settle down in these villages or they can get flats on the miner colonies. In this way they really become coal-miners.

In this period we can see the difference in development between the coal-miner regions and the villages east of the Bódva. At the same time when in the previous territory the number of peasants leading double lives increases, in the latter region peasant villages become general with a non-increasing population. In these villages there is an opportunity for industrial work only after the liberation in 1945 and especially beginning from the 1960-s.

In this essay I tried to give a description on the peasant economy in the villages of such a type, with its cultivating the soil and with its using up the products. There remains a question to be answered and it is the setting of farming of this type in the system of the Hungarian agriculture. Can we consider this farming capable of living or competitive at all? To what extent was it connected with the national market, in what way did it effect the production of goods?

In the period of the Austro—Hungarian Monarchy, in this important period of Hungarian capitalism, from 1879 the agricultural production of the country or more precisely the sale was protected by protective tariffs. In the division of labour of this large territory Hungary participated with her corn-growing, stock farming and agricultural industry. Protective tariffs saved the Hungarian wheat from the American and Russian wheat, much more cheaper. The more industrialized part of the Monarchy was supplied with products of agriculture by the estates becoming capitalistic ones. The medium-sized estates rivaling with them became ruined soon, as they weren't able to make their production profitable. In this way peasants remained the producers of goods beside the large estates.

Comparing large estates to the peasants' farms demands showing the fact that in these two types of estates capitalism appears in different ways. Every moment of the life of a large estate is determined by the capital. Price fluctuation has an effect on production and labour-power has a value just like as everything has that takes part in the production. In peasant farming, comparing to it, there is only one thing, the most important one that has got no value, and this is work and labour-power. Think of only the fact that the peasant exploits himself. A farm where only labour-power and scarcely any money are invested cannot involve a great loss.

In the peasants' farming investment of labour is on a high level. Some economists calculated that farming involves a loss after all, because of the value of this investment. The price of the pro-

duction of two hundredweight wheat is higher than the price of it on the market. These calculations cannot be considered relevant, as in spite of money economy the subsistence economy of the peasants' work hasn't got any value. Investment in farming would become much more profitable in some other territories. That is why profitability of peasant farming is ambiguous. These farms don't seem to be rivals for the large estates.

In the twentieth century farming is in the danger of breaking up. State assistance saved peasants from becoming ruined and from the economic crisis of 1928—33. Let's take an example: The peasants got a plus sum of money above the commercial price for their wheat being sold. Peasants leading subsistence economy wouldn't have been influenced by the crisis to such an extent, supposing they hadn't been concerned on the market.

As for the cultivation one can see that peasant farms are only on the periphery of agricultural production. They can grow hardly anything else for the market but wheat, and for a lot of them participation in the production for selling is nothing else but a pressure. Because of tax burden and paying interests, under the pressure of necessity they sell their wheat. These farms are considered to be self-supporting, growing almost only for inner using up. From this point of view peasant farming seems to be for itself. That is the cause why the peasant isn't interested in modernizing his farm.

Describing the system of cultivation I mentioned the breaking up of the farms, the limits of the type of their cultivating the soil that serves the purposes of inner using up. Plants being grown, changing the appliances and working processes, and changing in the quality of stock farming brought a new period, but at the same time they didn't bring an important structural change. Harvest and threshing become faster, there appear some crops with higher manpower requirement, animals can get richer feedstuff — all these structural changes take place only inside a closed system and selling isn't effected by all these processes. Alimentation has some changes, but outsider producers of goods don't contribute to the using up. All the changes remain in the system of subsistence economy. Comparing the estates near Szendrő with other farms another alternative occurs, which is the possibility of economy (mechanized, leading a direct production of goods, living from the market, becoming richer, representative) that is developing on the example of large estates. These two alternatives raise the question of the types of the peasants. Parallels of farms near Szendrő can be found

in Eastern Europe, while representatives of farming of the latter type — during the capitalism — live in some territories of Transdanubia.

„Popular art”, this characteristic phenomenon of the peasants in the nineteenth century didn't come into existence in the villages near Szendrő, or more precisely the art of peasants didn't appear because of their working only for the fulfilment of their everyday necessities. The goods accumulated in a house or clothing in other places, were realized at most in buying properties in this territory.

Szuhay Péter

DIE BAUERNWIRTSCHAFTEN IN DEN DÖRFERN BEI SZENDRŐ ZUR ZEIT DES KAPITALISMUS (Auszug)

Das geforschte Gebiet liegt in dem Treffpunkt der historischen Komitaten Borsod, Abaúj und Gömör. Die Siedlung Szendrő, am Ufer des Flusses Bódva war in den vergangenen Jahrhunderten lange das Zentrum der Gegend, eine wichtige Grenzfestung, ein Marktflecken, ein Domänen- und Verwaltungszentrum, usw.

Dieses Gebiet gehörte in den 16—17. Jahrhunderten, im Vergleich zu der Epoche, den entwickeltsten Agrargebieten des damaligen Ungarns, vor allem durch die entwickelte Agrartechnik und besonders durch den Wein- und Getreideanbau, die auch im Warenhandel eine wichtige Rolle gespielt hat. Im 16. Jahrhundert wurde der Produktüberfluss fast ausschliesslich in den Bauernwirtschaften gebildet, aber im 17. Jahrhundert übernehmen die Allodien diese führende Rolle. Vom Ende des 17. Jahrhunderts an, mit der Ausbildung der zweiten Leibeigenschaft beginnt eine Verarmung in dieser Gegend. Dieser Prozess wird durch die Kuruzenkriege und durch die Pestepidemie in 1710 noch verschleunert. Szendrő hat seine führende Rolle im Wirtschaftsleben doch erst in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts ganz verloren, als die Siedlung Edelény der Kreissitz wird.

Die Forschungen wurden vor allem auf das Wirtschaftsleben und auf die Agrarproduktion des Nachbardörfer von den erwähnten Marktflecken gerichtet. Im Laufe der Forschungen haben sich einige Hypothesen formuliert. Das Wirtschaftsleben der Dörfer kann nur mit Beachtung gewisser Verhältnissystemen behandelt werden. Der wichtigste unter diesen ist die wirtschaftliche Alternative in einer engeren geographischen Einheit. So sind es z. B. an den Möglichkeiten des Gross- und Mittelgrundbesitzes, dem bäuerlichen Grundbesitz gegenüber. Der Gross- und Mittelgrundbesitz hat — trotz der abweichenden Alternative — gleichzeitig eine modellbildende Bedeutung. Deshalb ist seine Umgestaltung wichtig.

Ein zweites, bedeutendes Verhältnis ist die wirtschaftliche Unterschiedlichkeit der Dörfer und Marktflecken am Bódva, in der Flussebene und in den Nachbarbergen. Das bedeutet den Unterschied zwischen dem Entwickelten und Unentwickelten. Ein letztes Verhältnissystem im Laufe der Forschungen war die wirtschaftliche Zurückgebliebenheit des Gebietes, in der Gegenüberstellung mit Transdanubien und mit dem europäischen Wirtschaftsniveau.

Die Produktion und der Verbrauch sind in der Bauerngesellschaft untrennbar. Die Bauernwirtschaft ist nämlich ein Selbsterhaltungssystem, und in diesem System finden alle wirtschaftliche Momente der Produktion und des Verbrauches statt. Diese Geschlossenheit wird aber vermutlicherweise mit dem Zerfall der Bauernschaft nachlassen, und als der Umtausch bzw. die Handelsverhältnisse nicht nur zwischen Bauer und Bauer, sondern auch zwischen anderer gesellschaftlichen Schichten zustande kommen, wird die Unterscheidung der obengenannten Kategorien begründet, das heisst, die kapitalistische Warenproduktion wird allgemein. Die geforschte Epoche ist eben die Zeit dieser Verwandlungen, so war es begründet, den Begriffsapparat der Volkswirtschaftslehre anzuwenden. Das Ziel war es, die Kohärenz zwischen Produktions- und Verbrauchsstruktur und zwischen dem Zerfall der landwirtschaftlichen Siedlungen aufzudecken.

Vor der Analyse der Epoche steht eine kurze Darstellung der gesellschaftlichen Zustände vor der Leibeigenenbefreiung. Die Bauernwirtschaften werden von der Grundstückgrösse, von der Grundbesitzstruktur und von ihrer Verhältnisse bestimmt. Eine Bauernwirtschaft von Durchschnittsgrösse wurde als Hauptmodell behandelt, um diese Modell zu beschreiben, es war das Ziel der Forschungen.

Nach der Leibeigenenbefreiung konnten die Mittelgrundbesitze — die früher auf der Fronarbeit beruhten — nicht auf die kapitalistische Grossbetriebswirtschaft übergehen. Der Mittelgrundbesitz vegetiert noch Jahrzehnte lang weiter, aber, weil er sich als gar nicht rentabel erwiesen hat, wurde endlich zerstückelt. Die Felder sind in den Besitz der Bauernschaft gekommen, so haben sie die immer mehr pauperisierende Bauernschaft verstärkt. Diese Bewegung, um Ackerfelder zu verschaffen, war aber doch eine Illusion, ein Drang nach der Konservierung der bäuerlichen Lebensweise.

Bis im 16. Jahrhundert, zur Blütezeit der Warenproduktion ein grosser Anzahl der Bauern eine grössere Wirtschaft im Besitz hatte, wo die Menge des Getreideüberflusses auf eine Person sehr hoch war, wurde ein solcher Bauer zu dem 19. Jahrhundert — wegen der Grundstückzerkleinerung und wegen des Bevölkerungszuwachses — immer seltener, und der Bauer mit wenigem oder ohne Grundbesitz wird immer allgemeiner. Diese besitzlose Menschen müssen ihr Auskommen irgendwie sichern, so müssen sie allerlei Arbeit annehmen, sie verdingen sich vor allem zur landwirtschaftlichen Saisonarbeit. Ihr Schicksal ist sehr bitter, sie müssen unter schwierigen Umständen leben. Ihr Ziel ist eine selbständige Wirt-

schaft, also ein unabhängiges Leben. Die einzige Möglichkeit für sie, um sich einen Grundbesitz zu erwerben, ist die Verarmung des Mittelgrundbesitzes. Diese besitzlose Schicht gibt zugleich die freien Lohnarbeiter, die im Kapitalismus unentbehrlich sind. Ein historischer Widerspruch ist aber, dass obwohl eine Schicht in der gesellschaftlichen Mobilität von Agrarlohnarbeiter zum Industrielohnarbeiter werden konnte, wird dieser Prozess von der verspäteten, langsamen industriellen Entwicklung des Gebietes verhindert. Und was der unentwickelte Kapitalismus in Ungarn den Lohnarbeitern nicht sichern und geben konnte, produzierte er es ihnen in Amerika, und der Agrarproletariat, nachdem er das Geld für eine Schifffahrtskarte zusammengespарт hat, fährt in grossen Mengen nach Amerika, als ob er nur in eine ferne Stadt arbeiten ginge. Das Ziel dieser Seefahrt war es, Geld für Haus- und Grundbesitzerwerbung zu sammeln. Viele haben dieses Ziel — um den Preis schwerer Opfer und jämmerlicher Arbeit — erreicht, und nach dem Heimkehr konnten sie eine kleinere Wirtschaft erschaffen. Also die Fahrt nach Amerika wurde zuletzt ein gesellschaftlicher Zwang, in dem schon auch die Bauern mit 10—15 Joch Grundbesitz teilnehmen. Mit diesen Bestrebungen wurden die Vermehrung des bäuerlichen Grundbesitzes und damit die Reservierung der bäuerlichen Lebensweise bezweckt. Die andere Alternative für die besitzlose Bauernschaft war die industrielle Arbeit, obwohl derer potentielle Möglichkeiten lange Zeit noch beschränkt waren.

Die ersten industriellen Arbeitsmöglichkeiten auf dem geforschten Gebiet waren die Bergwerke zwischen den Flüssen Bódva und Sajó. Diese Arbeitsstätten berühren immer grössere Menge der Bauern, besonders nach der Jahrhundertwende. Diese neuen Arbeitsstätten bieten aber nur in gewissen Umkreisen eine günstige Möglichkeit, sie waren nämlich nur zu Fuss erreichbar, so waren sie aus mehr als 10 Kilometer Entfernung unzugänglich. Die Bauern also, die neben der Bergbauarbeit auch die Landwirtschaft weiterhin üben wollten, konnten keine fernere industrielle Arbeit annehmen. Dadurch wird erklärt, dass sich eine zweiansässige Arbeiterschaft ganz bis zu dem zweiten Weltkrieg nur in der nächsten Nähe der Bergwerke gestaltet hat. Diese Lebensweise wird eben dadurch zweiansässig, dass sie in den Bergwerken nur in der landwirtschaftlichen Wintersaison arbeiten, und nur ungelernte Arbeiter sind, zur Zeit der landwirtschaftlichen Hochsaison sind sie Bauern. Die wirtschaften dieser Bergmann—Bauern sind stabil, die ständige und sichere Erwerbsquelle ist eben die industrielle Arbeit. Das Modell zu einem solchen Siedlungstyp ist in dieser Gegend Szuhogy.

Die Zweiansässigkeit desorganisiert die traditionellen Dörfer weiter, die solchen Siedlungen breiten sich im 20. Jahrhundert aus. Hier hört die Fortwanderung auf, sogar auch die Bewohner der von den Industriezentren entlegenen Siedlungen — die übervölkert waren — sind in grossen Mengen umgezogen, oder erhalten sie eine neue Wohnung gerade in einer Kolonie, so werden sie eindeutig Bergleute. Diese Epoche sichert eine ziemlich unterschiedliche Entwicklung im Leben der Kohlenreviere und in dem der Dörfer nördlich vom Fluss. Auf dem erstgenannten Gebiet nimmt der Anzahl der zweiansässigen Arbeiter zu, so entwickelt sich das Lebesniveau und selbst die Siedlung. Auf dem anderen Gebiet stabilisieren sich die Bauerndörfer, die Bevölkerung wächst seit der Jahrhundertwende kaum, und die Fortwanderung wird immer bedeutender. In solchen Dörfern bedeutet die industrielle Arbeitsmöglichkeit erst seit den 60-er Jahren eine neue Alternative.

Die Studie stellt die Bauernwirtschaft des solchen Siedlungstypes ausführlich vor, die bäuerliche Produktion und der Verbrauch wird skizzenhaft dargestellt. So kommt die Frage vor: wo ist die Stelle dieses Wirtschaftstypes im System der ungarischen Landwirtschaft? War dieser Wirtschaftstyp lebens- und konkurrenzfähig? In welchem Masse konnte er sich an den Nationalmarkt anschliessen? Welche Wirkung hatte das Gesetz der Nachfrage und des Angebotes auf die Produktion?

Zur Zeit der Österreichisch-Ungarischen Monarchie, seit 1879, in einer bedeutenden Periode des ungarischen Kapitalismus wurde die landwirtschaftliche Produktion mit einem Schutzzoll geschützt. In dieser grossen Arbeitsteilung hat Ungarn vor allem mit der Getreideproduktion und mit der Viehzucht, später mit der landwirtschaftlichen Industrie teilgenommen. Der Schutzzoll hat den ungarischen Weizen vor dem billigeren amerikanischen und russischen Weizen beschützt. Der kapitalisierende Grossgrundbesitz von Ungarn hat der industrialisierten Teil der Monarchie mit landwirtschaftlichen Produktionen versehen. Die Mittelgrundbesitze sind wegen der Konkurrenz bald zugrunde gegangen, weil sie die Produktion nicht rentabel machen konnten. So sind neben dem Grossgrundbesitz nur die Bauern als Produktivgruppe geblieben, sie waren aber natürlich nicht konkurrenzfähig.

Die Gegenüberstellung von Grossgrundbesitz und Bauernwirtschaft beweist, dass der Kapitalismus in der Entwicklung dieser zwei Grundbesitztype eine ganz unterschiedliche Rolle gespielt hat. Alle Schritte des Grossgrundbesitzes sind nämlich vom Kapitel determiniert und reguliert. Die Preisschwankungen haben hier eine grössere Auswirkung, und auch die Arbeitskraft hat ihren Wert,

wie alle Teilnehmer der Produktion. In der Bauernwirtschaft wird dagegen keine fremde Arbeitskraft angestellt, und so hat eigentlich die wichtigste, namentlich die menschliche Kraft, bzw. die Arbeitskraft keinen Wert. Genügend sind nur die Selbstausbeutung und die Selbstüberwindung der Bauernschaft zu erwähnen. In der Wirtschaft also, worin schliesslich kaum Geld, vielmehr nur Arbeitskraft investiert wird, kann kein grosser Verlust vorkommen.

In der bäuerlichen Produktion ist die Arbeitsverwendung sehr hoch. In der Volkswirtschaftslehre wurde dieser Wert ausgerechnet, und infolge dessen sind sie zu der Schlussfolgerung gekommen, dass ein bäuerlicher Betrieb eigentlich verlustreich ist. Der Herstellungspreis von 100 Kilogramm Weizen ist höher, als sein Verkaufspreis. Diese Angaben sind aber doch nicht relevant, weil die Arbeit in der Bauernwirtschaft trotz der Geldwirtschaft keinen Wert hat. Obwohl die Arbeitsverwendung der Bauernwirtschaften anderortig vielmehr rentabel sein konnte. Deshalb ist die Rentabilität der Bauernwirtschaften doch zweifelhaft. Nachdem scheint es so, dass die Bauernwirtschaft kein wahrer Rivale des Grossgrundbesitzes sein kann.

Im 20. Jahrhundert sind die bäuerlichen Betriebe doch in Gefahr. Sie konnten der grossen Wirtschaftskrise von 1928—33, dem Zugrundegehen nur mit dem Eingriff des Staates entkommen. Da hat z.B. die Einleitung des sog. Weizen mit Boletta eine grosse Rolle gespielt, d.h. der Staat hat den verkauften Weizen über dem Handelspreis bezahlt. Diese Aktionen haben die Bauern vor dem Zusammenbruch geschützt. Es ist offenbar, dass eine Krise die Naturwirtschaft nicht so schwierig berühren konnte, weil sich ihre Interessen nicht so streng an den Markt knüpfen.

In Anbetracht der Warenproduktion hat es den Anschein, dass die hiesigen Bauernwirtschaften nur an der Peripherie der allgemeinen landwirtschaftlichen Produktion stehen. Neben dem Weizen geben sie dem Nationalmarkt, kaum anderes und selbst diese Teilnahme ist oft nur ein Zwang für sie, was nicht auf der richtigen Erkennung der Möglichkeiten beruht. Die Verwertung wird wegen den Steuern und wegen der Abzahlung der eventuellen Zinsen notwendig. Die Wirtschaften sind gleich auch Selbsterhaltungssysteme, so sind sie fast ausschliesslich auf den inneren Verbrauch eingerichtet. So betrachtet scheinen die Bauernwirtschaften vor allem für sich selbst zu sein, und deshalb haben sie keine Interesse, die Wirtschaft zu modernisieren und eine neue Struktur auszubauen.

In der Darstellung des Produktionsprozesses sind die Zerstückelung der Ackerfelder, die Schränke der Druckwirtschaft wichtige

Faktoren. Obwohl der Wechsel der Kulturpflanzen, der Werkzeuge und der Arbeitsprozesse, weiterhin die Einleitung neuer Viehrassen eine neue Epoche in der Qualität bedeutet, haben sie keine wesentlichen strukturellen Veränderungen zur Folge. Die Ernte und der Drusch wird schneller, neue, arbeitsintensive Produkte kommen hervor, das Vieh wird besser gefuttern, also die Veränderungen in der Zeitstruktur finden nur innerhalb des geschlossenen Systems statt, aber das alles beeinflusst den Verkauf nur im geringen Masse. Das Ernährungssystem wird einigermassen verändert, aber die äusseren Hersteller, die ausserhalb der Wirtschaft stehen, tragen zu den Verbrauchsgütern nichts bei. Allerlei Veränderungen finden nur innerhalb des Selbsterhaltungssystems statt.

Nach der Gegenüberstellung der Bauernwirtschaften bei Szendrő und in anderen Gebieten zeigt sich eine andere Alternative, namentlich eine Bauernwirtschaft, die besser mechanisiert, intensiver ist, wo eine bewusste Warenproduktion stattfindet, wo der Selbstverbrauch aufgegeben wurde, so leben sie vom Markte und werden immer reicher. Die zwei Alternativen werfen gleichzeitig die Frage des regionalen Bauerntypes auf. Die Parallelen der Bauernwirtschaften von Szendrő sind — samst allen Anzeichen der Kapitalisierung — in Ost-Europa zu finden, und die Repräsentanten der anderen Alternative sind in Ungarn, in Transdanubien charakteristisch gewesen.

Die Volkskunst, die im 19. Jahrhundert in der bäuerlichen Gesellschaft so charakteristisch war, hat in den hiesigen Dörfern keine hervorragenden Merkmale, genauer hat die bäuerliche Kunst und damit die Betonung des Festlichen keine Rolle, der Verbrauch und die Ansprüche sind auf die Befriedigung des alltäglichen Bedürfnissen beschränkt. Und die Güter, die anderswo als repräsentative Einrichtungstücke, Volkstracht, usw. vorkommen, bedeuten hier höchstens neugekaufte Ackerfelder.

Szuhay Péter

Tartalom

I. Bevezetés — — — — —	5
II. Telekrendezés — társadalmi rétegződés — — — — —	9
III. A falvak és határaik — — — — —	20
IV. A földművelés — — — — —	62
V. Állattartás — — — — —	107
VI. Háziipar — — — — —	126
VII. Kereskedelem — pénzgazdálkodás — — — — —	129
VIII. Összefoglalás — (A tradicionális falu felbomlása) — —	137
Irodalom — — — — —	142
Economy in the villages near Szendrő during the capitalism — — — — —	148
Die Bauernwirtschaften in den Dörfern bei Szendrő zur Zeit des Kapitalismus — — — — —	154

A SOROZATBAN EDDIG MEGJELENT MŰVEK:

1. DOBOSY LÁSZLÓ: Várak, várhelyek és őrhelyek Ózd környékén (1975) (elfogyott)
2. BENKŐ SÁMUEL: Miskolc történeti-orvosi helyrajza – 1872. Sajtó alá rendezte Szabadfalvi József, fordította M. Kiss Júlia (1976)
3. BAKÓ FERENC: Bükki barlanglakások (1977)
4. KATONA IMRE: Miskolci köedénygyárak (1977)
5. VASS TIBOR: Jelbeszéd az ózdi finomhengerműben (1977)
6. PETERCSÁK TIVADAR: Hegyköz (1978)
7. VERES LÁSZLÓ: A Bükk hegység üveghutái (1978)
8. LAJOS ÁRPÁD: Nemesek és partiak Szuhafőn (1979) (elfogyott)
9. SZABADFALVI JÓZSEF: Festett asztalosmunkák Megyaszóról (1980)
10. SZILÁGYI MIKLÓS: A Hernád halászata (1980)
11. FELD ISTVÁN–JUAN CABELLO: A füzéri vár (1980) (elfogyott)
12. VIGA GYULA: Népi kecsketartás Magyarországon (1981)
13. VÉGVÁRI LAJOS: Imreh Zsigmond (1981)
14. SZUHAY PÉTER: A Szendrő környéki falvak paraszti gazdálkodása a kapitalizmus időszakában

BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYEI
MŰZEUMI IGAZGATÓSÁG

20,— Ft BORSODI KISMONOGRÁFIÁK 14.